

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΟΝΤΕΛΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«**Η ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ/-ΤΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**»

ΚΑΚΑΦΙΚΑ ΜΑΡΙΑ

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2024

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΟΝΤΕΛΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΑΚΑΦΙΚΑ ΜΑΡΙΑ

A.M.:415022010

**Η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής
έρευνας**

**Training and qualification of researchers, on ethics and deontology of research in
education**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΤΡΑΝΤΑΣ ΠΕΤΡΟΣ, ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Π.Τ.Δ.Ε. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΛΥΠΟΥΡΛΗ ΕΛΕΝΗ, ΜΟΝΙΜΗ ΛΕΚΤΟΡΑΣ Π.Τ.Δ.Ε. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΚΟΚΚΙΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, ΜΕΛΟΣ Ε.ΔΙ.Π. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2024

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΟΝΤΕΛΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής έρευνας

ο

Training and qualification of researchers, on ethics and deontology of research in education

ΚΑΚΑΦΙΚΑ ΜΑΡΙΑ

Επιβλέπων: Τραντάς Πέτρος

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή στις 17 Ιουνίου 2024

Τραντάς Πέτρος

Λυπουρλή Ελένη

Κόκκινος Δημήτριος

(Ctrl) ▾

Ρόδος, Ιούνιος 2024

Δηλώνω υπεύθυνα ότι είμαι συγγραφέας αυτής της πρωτότυπης μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, ότι έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες και ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το συγκεκριμένο Π.Μ.Σ.

Κακαφίκα Μαρία

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον κ. Τραντά Πέτρο για την αμέριστη υποστήριξή του και την καίρια καθοδήγησή του από τη σύλληψη της ιδέας εκπόνησης της παρούσας εργασίας μέχρι και την ολοκλήρωσή της.

Κακαφίκα Μαρία

Ρόδος, Ιούνιος 2024

«Το ηθικό δεν περιγράφει πρωτίστως συμπεριφορά ή διάθεση, αλλά χαρακτηρίζει έναν τρόπο κατανόησης του σχεσιακού πλαισίου μέσα στο οποίο η αίσθηση, η πράξη και ο λόγος γίνονται δυνατά»

Μπάτλερ

Περιεχόμενα

1.Εισαγωγή.....	11
1.1 Τοποθέτηση προβλήματος.....	11
1.2 Σημαντικότητα έρευνας.....	11
1.3 Στοχοθεσία έρευνας.....	12
1.4 Χρησιμότητα έρευνας.....	12
1.5 Δομή κειμένου.....	14
Μέρος πρώτο: Θεωρητικό πλαίσιο, βιβλιογραφική επισκόπηση.....	17
2. Ηθική και δεοντολογία της έρευνας.....	17
2.1 Αποτύπωση των βασικών αρχών ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας.....	17
2.2 Ανάλυση της σημασίας της ηθικής στην έρευνα.....	20
2.3 Ενσωμάτωση των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας.....	22
3. Επιμόρφωση των ερευνητών /-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας.....	26
3.1 Κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική.....	26
3.2 Εξέταση του τρόπου που η επιμόρφωση μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά των ερευνητών /-τριών.....	29
3.3 Παρουσίαση διαφόρων προγραμμάτων κατάρτισης που επικεντρώνονται στην ηθική της έρευνας.....	30
4. Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	33
Μέρος δεύτερο: Ερευνητικός σχεδιασμός.....	78
5. Μεθοδολογική προσέγγιση.....	78
5.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα.....	78
5.2 Ερευνητική μέθοδος, εργαλεία συλλογής δεδομένων.....	78
5.3 Δείγμα.....	83
6. Αποτελέσματα έρευνας.....	86
7. Συζήτηση.....	92
8. Συμπεράσματα.....	97

9. Περιορισμοί της μελέτης και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....101

10. Βιβλιογραφία.....103

Παραρτήματα.....109

Παράρτημα Α-Πλάνο δομημένης συνέντευξης

Παράρτημα Β- Αποδελτίωση άρθρων

Αντιστοίχιση περιοδικών και αριθμού άρθρων

Αντιστοίχιση ερευνητικών ερωτημάτων και μελέτες που εντοπίστηκαν

Κατάλογος γραφημάτων

Γράφημα 5.3.1 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με το φύλο.....	84
Γράφημα 5.3.2 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με την ηλικία.....	84
Γράφημα 5.3.3 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο...	85
Γράφημα 5.3.4 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τη βαθμίδα.....	85
Γράφημα 6.1 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με το είδος κατάρτισής τους στις ηθικές αξίες.....	89
Γράφημα 6.2 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τον τρόπο ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας.....	90
Γράφημα 6.3 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τον τρόπο θεώρησης επίδρασης της επιμόρφωσης στη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών.....	90
Γράφημα 6.4 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τη θεώρηση του βαθμού επίδρασης της επιμόρφωσης στη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών.....	91
Γράφημα 6.5 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τη θεώρηση των παραγόντων που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων.....	91

Κατάλογος συντομογραφιών

Α.Π.Θ. : Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

CIOMS: Council For International Organizations of Medical Sciences=Διεθνές Συμβούλιο

Ιατρικών Επιστημών

ΔΕΠ: Διδακτικό Ερευνητικό Προσωπικό

Δ.Π.Μ.Σ. : Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

DIT: Test Defining Issues

E.E. : Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚΠΑ :Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ERIC: Educational Resources Information Center

FDA: Food and Drug Administration

FHI: Family Health International

H.Π.Α.: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

HREC: Human Research Ethics Committee

LILACS: Latin American and Caribbean Health Sciences Literature

MEDLINE: National Library of Medicine- NLM

MJS: Κλίμακα Ηθικής Κρίσης

ΠΜΣ: Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

ΠΟΥ: Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας

7^ο Π.Π.: 7^ο Πακέτο Πλαίσιο

PhycInfo: American Psychological Association-APA

PRISMA: Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses

Pubmed: Public Medline

SS: Schutzstaffel

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η αποτύπωση των βασικών αρχών ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, της σημασίας της ηθικής στην έρευνα, του βαθμού κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες και της εξέτασης του βαθμού και της κατεύθυνσης που η επιμόρφωση επηρεάζει τη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών. Τα κύρια ευρήματα της έρευνας είναι: Σύγκρουση κάποιων αρχών που οδηγούν σε ηθικά διλήμματα τους ερευνητές/-τριες και ανάγκη συνεχούς επαγρύπνησης όλων όσων εμπλέκονται στην έρευνα, ερευνητών, επιτροπών δεοντολογίας και ερευνητικών ιδρυμάτων, δυσκολία διάκρισης κριτηρίων λήψης ηθικών επιλογών και μέτρησης ηθικής επίγνωσης, διαφορετική νοηματοδότηση σε πολλές περιπτώσεις της ηθικής στην έρευνα από τους ερευνητές/-τριες και από τις θεσμοθετημένες επιτροπές δεοντολογίας, υιοθέτηση σκεπτικισμού απέναντι σε κάθε σημείο αναφοράς και χρήση γνήσιου διαλόγου μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων στην ερευνητική διαδικασία, αναγκαιότητα κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες και συσχέτιση του βαθμού που επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας με την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης. Επειδή στην Ελλάδα δεν έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες σχετικές με την κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής έρευνας διεξάγεται από την ερευνήτρια έρευνα με ερευνητικό εργαλείο τη δομημένη συνέντευξη και υποκείμενα έρευνας τους ερευνητές/-τριες Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων. Ερευνητικοί άξονες της συνέντευξης είναι: το είδος κατάρτισης στις ηθικές αξίες, ο τρόπος ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας και η επίδρασή της επιμόρφωσης στη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών.

Λέξεις κλειδιά: κατάρτιση ερευνητών/-τριών, ηθική και δεοντολογία έρευνας, επιμόρφωση, εκπαιδευτική έρευνα, Πανεπιστημιακά Ιδρύματα.

Abstract

The goal of the research at hand is to present the basic principles of ethics and deontology of research, the importance of ethics in research, the level of expertise of scientists and to examine the impact of said expertise on their behaviour. The main findings of the research are: clash of certain values that lead scientists to moral dilemmas, difficulty in discerning ethical criteria for moral choices and moderation of ethical awareness; different meanings in many cases of ethics in research by researchers and institutionalized ethics committees, adoption of skepticism towards each point of reference and use of genuine dialogue between all those involved in the

research process, necessity of training researchers in ethics values and correlation of the degree to which researchers' behavior is affected by their training in research ethics and ethics with the effectiveness of ethics training programs. Since there have been no researches related to the training of researchers in the ethics and ethics of educational research in Greece, a research is conducted by the researcher with research tool the structured interview and research subjects the researchers of University Institutions. The research axes of the interviews are: the type of training in moral values, the way integration of ethical principles in the design and implementation of research and the effect of training on the behavior of researchers.

Key words: training of researchers, ethics and research ethics, training, educational research, University Institutions.

1.Εισαγωγή

1.1 Τοποθέτηση προβλήματος

Η επιστημονική έρευνα αντιμετωπίζει πολλές ηθικές και δεοντολογικές προκλήσεις. Η προστασία των δικαιωμάτων και της ευημερίας των συμμετεχόντων που περιλαμβάνει τη διασφάλιση της ενημέρωσης και της συγκατάθεσής τους καθώς και την αποφυγή βλαβών και αρνητικών συνεπειών για όλους όσους εμπλέκονται στην ερευνητική διαδικασία, συμπεριλαμβανομένων και των ερευνητών αλλά και της κοινωνίας, αποτελεί βασική πρόκληση. Η εμπιστευτικότητα των πληροφοριών και των δεδομένων που συλλέγονται κατά τη διερεύνηση εγείρει επίσης ηθικούς προβληματισμούς. Επιπλέον η ερευνητική διαδικασία αντιμετωπίζει προκλήσεις σχετικά με τη δικαιοσύνη και την ισότητα των συμμετεχόντων. Η ίση πρόσβαση στις ευκαιρίες συμμετοχής στην έρευνα και η αντιμετώπιση με δικαιοσύνη όλων των συμμετεχόντων είναι σημαντικά ηθικά ζητήματα. Ειδικά στο χώρο της εκπαίδευσης, οι έρευνες συμμετέχουν ενεργά στις διαδικασίες χάραξης και εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής. Η κατάρτιση των ερευνητών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας βοηθά να διασφαλιστεί ότι οι πολιτικές αυτές λαμβάνουν υπόψη τους ηθικούς και δεοντολογικούς κανόνες.

Συμβολή στη θεραπεία των παραπάνω προκλήσεων μπορεί να είναι και η επιμόρφωση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η αποτύπωση των βασικών αρχών ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, της σημασίας της ηθικής στην έρευνα, του βαθμού κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες, και της εξέτασης του τρόπου που η επιμόρφωση επηρεάζει τη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών.

1.2 Σημαντικότητα έρευνας

Η έρευνα αυτή έχει την πρόθεση να καλύψει το κενό που υπάρχει στην ελληνική βιβλιογραφία, όπου δεν εντοπίζονται πολλές έρευνες που να ασχολούνται με τη διερεύνηση της κατάρτισης των ερευνητών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής έρευνας. Επιπλέον θεωρείται σημαντική γιατί θα αποτελέσει ένα μέσο προώθησης καλών πρακτικών στην εκπαίδευση. Η ανάδειξη της σημασίας της ηθικής κατάρτισης των ερευνητών μπορεί να προάγει την ανάπτυξη και τη συμμόρφωση με καλές πρακτικές στον τομέα της εκπαίδευσης που προάγουν τη δικαιοσύνη, την ισότητα και το σεβασμό. Επιπλέον, μπορεί να ενισχύσει την ηθική συνείδηση των ερευνητών/-τριών, ώστε να αναγνωρίζουν ηθικά διλήμματα και να αναστοχάζονται ως

προς τις επιπτώσεις των ερευνητικών τους επιλογών προωθώντας παράλληλα και τη διαφάνεια σχετικά με τη διαδικασία της έρευνας.

Επιπλέον, θα ενισχυθεί η ηθική διάσταση στην εκπαίδευση καθώς επηρεάζονται οι σχέσεις μεταξύ εκπαιδευτικών, μαθητών και γονέων. Η παρούσα έρευνα στοχεύει να αναδείξει πως η κατάρτιση που επικεντρώνεται στην ηθική, ενισχύει τη δυνατότητα των εκπαιδευτικών να ανταποκρίνονται στις ηθικές προκλήσεις. Επίσης η κατανόηση και υιοθέτηση των ηθικών αρχών και των δεοντολογικών κανόνων στην εκπαιδευτική έρευνα σημαίνει την προώθηση αξιών στην εκπαίδευση όπως δικαιοσύνη, ισότητα, ευαισθησία στις διαφορές και συμπεριληπτική αντίληψη. Ακόμα μπορεί να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή των ερευνητών/-τριών σε ηθικές επιτροπές που αξιολογούν την τήρηση αρχών ηθικής και δεοντολογίας στις εκπαιδευτικές έρευνες.

1.3 Στοχοθεσία έρευνας

Βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής έρευνας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας είναι :

1. Ποιες είναι οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας;
2. Ποια είναι η σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές/-τριες;
3. Ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες; και
4. Σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών /-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία;

1.4 Χρησιμότητα έρευνας

Η παρούσα έρευνα μπορεί να φανεί χρήσιμη στην προώθηση της εκπαίδευσης και γενικότερα της επιστήμης εφόσον:

- Με τη χαρτογράφηση των θεσμοθετημένων προαπαιτούμενων κανόνων ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας σε ευρωπαϊκό επίπεδο δίνεται έμφαση στους κοινούς κανονισμούς και στην ανάγκη εναρμόνισης με αυτούς όλων των κρατών μελών της ένωσης. Ακόμη μπορεί να ευαισθητοποιήσει τους ερευνητές/-τριες σχετικά με τη χρήση ενισχυμένων προστατευτικών μεθόδων που αφορούν τους συμμετέχοντες /-ουσες σε ερευνητικές μελέτες, ώστε να εξασφαλίζεται πλήρως η ανωνυμία, η συναίνεση και η διαφάνεια.

- Θα καταστήσει κατανοητή την ανάγκη κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στην ηθική διερεύνηση και στην υιοθέτηση ηθικών αξιών που είναι σημαντικές για την πραγματοποίηση της έρευνας. Επιπλέον θα ευαισθητοποιήσει στην πρόληψη ηθικών παραβάσεων στην έρευνα, όπως η παραβίαση του απορρήτου, η ψευδής παρουσίαση δεδομένων ή η έρευνα χωρίς συγκατάθεση.
- Θα προκαλέσει το ενδιαφέρον να υπάρξουν προτάσεις για προγράμματα κατάρτισης που μπορούν να συνεισφέρουν στην ηθική διερεύνηση με αποτέλεσμα την προώθηση ηθικής συμπεριφοράς στην καθημερινή πρακτική των ερευνητών και την βελτίωση της ποιότητας της έρευνας. Ερευνητές/-τριες που έχουν εκπαιδευτεί σε ηθικά διλήμματα που προκύπτουν στην έρευνα είναι περισσότερο πιθανό να σχεδιάζουν και να διεξάγουν την έρευνα με μεγαλύτερη συνείδηση.
- Θα προσφέρει ενδυνάμωση στους ερευνητές/-τριες εφόσον θα αποτυπώσει τη σημαντικότητα της ανάδειξης των δυνατοτήτων και των ικανοτήτων τους μέσω της κατάρτισης.
- Θα αυξήσει την κατανόηση ειδικών αναγκών εφόσον θα αναδείξει ζητήματα σεβασμού της αυτονομίας των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ως υποκείμενα ερευνών.
- Θα αυξήσει τη συνειδητοποίηση ηθικών ζητημάτων μέσω της επισήμανσης των βασικών ηθικών αξιών που θα πρέπει να κατευθύνουν την εκπαιδευτική έρευνα και της ανάλυσης της σημασίας της ηθικής στην έρευνα και την εκπαίδευση των ερευνητών, προωθώντας μια κουλτούρα ηθικής έρευνας και θα προωθήσει το διάλογο σχετικά με την ηθική κατάρτιση στον τομέα της εκπαίδευσης. Τέλος
- Θα συμβάλει στην αναγνώριση κενών στην ηθική κατάρτιση των ερευνητών /-τριών.

Έτσι η έρευνα μπορεί να φανεί χρήσιμη:

- Σε εκπαιδευτικούς και ακαδημαϊκούς σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης, από το δημοτικό σχολείο έως το πανεπιστήμιο καθώς και σε ακαδημαϊκούς που ερευνούν στον τομέα της εκπαίδευσης.
- Σε άλλους ερευνητές που ασχολούνται με εκπαιδευτικά θέματα, όπως σε ειδικούς σε πεδία όπως η παιδαγωγική, η ψυχολογία της εκπαίδευσης ή η τεχνολογία στην εκπαίδευση.
- Σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, σχολεία ή πανεπιστήμια.
- Σε εκπαιδευτικούς φορείς όπως υπουργεία εκπαίδευσης, εκπαιδευτικά συμβούλια και οργανισμούς που ασχολούνται με την αξιολόγηση και την πολιτική στον τομέα της εκπαίδευσης.

- Σε ερευνητικά κέντρα και ινστιτούτα που επικεντρώνονται σε εκπαιδευτικά ζητήματα, όπως ερευνητικά κέντρα πανεπιστημίων ή ινστιτούτα παιδείας.
- Σε εκπαιδευτικές οργανώσεις και κοινότητες που ασχολούνται με εκπαιδευτικά φόρουμ και οργανώσεις κοινωνίας πολιτών.

1.5 Δομή κειμένου

Αρχικά στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο και η βιβλιογραφική επισκόπηση. Πιο συγκεκριμένα:

Στο δεύτερο κεφάλαιο αποτυπώνονται οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, αναλύεται η σημασία της ηθικής στην έρευνα και παρουσιάζεται ο τρόπος που ενσωματώνονται οι αρχές ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται το θεωρητικό πλαίσιο της επιμόρφωσης των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα αποτυπώνεται η ανάγκη κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στην ηθική, εξετάζονται οι τρόποι που η επιμόρφωση μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους και παρουσιάζονται διάφορα προγράμματα κατάρτισης που επικεντρώνονται στην ηθική της έρευνας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο , πραγματοποιείται βιβλιογραφική επισκόπηση αρχικά των ερευνών που σχετίζονται με το πρώτο ερώτημα της παρούσας εργασίας: “Ποιες είναι οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας;” Περιγράφονται τα αποτελέσματα ερευνών που θέτουν ερωτήματα σχετικά με τα διλήμματα που δημιουργούν οι δεοντολογικές αρχές της έρευνας, τα αναδυόμενα προβλήματα ηθικής στην έρευνα, την αλληλεπίδραση μεταξύ ηθικής της έρευνας και της ποιότητάς της, των μεθόδων που έχουν χρησιμοποιηθεί από τους ερευνητές για τη διερεύνηση της φωνής των μικρών παιδιών, της αντιμετώπισης των προκλήσεων στην εκπαιδευτική έρευνα καθώς και της παρουσίασης της ριζοσπαστικής ηθικής που πρεσβεύει την ελεύθερη και αμοιβαία συνεργασία μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων και την παρουσίαση της ποικιλομορφίας των πραγματικοτήτων από την ποιοτική έρευνα. Στη συνέχεια περιγράφονται αποτελέσματα ερευνών που σχετίζονται με το δεύτερο ερώτημα της παρούσας εργασίας: “Ποια είναι η σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές /-τριες;” Αναφέρονται έρευνες που καταγράφουν τις απόψεις και τις ανησυχίες των ερευνητών για τις επιτροπές δεοντολογίας, έρευνες που έχουν ασχοληθεί με τα προβληματικά ζητήματα στην εξέταση εκπαιδευτικών ερευνών από τις επιτροπές δεοντολογίας καθώς και με το περιορισμένο πλαίσιο στο οποίο λειτουργούν αυτές. Επιπλέον αναφέρονται έρευνες που θίγουν το άκουσμα της φωνής των νέων και των γυναικών που οι επιτροπές δεοντολογίας δεν

συμπεριλαμβάνουν, έρευνες που ασχολούνται με την τεχνογνωσία των επιτροπών δεοντολογίας για επικύρωση ερευνών που αφορούν παιδιά καθώς και ο συσχετισμός των επιτροπών δεοντολογίας με την εμπορευματοποίηση της έρευνας. Έπειτα περιγράφονται τα αποτελέσματα των ερευνών που σχετίζονται με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας: “Ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες;” Στο σημείο αυτό περιγράφονται τα αποτελέσματα έρευνας σχετικά με ιρλανδικούς και διεθνείς κώδικες ακεραιότητας της έρευνας που αναφέρονται στη διδασκαλία της ηθικής και προτείνουν συγκεκριμένη προσέγγιση για τις ηθικές προκλήσεις. Τέλος περιγράφονται αποτελέσματα ερευνών που σχετίζονται με το τέταρτο ερώτημα της παρούσας εργασίας: “Πώς επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την ηθική επιμόρφωση;” Στο σημείο αυτό αναφέρονται έρευνες που διερευνούν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης, τα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων που συνδέονται με την αποτελεσματικότητα, τις βελτιώσεις που μπορούν να γίνουν σε αυτά προκειμένου να γίνουν πιο αποτελεσματικά, τη διερεύνηση της εγκυρότητας του μέτρου ηθικής λήψης αποφάσεων, τις διαδικασίες αξιολόγησης προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης, τα χαρακτηριστικά που προσδίδουν ανωτερότητα σε κάποια προγράμματα ηθικής εκπαίδευσης, τη συμβολή του κλίματος και της καθοδηγούμενης εμπειρίας στο αίσθημα ηθικής αυτοαποτελεσματικότητας, το βαθμό που πιστεύουν οι ερευνητές ότι έχουν προετοιμαστεί ηθικά με την εκπαίδευσή τους, το βαθμό που εμπιστεύονται την ακεραιότητα της ηθικής εκπαίδευσης, το βαθμό που επηρεάζει η εθνικότητα και το φύλο των συμμετεχόντων σε προγράμματα ηθικής εκπαίδευσης την ποιότητα της ηθικής εκπαίδευσης, του τρόπου που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα ηθικό πλέγμα ως τρόπος ηθικής σκέψης στην εκπαιδευτική έρευνα, το περιεκτικό μοντέλο λήψης ηθικών αποφάσεων στην έρευνα και τις βέλτιστες πρακτικές για την αξιολόγηση της ποιοτικής έρευνας.

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας περιγράφεται ο ερευνητικός σχεδιασμός.

Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφεται η μεθοδολογική προσέγγιση. Αναφέρεται ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα που καθοδήγησαν την έρευνα και περιγράφεται η ερευνητική μέθοδος και τα εργαλεία συλλογής δεδομένων. Επίσης περιγράφεται ο δείκτης αξιοπιστίας και ο τρόπος εξασφάλισης της εγκυρότητας της έρευνας καθώς και ο πληθυσμός και το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε σε αυτή.

Στο έκτο κεφάλαιο , αναφέρονται τα αποτελέσματα της έρευνας ανά ερευνητικό ερώτημα με στοιχεία από τις δομημένες συνεντεύξεις που χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία συλλογής δεδομένων κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Στο έβδομο κεφάλαιο γίνεται συζήτηση και συνδέονται τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας με την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Ακολουθεί το όγδοο κεφάλαιο στο οποίο γίνεται προσπάθεια εξαγωγής συμπερασμάτων και το ένατο όπου παρουσιάζονται περιορισμοί της μελέτης και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Τέλος παρουσιάζεται το παράρτημα Α: Πλάνο δομημένης συνέντευξης και το παράρτημα Β: Αποδελτίωση άρθρων, αντιστοίχιση περιοδικών και αριθμού άρθρων και αντιστοίχιση ερευνητικών ερωτημάτων και μελέτες που εντοπίστηκαν.

Μέρος πρώτο: Θεωρητικό πλαίσιο, βιβλιογραφική επισκόπηση

2. Ηθική και δεοντολογία της έρευνας

2.1 Αποτύπωση των βασικών αρχών ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας

Η ηθική στην επιστημονική έρευνα αφορά το σύνολο των ηθικών αρχών και αξιών που καθορίζουν το ηθικά αποδεκτό στη δράση του ερευνητή/-τριας. Αφορά την αποδοχή και ενσωμάτωση αξιών όπως δικαιοσύνη, σεβασμό στην αξιοπρέπεια και την προσωπική αυτονομία, την αποφυγή διακρίσεων, τη μείωση βλάβης των συμμετεχόντων, το σεβασμό στην ιδιωτικότητα και την αποδοχή της ισοτιμίας όλων όσων συμμετέχουν στην έρευνα. Η δεοντολογία αφορά τις ορθές ερευνητικές πρακτικές και τους θεσμοθετημένους κανόνες τόσο από την ευρωπαϊκή ένωση σε επίπεδο Ευρώπης, όσο και από τα επιμέρους ερευνητικά κέντρα σε επίπεδο κρατών, που θα πρέπει να ακολουθούν οι ερευνητές/-τριες κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Η παραβίαση των κανόνων αυτών επιφέρει κυρώσεις από θεσπισμένες επιτροπές δεοντολογίας κατά περίπτωση. Έτσι ενώ η ηθική δε συνδέεται με το νόμο, η δεοντολογία αποτελεί μια προσπάθεια τήρησης των συμφωνημένων ηθικών κανόνων εφόσον η παραβίασή τους έχει συνέπειες και ποινές με στόχο τη συμμόρφωση σε αυτούς. Οι δεοντολογικοί κανόνες δηλαδή διαμορφώνονται από τις ηθικές αρχές και αποτελούν κατευθυντήριες γραμμές που οι ερευνητές/-τριες πρέπει να έχουν υπόψη τους. Επομένως η ηθική και η δεοντολογία της επιστημονικής έρευνας είναι αλληλένδετες.

Στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνωρίζονται δικαιώματα που οι ερευνητές/-τριες πρέπει να αναγνωρίζουν κατά τη διεξαγωγή της επιστημονικής έρευνας. Αυτά είναι το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια (άρθρο 1), το δικαίωμα στην ακεραιότητα του ανθρώπου (άρθρο 3) και το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρθρο 8).

Στον Ευρωπαϊκό Κώδικα Δεοντολογίας για την ακεραιότητα της έρευνας διατυπώνονται βασικές αρχές δεοντολογίας της επιστημονικής έρευνας. Αυτές είναι οι εξής: Αξιοπιστία: Πρέπει να διασφαλίζεται η ποιότητα της έρευνας κατά το σχεδιασμό της, τη μεθοδολογία της και την ανάλυση και χρήση των πόρων. Εντιμότητα: Πρέπει να διασφαλίζεται με διαφανή, πλήρη και αμερόληπτο τρόπο η ανάπτυξη, η διεξαγωγή, ο έλεγχος, η υποβολή εκθέσεων και η παροχή πληροφοριών σχετικά με την έρευνα. Σεβασμός: Πρέπει να επιδεικνύεται σεβασμός προς τους συνεργάτες των ερευνητών/-τριών, τους συμμετέχοντες /-ουσες σε ερευνητικές δραστηριότητες, την κοινωνία, τα οικοσυστήματα, την πολιτιστική κληρονομιά και το

περιβάλλον. Λογοδοσία: Πρέπει να υπάρχει λογοδοσία από τη σύλληψη της ιδέας έως και τη δημοσίευση, τη διαχείριση και την οργάνωση, την κατάρτιση, την εποπτεία και την καθοδήγηση, καθώς και τις ευρύτερες επιπτώσεις της. Έτσι είναι αναγκαίο να ακολουθούνται ορθές ερευνητικές πρακτικές στα ακόλουθα πλαίσια: Πρώτον στο ερευνητικό περιβάλλον: Είναι αναγκαίο δηλαδή τα ερευνητικά ιδρύματα να προωθούν την ευαισθητοποίηση και να διασφαλίζουν την εδραίωση μιας νοοτροπίας ακεραιότητας της έρευνας και να ορίζουν σαφείς πολιτικές σχετικά με τις ορθές ερευνητικές πρακτικές. Δεύτερον στην κατάρτιση, εποπτεία και καθοδήγηση: Πρέπει τα ερευνητικά ιδρύματα να φροντίζουν για την κατάρτιση των ερευνητών/-τριών. Τρίτον στο πλαίσιο των ερευνητικών διαδικασιών: Οι ερευνητές/-τριες πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την πρόοδο της επιστήμης, να σχεδιάζουν και να διεξάγουν τεκμηριωμένα την έρευνα, να κάνουν ορθή χρήση των κονδυλίων, να δημοσιεύουν με ειλικρινή και διαφανή τρόπο, να διασφαλίζουν την εμπιστευτικότητα των δεδομένων και να κοινοποιούν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους με συμβατό τρόπο με τα πρότυπα του επιστημονικού κλάδου τους. Τέταρτον στις διασφαλίσεις: Οι ερευνητές/-τριες πρέπει να συμμορφώνονται με τα πρότυπα που αφορούν τον κλάδο τους. Πρέπει να μεταχειρίζονται ανθρώπους, ζώα, στοιχεία πολιτιστικού, βιολογικού, περιβαλλοντικού ή φυσικού χαρακτήρα με σεβασμό και φροντίδα σύμφωνα με τις νομικές και δεοντολογικές διατάξεις. Πρέπει να μεριμνούν για την υγεία, την ασφάλεια και την ευημερία των συμμετεχόντων /-ουσών. Πρέπει δηλαδή να έχουν ως γνώμονα τις διαφορές ηλικίας, φύλου, πολιτισμού, θρησκείας, εθνοτικής καταγωγής και κοινωνικής προέλευσης. Πρέπει επίσης να αναγνωρίζουν και να διαχειρίζονται δυνητικές βλάβες. Πέμπτον στις πρακτικές και στη διαχείριση δεδομένων : Οι ερευνητές/-τριες και τα ερευνητικά ιδρύματα πρέπει να διασφαλίζουν την κατάλληλη διαχείριση και επιμέλεια όλων των δεδομένων, να υπάρχει η δυνατότητα πρόσβασης στα δεδομένα με διαφάνεια και να επιδεικνύεται σεβασμός στην πνευματική ιδιοκτησία. Έκτον στη συνεργασία: Όλοι οι εταίροι σε ερευνητικές συνεργασίες έχουν ευθύνη για στους στόχους, την κοινοποίηση της έρευνας και τα πρότυπά της. Έβδομον στη δημοσίευση και διάδοση: Όλοι οι συγγραφείς αναλαμβάνουν την πλήρη ευθύνη για τη δημοσίευση της έρευνας. Ογδοον στον έλεγχο, αξιολόγηση και επιμέλεια: Οι ερευνητές/-τριες δεσμεύονται να συμμετέχουν σε διαδικασίες ελέγχου και αξιολόγησης. Παραβιάσεις της ακεραιότητας της έρευνας αποτελούν: Η κατασκευή ερευνητικών αποτελεσμάτων, η παραποίηση ερευνητικού υλικού με την έννοια της απόκρυψης ή αλλοίωσης των αποτελεσμάτων και η λογοκλοπή. Η αντιμετώπιση των παραπάνω παραβιάσεων πρέπει σύμφωνα πάντα με τον ευρωπαϊκό κώδικα δεοντολογίας να γίνεται με ακεραιότητα δηλαδή με δίκαιο και εμπειριστατωμένο τρόπο και να έχει δίκαιο χαρακτήρα. Η διερεύνηση δηλαδή των παραβιάσεων να διεξάγεται με νόμιμο τρόπο.

Επιπλέον αρχές ηθικής και δεοντολογίας στην επιστημονική έρευνα υπάρχουν στον κώδικα της Νυρεμβέργης που εγκρίθηκε το 1947 από τη διάσκεψη της Νυρεμβέργης για την ιατρική έρευνα. Καθιέρωσε ηθικές αρχές για την έρευνα σε ανθρώπους συμπεριλαμβανομένης της αρχής της ενημέρωσης και της διαφάνειας στην έρευνα ενισχύοντας τα δικαιώματα και την ασφάλεια των υποκειμένων στην ιατρική έρευνα. Συγκεκριμένα ορίζει για το πείραμα πως πρέπει: να στοχεύει σε αποτελέσματα ωφέλιμα για την κοινωνία τα οποία να μην δύνανται να επιτευχθούν με άλλους τρόπους. Επιπλέον ορίζει να μην είναι περιττό ή κακώς σχεδιασμένο, να αποφεύγεται η μη αναγκαία βλάβη ή ταλαιπωρία των υποκειμένων, να μην πραγματοποιείται εάν υπάρχει η υπόνοια πως μπορεί να προκαλέσει θάνατο ή βλάβη ή να έχει μεγαλύτερη αξία από τη βλάβη που μπορεί να προκαλέσει, να λαμβάνονται μέτρα κατά τη διεξαγωγή του ώστε να προφυλάσσεται το υποκείμενο από βλάβη ή θάνατο και να παρέχεται η δυνατότητα να αποχωρήσει από την πειραματική διαδικασία στην περίπτωση που νιώσει ότι πιέζεται από αυτή. Ακόμη ο κώδικας ορίζει για τον ερευνητή να μπορεί να διακόψει την πειραματική διαδικασία αν θεωρήσει σε κάποιο ερευνητικό στάδιο ότι θα προκληθεί βλάβη, αναπηρία ή θάνατος σε όποιον υποβάλλεται στο πείραμα. Αν και ο κώδικας της Νυρεμβέργης δεν είναι νομικά δεσμευτικός σε όλες τις χώρες, έχει επηρεάσει σημαντικά τη δημιουργία νομικών πλαισίων και δεοντολογικών κανόνων σχετικά με την έρευνα σε ανθρώπους και αποτελεί ένα από τα πρώτα σημαντικά διεθνή έγγραφα που αφορούν την ηθική στην ιατρική έρευνα. Παρόμοια στη 18^η γενική συνέλευση της παγκόσμιας ιατρικής ένωσης στο Ελσίνκι τον Ιούνιο του 1964 υιοθετήθηκε η Διακήρυξη του Ελσίνκι που ορίζει αρχές που πρέπει να τηρούνται στη διεξαγωγή ιατρικής έρευνας σε ανθρώπους.

Επιπλέον σημασία για την τήρηση ηθικής και δεοντολογίας στην επιστημονική έρευνα έχει η ‘‘Universal Declaration on Bioethics and Human Rights’’ (Παγκόσμια Διακήρυξη για τη Βιοηθική και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα). Αποτελεί ένα διεθνές νομικό έγγραφο που έχει εγκριθεί από την Unesco και έχει ως στόχο την προώθηση των βασικών αρχών της βιοηθικής και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Η διακήρυξη αυτή περιλαμβάνει αρχές που αφορούν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ελευθερία και την ασφάλεια του ατόμου, την ενημέρωση και τη συγκατάθεση, τη δικαιοσύνη και την ισότητα. Με τη διακήρυξη αυτή η Unesco έχει ως στόχο την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών και των επιστημονικών κοινοτήτων ως προς την καλύτερη εφαρμογή των αρχών της βιοηθικής και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιπλέον υπάρχουν κώδικες ηθικής και δεοντολογίας επιστημονικών ενώσεων που καθορίζουν πιο συγκεκριμένα ανά επιστημονικό πεδίο αρχές ηθικής και δεοντολογίας στην επιστημονική έρευνα.

2.2 Ανάλυση της σημασίας της ηθικής στην έρευνα

Η ηθική στην έρευνα έχει άμεση σχέση με την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εφόσον βασικές αρχές της έρευνας είναι η εθελοντική συμμετοχή, η συνειδητή συναίνεση, η αποφυγή βλαβών των συμμετεχόντων σε αυτή, η τήρηση της εμπιστευτικότητας, η ανωνυμία και η δεοντολογική συμμόρφωση στους κανόνες διεξαγωγής της έρευνας. Οι παραπάνω αρχές σχετίζονται με το δικαίωμα των ατόμων στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα, στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και στην προστασία των προσωπικών δεδομένων. Επομένως η τήρηση των ηθικών αρχών αποτελεί εγγύηση για την προστασία των συμμετεχόντων. Επιπλέον η ερευνητική διαδικασία εγείρει ηθικά ζητήματα όπως είναι η τήρηση του ιδιωτικού απορρήτου, η προστασία των δεδομένων, η συμμετοχή των παιδιών και των ευπαθών ομάδων στην έρευνα, η επαρκής ενημέρωση, η έρευνα σε ανθρώπους, η έρευνα σε ζώα και η επίδραση της έρευνας στο περιβάλλον. Η υιοθέτηση ηθικών αρχών από τον ερευνητή/-τρια συνιστά ένα μέσο αξιολόγησης της ερευνητικής διαδικασίας. Ο επιστήμονας λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις της έρευνας, βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες και ενεργεί ηθικά με γνώμονα την προστασία των υποκειμένων, την προστασία της κοινωνίας αλλά και τη διασφάλιση της ποιότητας της έρευνας. Ο Pain (2013) υποστηρίζει πως ο ερευνητής πρέπει να λαμβάνει υπόψη το αντίκτυπο των αποτελεσμάτων της έρευνας στην κοινωνία, στο περιβάλλον και στην ανθρωπότητα συνολικά όσο και την προαγωγή της ευημερίας και της παγκόσμιας ειρήνης. Οι Denzin και Lincoln (2018) θεωρούν πως οι ερευνητές που ασχολούνται με την εκπαιδευτική έρευνα οφείλουν να κατανοούν τις δυνάμεις που διαμορφώνουν την εκπαίδευση, να έχουν συνείδηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, να κατανοούν πως η εκπαίδευση δε νοείται έξω από κοινωνικά, φιλοσοφικά, ψυχολογικά και οικονομικά πλαίσια και να αντιλαμβάνονται πως η δημιουργία προγραμμάτων σπουδών πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα παραπάνω πλαίσια για το καλό των μαθητών. Οι Mumford, Waples, Antes, Brown, Connelly, Murphy κ.α. (2010) υποστηρίζουν ότι η ηθική στην έρευνα είναι σημαντική γιατί καθορίζει την καθημερινή εργασία των επιστημόνων. Οι Guillemin και Gillam (2004) παρουσιάζουν δύο διαφορετικές θεωρήσεις της ηθικής στην έρευνα ωστόσο. Η μία αφορά τη φανερό προσέγγιση της “διαδικαστικής δεοντολογίας” που οριοθετείται από τις επιτροπές δεοντολογίας και οι ερευνητές χρειάζεται να ακολουθούν. Η άλλη αφορά τη “δεοντολογική -πρακτική” σχετικά με τη λήψη ηθικών αποφάσεων που χρειάζεται να λαμβάνει ο ερευνητής κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της ερευνητικής διαδικασίας. Πρόκειται για την ηθική στην πράξη. Στην πρώτη περίπτωση οι επιτροπές δεοντολογίας κατέχουν εξουσία και εγκρίνουν, επιτηρούν αλλά και ελέγχουν την έρευνα. Εστιάζουν στην ηθική της έρευνας και προσπαθούν να προστατέψουν

τους ερευνητές και τα ερευνητικά ιδρύματα από πιθανές παραβιάσεις των θεσπισμένων αρχών. Αλλά δεν μπορούν πάντα να προβλέψουν τα ηθικά διλήμματα που μπορούν να προκύψουν κατά τη διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας. Οπότε οι επιτροπές δεοντολογίας δεν μπορούν να έχουν την κατάλληλη τεχνογνωσία για όλα τα ηθικά διλήμματα και η ευθύνη αφορά έτσι τον ερευνητή στην πράξη. Αναφέρονται έτσι στη δεύτερη θεώρηση της ηθικής στην έρευνα που επικεντρώνεται στην ηθική αναστοχαστικότητα του ερευνητή. Οι Guillemain και Gillam (2004) αναγνωρίζουν πως στους ερευνητές πρέπει να δίνεται η δυνατότητα ευελιξίας και ο χώρος να ενεργούν σε ερευνητικά περιβάλλοντα που εγείρουν ηθικά ζητήματα πολύπλοκα, να διαπραγματεύονται συνεχώς τη συναίνεση, να προσαρμόζουν τις μεθόδους τους, να στοχεύουν στην αμοιβαιότητα σχετικά με τα οφέλη της έρευνας, να είναι συνεχώς σε επαγρύπνηση σχετικά με τις σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται μεταξύ ερευνητή και συμμετεχόντων, να αναπτύσσουν ηθική φροντίδα και ενσυναίσθηση προς τους συμμετέχοντες τους οποίους να μη θεωρούν υποκείμενα αλλά παράγοντες έρευνας και να επιδεικνύουν ουσιαστικό σεβασμό σε αυτούς.

Παραβιάσεις των αρχών ηθικής της έρευνας έχουν καταστροφικά αποτελέσματα τόσο στην ίδια την έρευνα όσο και στην κοινωνία. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις παραβιάσεων αποτελούν πειράματα που έγιναν από τους Ναζί κατά τη διάρκεια του Β Παγκόσμιου πολέμου στα στρατόπεδα συγκέντρωσης με πιο γνωστά τα πειράματα του Γιόσεφ Μέγκελ αξιωματικού των SS και γιατρού. Ο Μέγκελ πραγματοποίησε πειράματα στο στρατόπεδο του Άουσβιτς κυρίως σε παιδιά δίδυμα ή σε άτομα με γενετικές ανωμαλίες. Όταν ολοκλήρωνε την έρευνα θανάτων τα άτομα που συμμετείχαν σε αυτή. Η αποκάλυψη των εγκλημάτων αυτών στάθηκε αφορμή να συνταχθεί ο κώδικας της Νυρεμβέργης που έθεσε τις βάσεις για την προστασία των υποκειμένων της έρευνας το 1947. Το πείραμα Tuskegee ("Tuskegee Study of Untreated Syphilis in the Negro Male") που ονομάστηκε "Μελέτη Tuskegee" αποτελεί άλλη μια περίπτωση ανήθικης έρευνας. Αρχισε το 1932 στο χωριό Tuskegee της Αλαμπάμα η οποία είχε πολύ υψηλό ποσοστό σύφιλης τότε. Συμμετείχαν περίπου 600 έγχρωμοι άνδρες, φτωχοί και αγράμματοι εκ των οποίων περίπου το ένα τρίτο δεν έπασχε από την ασθένεια ενώ οι υπόλοιποι είχαν σημάδια της. Από τους πάσχοντες οι μισοί έλαβαν την τότε γνωστή θεραπεία για τη σύφιλη ενώ οι άλλοι μισοί δεν πήραν καμία θεραπεία. Προκειμένου να λάβουν μέρος στην έρευνα δόθηκαν ως κίνητρα στα υποκείμενα της έρευνας τροφή, δωρεάν μεταφορά σε νοσοκομεία και δωρεάν φάρμακα για άλλες τυχόν ασθένειες, όχι όμως για τη σύφιλη. Επιπλέον ως κίνητρο ήταν και η δωρεάν ταφή. Όταν ξεκίνησε η έρευνα δεν είχε ακόμη ανακαλυφθεί η πενικιλίνη η οποία χρησιμοποιήθηκε για την αντιμετώπιση της σύφιλης. Αλλά και όταν η

πενικιλίνη ανακαλύφτηκε και χρησιμοποιούνταν ευρέως για την αντιμετώπιση της νόσου, δεν χορηγήθηκε στα υποκείμενα της έρευνας. Το πείραμα του Stanley Milgram, ψυχολόγου του Γέιλ το 1961 γνωστό ως “πείραμα υπακοής” αποτελεί επίσης μια χαρακτηριστική περίπτωση αντιδεοντολογικής έρευνας. Ο Milgram προβληματιζόμενος με την υπακοή που επέδειξαν πάρα πολλοί άνθρωποι στις αποτρόπαιες διαταγές των ανωτέρων τους στο Ολοκαύτωμα και προκειμένου να διαπιστώσει και να ερμηνεύσει περαιτέρω τη δύναμη της υπακοής στην εξουσία, έκανε πειραματικές δοκιμές στις οποίες κάθε φορά συμμετείχαν δύο άτομα εκ των οποίων το ένα καλούνταν να παίξει το ρόλο του “δασκάλου” και το άλλο του “μαθητή”. Τα άτομα τοποθετούνταν σε ξεχωριστούς χώρους. Ο “μαθητής” καλούνταν από το “δάσκαλο” να επιλύσει κάποιες γλωσσικές ασκήσεις. Σε περίπτωση που έκανε λάθος “ο δάσκαλος” έπαιρνε εντολή από τον πειραματιστή που είχε δίπλα του να χρησιμοποιήσει ηλεκτροσόκ στο μαθητή σε σταδιακή ένταση. Ακόμα και όταν “ο μαθητής” διαμαρτυρόταν, επειδή δεν άντεχε το ηλεκτροσόκ, ή ο “δάσκαλος” γιατί δεν ήθελε την περαιτέρω συμμετοχή στο πείραμα, ο πειραματιστής έδινε εντολές για συνέχιση του πειράματος προκειμένου να διαπιστωθεί μέχρι ποιου σημείου θα φτάσει η δύναμη της υπακοής. Απεδείχθη ωστόσο πως μόνο “ο δάσκαλος” που δεχόταν τις εντολές ανήκε στους συμμετέχοντες ενώ “ο μαθητής” ανήκε στην πειραματική ομάδα.

Οι παραπάνω περιπτώσεις αποδεικνύουν ωστόσο και ότι η ηθική στην έρευνα διαμορφώνεται και εξελίσσεται με αφορμή σημαντικά ιστορικά γεγονότα όπως στην περίπτωση των εγκλημάτων των Ναζί , με τη διαπίστωση ηθικών ελλείψεων και την ανάγκη περαιτέρω διασφαλίσεων όπως στην περίπτωση Tuskegee ή με την εμφάνιση νέων πεδίων έρευνας όπως στην περίπτωση εμφάνισης της πειραματικής ψυχολογίας. Επιπλέον η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ηθικής μπορεί να προκύψει και από αλλαγές στις πολιτισμικές αξίες.

2.3 Ενσωμάτωση των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας

Η ενσωμάτωση των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και την υλοποίηση της έρευνας είναι κρίσιμη. Τρόποι με τους οποίους μπορεί να επιτευχθεί είναι:

- Με τη διαμόρφωση ηθικού πλαισίου: Η δημιουργία ενός σαφούς ηθικού πλαισίου πριν την έναρξη της έρευνας είναι σημαντική. Αυτό περιλαμβάνει τον καθορισμό των αρχών και των δεοντολογικών κανόνων που θα καθοδηγήσουν την έρευνα (Deci & Ryan, 2000). Οι επιτροπές ηθικής και δεοντολογίας που λειτουργούν είτε σε υπερεθνικό επίπεδο είτε σε εθνικό, στοχεύουν στη διαμόρφωση του ηθικού πλαισίου. Τα Πανεπιστήμια για παράδειγμα στην

Ελλάδα ως ερευνητικά ιδρύματα έχουν θεσπισμένες επιτροπές δεοντολογίας και ορίζουν κώδικες δεοντολογίας και καλής πρακτικής. Γενικά δεσμεύονται για την ακαδημαϊκή ελευθερία, την ακεραιότητα, το ήθος, την ίση μεταχείριση, την αμεροληψία στην έρευνα, την τήρηση των αρχών της δικαιοσύνης, την αποδοχή της λογοδοσίας, την προστασία της ιδιωτικότητας, τη στόχευση στην προαγωγή της γνώσης συνδυαστικά με το κοινωνικό όφελος, τη μη διάκριση με βάση το φύλο, τη φυλή, την εθνικότητα, το γενετήσιο προσανατολισμό, τις θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις, την υγεία και την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των ανθρώπων. Δεσμεύονται επίσης να μην αποδέχονται αθέμιτους όρους που περιορίζουν την ακαδημαϊκή ελευθερία σε περίπτωση χρηματοδότησης της έρευνας.

- Με την εκπαίδευση των ερευνητών σχετικά με τις ηθικές αρχές και τις διαδικασίες που πρέπει να ακολουθήσουν κατά τη διάρκεια της έρευνας (Baumeister & Leary, 1995). Οι Rivera, Borasky, Rice και Carayon (2005) θεωρούν πως η ανάγκη εκπαίδευσης είναι μεγάλη γιατί η έρευνα έχει αυξηθεί παγκοσμίως και ο FDA (οργανισμός τροφίμων και φαρμάκων των Η.Π.Α.) καταγράφει όλο και περισσότερες κλινικές δοκιμές.

- Με την εξέταση των δεοντολογικών απαιτήσεων: Πρέπει να γίνει λεπτομερής εξέταση των δεοντολογικών απαιτήσεων που συνδέονται με τη συλλογή, την ανάλυση και την αναφορά των δεδομένων (Weinstein & Sandman, 1992). Οι Κάβουρας, Φανάρας, & Χαριτίδης (2016) υποστηρίζουν πως δεν υπάρχει καθολικά αποδεκτός ορισμός της ηθικής στην επιστημονική έρευνα αλλά γενικά θεωρούν δεδομένο πως η έρευνα που γίνεται με υψηλά πρότυπα επαγγελματισμού και ακρίβειας είναι ηθική. Θεωρούν πως πρέπει να ενσωματώνονται στην έρευνα γενικά αποδεκτές αρχές που υπάρχουν στην Ανακοίνωση της Σιγκαπούρης για την Ακεραιότητα στην έρευνα, στον Ευρωπαϊκό Κώδικα Δεοντολογίας για την ακεραιότητα στην έρευνα και στην ανακοίνωση του Μόντρεαλ για την ακεραιότητα στην έρευνα. Οι Κάβουρας, Φανάρας, & Χαριτίδης (2016) αναφέρουν ως περιπτώσεις μη ορθής διεξαγωγής έρευνας την κατασκευή και παραποίηση δεδομένων, τη λογοκλοπή, τον κακό σχεδιασμό πειραμάτων, τις επικίνδυνες ερευνητικές μεθόδους, την ανεπαρκή διαχείριση, την απόκρυψη δεδομένων, μη ορθές πρακτικές δημοσίευσης, την ανεπαρκή καθοδήγηση, την παρενόχληση των συμμετεχόντων, την κατάχρηση χρηματοδότησης για την έρευνα, την απόκρυψη συμφερόντων και την κατάχρηση της ιδιότητας του κριτή.

- Με την προστασία των συμμετεχόντων: Είναι ανάγκη να ληφθούν μέτρα για την προστασία των συμμετεχόντων σχετικά με την καταπάτηση των δικαιωμάτων τους και την τυχόν εκμετάλλευσή τους (Moscovici, 1976). Νομοθετικές ρυθμίσεις προστατεύουν τους συμμετέχοντες. Οι Denzin και Lincoln (2018) ωστόσο επισημαίνουν πως κάποιες φορές η

τήρηση κανονισμών δεοντολογίας που είναι δομημένοι για ένα άλλο πολιτισμικό περιβάλλον μπορεί να είναι επιζήμιοι για ένα άλλο. Αναφέρουν την περίπτωση αγγλοσαξονικών κανονισμών που σε ένα ιταλικό περιβάλλον με ανθρώπους που συμμετέχουν σε ποιοτική έρευνα δεν μπορεί να λειτουργήσει ή την περίπτωση που η εμπιστευτικότητα σε ένα μεξικανικό περιβάλλον αποτελεί πρόκληση.

- Με τη διαφάνεια και την ανοιχτή επικοινωνία: Η διαφάνεια και η ανοιχτή επικοινωνία σχετικά με τους στόχους, τις μεθόδους και τα αποτελέσματα της έρευνας ενισχύουν την εμπιστοσύνη και τη συνεργασία με τους συμμετέχοντες /-ουσες (Festinger, 1954).

- Με τη συνεχή αξιολόγηση των ηθικών πτυχών της έρευνας (Cialdini & Goldstein, 2004). Ο Sikes (2006) επισημαίνει επιπλέον πως η έρευνα μπορεί να προκαλέσει βλάβη για αυτό και έχουν θεσπιστεί κώδικες δεοντολογίας, ορίζονται κατευθυντήριες γραμμές, πρωτόκολλα και επιτροπές θεσμικής αναθεώρησης και παρέχονται έντυπα συναίνεσης ώστε να προστατευτούν κυρίως τα άτομα που συμμετέχουν στην έρευνα αλλά τα παραπάνω μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για να απαλλάξουν τους ερευνητές από τις ευθύνες τους. Ασπαζόμενος την παραδοχή πως η έρευνα δεν είναι αθώα και οι επιπτώσεις της μπορεί να κυμαίνονται από το εντελώς ασήμαντο έως το πολύ σημαντικό, εξετάζει πώς η έρευνα που κάνουν οι ερευνητές, τα θέματα που επιλέγουν και οι μέθοδοι που υιοθετούν έχουν επιπτώσεις στην εξέλιξη της σταδιοδρομίας τους. Επισημαίνει πως οι ερευνητικές επιλογές σχετίζονται άμεσα με την ηθική της έρευνας. Όταν, ιδανικά οι ερευνητές ασχολούνται με έρευνες που συμφωνούν με τις αξίες τους τότε κάνουν έρευνα που υποστηρίζει την “ταυτότητά τους” και είναι για αυτούς “καλή”. Υπάρχει περίπτωση όμως οι ερευνητές πιεσμένοι από οικονομικές πιέσεις να μην αρνούνται έρευνα με την οποία μπορεί να αμείβονται καλά αν και δε συμφωνεί με τις πεποιθήσεις τους. Ο Sikes (2006) αναφέρει επίσης πως η επιλογή του θέματος σχετίζεται με την ενσωμάτωση των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας εφόσον μπορεί να προκύψουν ηθικά ζητήματα. Για παράδειγμα ηθικά ζητήματα προκύπτουν όταν έρευνες προσπαθούν να αποδείξουν την ανωτερότητα με βάση τη φυλή ή το φύλο ή όταν το θέμα σχετίζεται με το ίδρυμα στο οποίο εργάζεται ο ερευνητής ή όταν η αναγνωρισιμότητα των συμμετεχόντων είναι εύκολη ή όταν η έρευνα επικεντρώνεται σε γνωστούς, φίλους ή την οικογένεια του ερευνητή ή όταν το θέμα επιλέγεται μόνο για την επαγγελματική ανέλιξη του ερευνητή και όχι για το κοινωνικό καλό. Ακατάλληλες μεθοδολογίες όπως συνεντεύξεις που πιέζουν τα υποκείμενα της έρευνας, ή το άκουσμα της φωνής ανθρώπων που βλάπτουν το κοινωνικό σύνολο για παράδειγμα ρατσιστών, επίσης εγείρουν ηθικά ζητήματα. Επιπλέον ζητήματα που αφορούν τον τρόπο αναπαράστασης κοινωνικών ομάδων για παράδειγμα σε

εθνογραφικές έρευνες, σχετίζονται με την ενσωμάτωση αρχών ηθικής στη σχεδίαση και υλοποίηση της έρευνας (Sikes, 2006).

- Με την αναφορά και την αποτίμηση: Οι ερευνητές/-τριες πρέπει να αναφέρουν ανοιχτά τις πρακτικές τους, τις αποφάσεις και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν σχετικά με τις ηθικές πτυχές της έρευνας (Zimbardo, 2007).

3. Επιμόρφωση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας

3.1 Κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική

Οι Χαριτίδης, Κούμouλος, Κάβουρας, Κρητικός και Γκαράνη – Παπαδάκου (2016) ισχυρίζονται ότι τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί τα περιστατικά που αποδεικνύουν ότι δεν διεξάγεται σύμφωνα με ορθές ερευνητικές πρακτικές η επιστημονική έρευνα. Ένας στους τρεις επιστήμονες έχει παραδεχτεί ότι έχει εφαρμόσει πρακτικές που μπορούν να αμφισβητηθούν. Η ανάγκη ύπαρξης λογισμικών ελέγχου λογοκλοπής ή οι σοβαρές παραλείψεις σε διάφορες δημοσιεύσεις στον τομέα της βιοϊατρικής αποδεικνύουν μια διάσταση του προβλήματος. Την ανάγκη συμμόρφωσης με τους ηθικούς και δεοντολογικούς κανόνες της έρευνας αλλά και κατάρτισης των ερευνητών αποδεικνύουν και οι επιτροπές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας που λειτουργούν τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Στην Ε.Ε. γίνεται έλεγχος ηθικός και δεοντολογικός από την ευρωπαϊκή επιτροπή ελέγχου ερευνητικής δεοντολογίας στις προτάσεις που υποβάλλονται για χρηματοδότηση. Ο έλεγχος αφορά στη συμμόρφωση με την ευρωπαϊκή νομοθεσία και στηρίζεται στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, στον Ευρωπαϊκό Κώδικα Δεοντολογίας για την ακεραιότητα στην έρευνα αλλά και σε διεθνείς συμβάσεις και πρωτόκολλα (ethics review).

Πρέπει να τηρούνται τα δεοντολογικά και ηθικά πρότυπα του 7^{ου} ΠΠ πλαισίου που υλοποιήθηκε το 2007- 2013 και ήταν πρόγραμμα χρηματοδότησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την έρευνα και την καινοτομία το οποίο είχε ως στόχο την προώθηση της ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας στην Ευρώπη, χρηματοδοτώντας τομείς όπως η υγεία, η ενέργεια, η πληροφορική και η αειφόρος ανάπτυξη και του Πλαισίου Ορίζοντα 2020 και Ορίζοντα 2021 που διαδέχτηκαν το 7^ο ΠΠ. Ομάδες εμπειρογνομόνων εξετάζουν τις ερευνητικές προτάσεις και κάποιες αυτόματα απορρίπτονται, όπως η ερευνητική επέμβαση σε ανθρώπους και άλλες προωθούνται αφού ελεγχθούν οι στόχοι, η μεθοδολογία, το πιθανό κοινωνικό όφελος, οι επιπτώσεις των προτεινόμενων ερευνών αλλά και η συμμόρφωση με τα ευρωπαϊκά και εθνικά νομικά και δεοντολογικά προαπαιτούμενα. Βαρύτητα δίνεται στη συνειδητή συγκατάθεση, στην προστασία προσωπικών δεδομένων, στη χρήση πειραματόζωων, στη συμμετοχή αναπτυσσόμενων χωρών και στη διπλή χρήση ερευνητικών αποτελεσμάτων. Η απόφαση για χρηματοδότηση λαμβάνεται αν πληρούνται οι ηθικοί και δεοντολογικοί κανόνες της έρευνας. Ομάδες ειδικών στελεχώνουν το τμήμα Ethics Review Sector της Γενικής Διεύθυνσης Έρευνας. Το παραπάνω τμήμα εκπαιδεύει τους εμπειρογνώμονες και φροντίζει για

την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των επιστημόνων. Διεθνείς οργανισμοί είναι επιφορτισμένοι με την προώθηση καλών πρακτικών στην έρευνα. Έτσι η COPE -Committee on Publication Ethics είναι μια διεθνής οργάνωση που έχει στόχο την προώθηση της ηθικής και της διαφάνειας στην έρευνα και τη δημοσίευση επιστημονικών εργασιών. Διανέμει οδηγίες και πρότυπα για τη διαχείριση ηθικών ζητημάτων που αφορούν τη δημοσίευση επιστημονικών εργασιών, υποστηρίζει την ερευνητική κοινότητα παρέχοντας κατευθυντήριες γραμμές σε ερευνητές, συντάκτες και εκδοτικές ομάδες για την αντιμετώπιση ηθικών διλημμάτων, διαμεσολαβεί σε διαφορές σε περιπτώσεις διαφωνιών σχετικά με ηθικά ζητήματα στη δημοσίευση επιστημονικών εργασιών, παρέχει εκπαιδευτικό υλικό και διοργανώνει σεμινάρια για την ενημέρωση και εκπαίδευση των ερευνητών και των συντακτών σχετικά με την ηθική διεξαγωγή και δημοσίευση της έρευνας και παρέχει πολλαπλούς διαδικτυακούς πόρους όπως βίντεο, παρουσιάσεις και άρθρα σε περιοδικά τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εκπαίδευση και την ενημέρωση σχετικά με ηθικά ζητήματα.

Από το Inter Academy Council Panel (Συμβούλιο Ακαδημιών) επίσης παρέχονται αρχές υπεύθυνης διεξαγωγής της έρευνας ενώ διεθνή συνέδρια που έχουν πραγματοποιηθεί για την ακεραιότητα της έρευνας παρέχουν κατευθύνσεις στους επιστήμονες για την ηθική διεξαγωγή της έρευνας. Οι Χαριτίδης, Κούμουλος, Κάβουρας, Κρητικός και Γκαράνη – Παπαδάκου (2016) ωστόσο θεωρούν πως εκτός από τα ισχύοντα θεσμικά πλαίσια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την ακεραιότητα της έρευνας είναι σημαντική η καθοδήγηση των νεότερων ερευνητών από τους παλαιότερους. Η πίεση της δημοσίευσης για παράδειγμα μπορεί να οδηγήσει σε κακές ερευνητικές πρακτικές. Οι παλαιότεροι ερευνητές, υπεύθυνοι για την καθοδήγηση των νεότερων μπορούν να συμβάλουν στην αποφυγή τους.

Οι συνέπειες της χρήσης μη ορθών ερευνητικών πρακτικών είναι επιπλέον οικονομικές, γιατί για παράδειγμα πολλές από τις έρευνες χρηματοδοτούνται από την Ε.Ε. Επιπλέον πλήττεται και η εμπιστοσύνη της κοινωνίας απέναντι στους ερευνητές (Χαριτίδης, Κούμουλος, Κάβουρας, Κρητικός & Γκαράνη – Παπαδάκου ,2016).

Η ηθική στην επιστημονική έρευνα έχει πολύ μεγάλη σημασία γιατί από τη σύλληψη της ιδέας της έρευνας, το σχεδιασμό της, τη συλλογή δεδομένων, την ανάλυσή τους και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων αλλά και τις συνέπειες των αποτελεσμάτων στα άτομα και στην κοινωνία γενικότερα εγείρονται ηθικά ζητήματα όπως:

Η σύλληψη της ιδέας της έρευνας και επομένως ο στόχος της είναι ηθικός; Είναι δηλαδή το θέμα ηθικό με την έννοια ότι σκοπός είναι το κοινωνικό καλό και βασίζεται στην αξία της δικαιοσύνης; Ποιες αξίες δηλαδή διέπουν το ερευνητικό εγχείρημα;

Ο σχεδιασμός της έρευνας, συμπεριλαμβανομένων των τρόπων και των διαδικασιών συλλογής δεδομένων είναι ηθικός; Είναι αρκετό το έντυπο συγκατάθεσης των συμμετεχόντων/-ουσών στην έρευνα για να εξασφαλιστεί η συναίνεσή τους; Χρειάζεται πλήρης ενημέρωση των συμμετεχόντων /-ουσών για τους σκοπούς της έρευνας ή μήπως όχι; Μήπως η πλήρης ενημέρωση επηρεάσει τη συμπεριφορά τους; Ποιος θα το κρίνει αυτό και κατά πόσο είναι ηθικό τελικά; Τι γίνεται στην περίπτωση που ο συμμετέχων/-ουσα δεν κατανοεί πλήρως την ενημέρωση λόγω έλλειψης μόρφωσης ή νοητικής αδυναμίας; Είναι ηθικό να αποδεχτεί τη συναίνεση ο ερευνητής/-τρια και να προχωρήσει στην έρευνα; Τι γίνεται όταν οι ερευνητές βρίσκονται σε θέση ισχύος σε σχέση με τους συμμετέχοντες/-ουσες ως υποκείμενα στην έρευνα; Αρκεί τότε η τυπική συναίνεση; Μήπως δεν είναι απολύτως ελεύθερη και άρα ηθική; Έχουν σκεφτεί επομένως σε αυτή την περίπτωση οι ερευνητές /-τριες κατά τη διάρκεια της έρευνάς τους πως μπορεί εκείνοι να διαμορφώνουν έμμεσα τα αποτελέσματα της έρευνας; Επιπλέον κατά τη συλλογή των δεδομένων θεωρείται ότι είναι ηθικό ο σεβασμός της αυτονομίας των συμμετεχόντων/-ουσών και ο αποκλεισμός της εξαπάτησης. Η έννοια όμως της αυτονομίας καθορίζεται από πολιτισμικές διαφορές. Τι είναι ηθικά ορθό σε αυτή την περίπτωση για τον ερευνητή /-τρια; Να ακολουθήσει την πολιτιστική κουλτούρα ή όχι; Επιπλέον στην περίπτωση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες κατά πόσο δεν παραβιάζεται πάντοτε ο σεβασμός της αυτονομίας; Ωστόσο η προστασία των συμμετεχόντων/-ουσών πρέπει να αποτελεί βασική μέριμνα του ερευνητή/-τριας για να διασφαλίζεται η ασφάλεια, η ευεξία και η αξιοπρέπεια των υποκειμένων της έρευνας (White & Black , 2018).

Κατά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων τίθενται επίσης ηθικά διλήμματα που σχετίζονται με τη διατήρηση του απορρήτου. Η προστασία της ιδιωτικής ζωής και των δεδομένων των υποκειμένων είναι σημαντική (Smith, 2017). Ωστόσο τίθενται διλήμματα κάποιες φορές για το τι πρέπει να δημοσιοποιείται. Τι σημαίνει εμπιστευτικότητα δεδομένων και είναι δυνατή ή επιθυμητή πάντα;

Σχετικά με τις συνέπειες των αποτελεσμάτων της έρευνας στα άτομα και στην κοινωνία γενικότερα τίθεται το ηθικό ερώτημα πόσο εύκολα μπορεί σε κάθε περίπτωση να κρίνει ο ερευνητής/-τρια πλήρως τις συνέπειες μιας έρευνας στην κοινωνία.

3.2 Εξέταση του τρόπου που η επιμόρφωση μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών

Η ηθική επιμόρφωση μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών με πολλούς τρόπους. Μια μελέτη των Shammout και Resnik (2019) δείχνει ότι η ηθική εκπαίδευση μπορεί να αυξήσει την επίγνωση των επιστημόνων σχετικά με τα ηθικά προβλήματα και να βελτιώσει την ικανότητά τους να αναγνωρίζουν και να αντιμετωπίζουν αυτά τα προβλήματα. Μέσω της ίδιας μελέτης αναδεικνύεται η σημασία καθιέρωσης κοινών αξιών και προτύπων συμπεριφοράς για τους επιστήμονες. Μελέτη των Dubois, Anderson και Chibnall (2016) δείχνει ότι η εκπαίδευση στην επαγγελματική ηθική μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της πιθανότητας για ηθικές παραβιάσεις και σε ανάπτυξη αυξημένης συνείδησης των επιπτώσεων των επιλογών των ερευνητών /-τριών. Επομένως η ηθική εκπαίδευση συμβάλλει στην αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς των ερευνητών/-τριών. Μελέτη επίσης του Kalichman (2014) έχει δείξει ότι η επαγγελματική εκπαίδευση στην ηθική μπορεί να οδηγήσει σε βελτιωμένη μεθοδολογία της έρευνας και στη μείωση της πιθανότητας για επιστημονική απάτη. Μελέτες των Anderson, Ronning, Devris και Martinson (2007) έχουν επισημάνει τη σημασία της ηθικής επιμόρφωσης στη διατήρηση της εμπιστοσύνης του κοινού στην επιστήμη. Παρόμοια η μελέτη των Douglas, Forsyth, Baderyn και Tait (2015) οδήγησε στο συμπέρασμα πως η ηθική εκπαίδευση μπορεί να ενισχύσει την πρακτική της διαφάνειας και της ανοιχτής επικοινωνίας μεταξύ των ερευνητών και του κοινού, βοηθώντας στην ενίσχυση της εμπιστοσύνης στην επιστημονική διαδικασία. Επιπλέον μελέτη των Kidwell, Rinaldo, Wadewitz και Tornay (2013) έχει δείξει ότι η εκπαίδευση στην επαγγελματική ηθική μπορεί να ενισχύσει την κοινωνική ευθύνη των επιστημόνων και τη συνειδητοποίησή τους για τις επιπτώσεις της έρευνάς τους στην κοινωνία. Οι Κάβουρας, Φανάρας, & Χαριτίδης (2016) υποστηρίζουν πως εφόσον η ηθική δεν αφορά μόνο τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας αλλά και τις συνέπειες της έρευνας στην κοινωνία είναι αναγκαία η εισαγωγή της ηθικής της επιστημονικής έρευνας στην εκπαίδευση γιατί διαπλάθει το ήθος του επιστήμονα. Θεωρούν πως στόχος της ηθικής στην επιστημονική έρευνα είναι ο ορισμός κανονιστικών πλαισίων μέσα στα οποία καλούνται να κινούνται οι ερευνητές και τελικά να λειτουργούν για το κοινωνικό καλό. Η ενημέρωση που παρέχεται μέσω της εκπαίδευσης στους ερευνητές οδηγεί στην αποφυγή ατοπημάτων από αυτούς κατά την ερευνητική διαδικασία.

3.3 Παρουσίαση διαφόρων προγραμμάτων κατάρτισης που επικεντρώνονται στην ηθική της έρευνας

Υπάρχουν διάφορα προγράμματα που επιδιώκουν να διδάξουν τις αρχές της ηθικής έρευνας, την επιβολή κανόνων και κανονισμών, καθώς και τη διαχείριση ηθικών διλημάτων και προκλήσεων, που μπορεί να προκύψουν κατά τη διάρκεια μιας έρευνας, είτε σε επίπεδο πτυχίου είτε μεταπτυχιακού ή ακόμα και σεμιναρίων και εργαστηρίων. Τα προγράμματα αυτά είναι ανάλογα του τομέα της έρευνας.

Έτσι έχουν πραγματοποιηθεί προγράμματα ηθικής της έρευνας στην ιατρική και στη βιοηθική τα οποία επικεντρώνονται στα ηθικά ζητήματα που προκύπτουν στον τομέα της βιοηθικής συμπεριλαμβανομένων θεμάτων όπως η γενετική έρευνα, η βιοτεχνολογία και η ιατρική ηθική.

Επιπλέον έχουν πραγματοποιηθεί προγράμματα ηθικής της έρευνας σε επιστήμες δεδομένων. Τα προγράμματα αυτού του είδους εστιάζουν στην εκπαίδευση επιστημονικών δεδομένων (data scientists) σχετικά με την ηθική της έρευνας, την προστασία των δεδομένων και την αποφυγή διακρίσεων και παραβιάσεων της ιδιωτικότητας.

Παραδείγματα τέτοιων προγραμμάτων στην Ελλάδα αποτελούν: Το Π.Μ.Σ. ‘‘Δεοντολογία και ηθική στις βιοϊατρικές επιστήμες’’ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, το οποίο έχει ως στόχο την εξοικείωση των φοιτητών/-τριών με τις αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας στις Επιστήμες Υγείας και στις βιοεπιστήμες γενικότερα, προκειμένου να αποφύγουν σφάλματα κατά την άσκηση των καθηκόντων τους στο μέλλον τα οποία είναι ικανά να απειλήσουν την επαγγελματική τους υπόσταση και αξιοπρέπεια. Η εμπειρία και οι γνώσεις των μελών ΔΕΠ των τμημάτων Ιατρικής και Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας αλλά και άλλων Πανεπιστημίων θεωρείται ότι θα συμβάλουν στην παροχή υψηλού επιπέδου ηθικής εκπαίδευσης.

Επιπλέον πραγματοποιείται το ΠΜΣ ‘‘Βιοηθική’’ του Πανεπιστημίου Κρήτης και της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ το οποίο αποτελεί ένα δι-ιδρυματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών του τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Βιολογίας, Κοινωνιολογίας, της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης και της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Έχει ειδίκευση στη βιοηθική. Η συνάντηση ανθρωπιστικών και φυσικών επιστημών δημιουργεί τις προϋποθέσεις για θεώρηση της βιοηθικής όχι μόνο ως ηθικής της επιστήμης αλλά ως κοινωνικής και πολιτικής ηθικής. Η βιοηθική γονιμοποιείται από την ηθική φιλοσοφία αλλά και από τα συμπεράσματα των κλάδων των βιοϊατρικών και των κοινωνικών επιστημών. Συνεργάζεται με Πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και είναι διεθνούς εμβέλειας. Απευθύνεται σε γιατρούς, γενετιστές, βιολόγους, βιοχημικούς, νοσηλευτές, ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς αλλά και σε όσους σχεδιάζουν

πολιτικές όπως στελέχη της Σχολής Δημόσιας Υγείας και της Σχολής Δημόσιας Διοίκησης και σε όσους επεξεργάζονται κανόνες και ρυθμίσεις και ανήκουν για παράδειγμα στο δικαστικό σώμα και σε συμβουλευτικές και νομοπαρασκευαστικές επιτροπές και σε επιτροπές ελέγχου. Επειδή το πρόγραμμα είναι διεπιστημονικό δίνει έμφαση τόσο στη φιλοσοφική όσο και στη βιολογική βάση της βιοηθικής. Δίνει βαρύτητα στις κοινωνιολογικές εκφάνσεις της βιοηθικής προκειμένου οι φοιτητές να μπορούν στο μέλλον να αντιμετωπίζουν προβλήματα στην κλινική πρακτική και στην περίθαλψη. Ειδικές ενότητες ασχολούνται με ζητήματα Επιτροπών Περιβάλλοντος, Βιοηθικής και Δικαίου και βιοηθικά προβλήματα στη δημόσια πολιτική. Δίνεται η δυνατότητα μέσω του προγράμματος για παρακολούθηση σεμιναρίων με ομιλητές παγκόσμιας εμβέλειας. Οι απόφοιτοι έχουν τη δυνατότητα να στελεχώσουν επιτροπές Ηθικής και Δεοντολογίας.

Ένα άλλο πρόγραμμα ηθικής και δεοντολογίας είναι το ΠΜΣ ‘Βιοηθική- ιατρική ηθική’ του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου. Απευθύνεται κυρίως σε γιατρούς, νοσηλευτές αλλά και νομικούς και επιστήμονες συναφών ειδικοτήτων οι οποίοι μπορούν να προσεγγίσουν τη βιοηθική και την ιατρική ηθική υπό το πρίσμα είτε των ανθρωπιστικών επιστημών και της φιλοσοφίας είτε της ιατρικής και της βιολογίας. Στοχεύει στην αύξηση της κριτικής ικανότητας των φοιτητών και της ικανότητας διαχείρισης κρίσιμων καταστάσεων που θα αντιμετωπίσουν στην επαγγελματική τους πορεία. Επιπλέον θα αποκτήσουν εφόδια προκειμένου να αποφύγουν ηθικά σφάλματα. Χωρίζεται σε δύο κατευθύνσεις. Η μία κατεύθυνση είναι η ‘Βιοηθική’ και η δεύτερη η ‘ιατρική ηθική’. Στην πρώτη περίπτωση παρέχονται γνώσεις σε επιστήμονες που προέρχονται από όλους τους κλάδους, για θέματα που αφορούν διεθνώς τη Βιοηθική, ενώ στη δεύτερη περίπτωση παρέχεται ειδική κατάρτιση σε γιατρούς και σε επιστήμονες ιατρικών επαγγελματιών όσον αφορά θέματα που αφορούν την άσκηση του επαγγέλματός τους προκειμένου να αποφεύγουν λάθη που θα βλάψουν και τους ίδιους αλλά και τα ιδρύματα στα οποία εργάζονται.

Τέλος βρίσκεται σε ισχύ το ΠΜΣ ‘Σύγχρονες ιατρικές πράξεις: δικαιοτική ρύθμιση και βιοηθική διάσταση’ του Α.Π.Θ. Είναι ένα Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΔΠΜΣ) των τμημάτων Ιατρικής, Νομικής, Οδοντιατρικής και του τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. Στοχεύει στην απόκτηση δεξιοτήτων των φοιτητών προκειμένου να προσφέρουν ερευνητικό ή γενικότερα επιστημονικό έργο με υψηλή ποιότητα. Οι απόφοιτοι μπορεί να στελεχώσουν οργανισμούς που σχετίζονται με τα πεδία του ΔΠΜΣ. Προωθείται μέσω του προγράμματος συνεργασία με συναφή προγράμματα στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό.

Οι Rivera, Borasky, Rice και Carayon (2005) από το Family Health International (FHI), διεθνή ερευνητικό οργανισμό με έδρα στη Β. Καρολίνα, αναγνωρίζοντας την ανάγκη ηθικής εκπαίδευσης των ερευνητών, έχουν προωθήσει ένα πρόγραμμα σπουδών εκπαίδευσης για την ερευνητική δεοντολογία, το RETC το οποίο είναι διαθέσιμο στα Αγγλικά, Γαλλικά και Ισπανικά είτε ως διαδραστικό πρόγραμμα είτε ως ομαδική εκπαίδευση. Το RETC αφορά έρευνες που γίνονται σε ανθρώπινα υποκείμενα. Το περιεχόμενό του προγράμματος αφορά καθολικές αρχές ηθικής της έρευνας, τη διαδικασία της ενημερωμένης συγκατάθεσης και το ρόλο των επιτροπών δεοντολογίας και πραγματοποιείται από ερευνητές με εμπειρία. Περιέχει οκτώ μελέτες περίπτωσης που εγείρουν ηθικά ζητήματα κατά την ερευνητική διαδικασία και περιέχει και αντίγραφα διεθνών εγγράφων αναφοράς που παρέχουν κατευθυντήριες αρχές έρευνας όπως κατευθυντήριες γραμμές CIOMS (Συμβούλιο Διεθνών Οργανισμών Ιατρικής Επιστήμης), αρχές του ΠΟΥ (Παγκόσμιου , Οργανισμού Υγείας), τη διακήρυξη του Ελσίνκι και την έκθεση Belmont. Διατίθεται από το 2002.

4. Βιβλιογραφική επισκόπηση

Τα σαφή ερευνητικά ερωτήματα τα οποία τέθηκαν καθοδήγησαν την ερευνητική διαδικασία. Πηγές άντλησης δεδομένων υπήρξαν επιστημονικά περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων και βιβλία το θέμα των οποίων εμφάνιζε συνάφεια με τα ερευνητικά ερωτήματα. Προκειμένου να βρεθούν αποτελέσματα χρησιμοποιήθηκαν ως όροι αναζήτησης φράσεις ή λέξεις κλειδιά που καθόρισαν το εύρος των αποτελεσμάτων και περιόρισαν την αναζήτηση. Επιπλέον η αναζήτηση οριοθετήθηκε βάσει κριτηρίων που τέθηκαν από την ερευνήτρια (κριτήρια αποδοχής ή απόρριψης). Αυτά ήταν η γλώσσα συγγραφής (αγγλική ή ελληνική), το έτος συγγραφής (πρόσφατες πηγές της τελευταίας δεκαετίας ή δεκαπενταετίας) και η ελεύθερη πρόσβαση (open access). Επιπλέον κριτήριο επιλογής πηγών υπήρξε κατά προτεραιότητα η ανεύρεση εμπειρικών μελετών, μελετών περίπτωσης και φιλοσοφικά άρθρα. Μετά την ανεύρεση των πηγών που πληρούσαν τις παραπάνω προϋποθέσεις η ερευνήτρια προέβη σε σύνθεση των αποτελεσμάτων με περιγραφική ανάλυση.

Χρησιμοποιήθηκαν ως όροι αναζήτησης φράσεις ή λέξεις κλειδιά αρχικά οι εξής: Ηθική έρευνας, δεοντολογία έρευνας και προγράμματα κατάρτισης στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν ειδικότεροι όροι: Βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, σύγκρουση αρχών, σημασία της ηθικής στην έρευνα, ενσωμάτωση των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και υλοποίηση της έρευνας, ρόλος των επιτροπών δεοντολογίας, απόψεις ερευνητών για επιτροπές δεοντολογίας, ηθική εκπαιδευτική έρευνα, κώδικες δεοντολογίας και κριτική προγραμμάτων ηθικής και δεοντολογίας.

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε προκειμένου να οδηγηθεί η ερευνήτρια στην τελική επιλογή ήταν: Ανάγνωση του τίτλου του άρθρου και της περίληψής του και παρατήρηση συνάφειας με το ερευνόμενο θέμα. Στην περίπτωση που διαπιστωνόταν η συνάφεια η ερευνήτρια προχωρούσε στην ανάγνωση και μελέτη του άρθρου. Εάν από την περίληψη δεν ήταν εμφανής η συνάφεια με το θέμα, η επιλογή ή η απόρριψή του γινόταν μετά την ανάγνωσή του. Ελήφθη υπόψη επίσης για τη σημαντικότητα του άρθρου και την πιθανή συμπερίληψή του ο αριθμός προβολών του άρθρου. Δόθηκε επιπλέον βαρύτητα στις ετεροαναφορές άρθρων από συγγραφείς κάποιων σημαντικών μελετών όπως μετα-αναλύσεων. Στην περίπτωση αυτή αναζητούνταν τα συγκεκριμένα άρθρα.

Τελικά επιλέχθηκαν 23 άρθρα, μεταξύ των οποίων και μετα-αναλύσεις για τη βιβλιογραφική ανασκόπηση από τα παρακάτω περιοδικά στην αγγλική γλώσσα: Educational Philosophy and Theory, Ethics and social Welfare, Rand national defense research institute, Cambridge Journal

of Education, Ethics & Behavior, Accountability in Research, Journal of Empirical Research on Human Research Ethics, European Educational Research Journal, International Journal of Research & Method in Education, International Journal of Qualitative Methods, British Educational Research Journal και Scandinavian Journal of Educational Research. Επιπλέον χρησιμοποιήθηκε και ένα βιβλίο: Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S., 2018. Δεν βρέθηκαν άρθρα στην ελληνική.

Η βιβλιογραφία εστιάζει σε ποικίλες αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας. Οι Hammersley, M. και Traianou, A. (2012) στην βιβλιογραφική έρευνά τους με τίτλο “ *Ethics and Educational Research* ” που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου με σκοπό τον προσδιορισμό των διακριτών ηθικών αρχών στην έρευνα και την κριτική τους, υποστηρίζουν ότι οι πιο σημαντικές από αυτές είναι η ελαχιστοποίηση της βλάβης, ο σεβασμός της αυτονομίας, η προστασία της ιδιωτικής ζωής, η αμοιβαιότητα και η ισότιμη μεταχείριση των ανθρώπων. Οι παραπάνω αρχές συγκρούονται κάποιες φορές και στην περίπτωση αυτή δημιουργούνται ηθικά διλήμματα. Η ελαχιστοποίηση της πιθανής βλάβης σε εύαλота άτομα μπορεί να συγκρουστεί για παράδειγμα με την προσωπική τους αυτονομία, εφόσον η άδεια για τη συμμετοχή τους στην έρευνα δίνεται από άλλους και όχι από τα ίδια ενώ στην περίπτωση προστασίας της αυτονομίας τους προκύπτει το δίλημμα της πιθανής βλάβης για αυτά. Παρόμοιο δίλημμα αποτελεί η πολιτισμική διαφοροποίηση. Λαμβάνοντας υπόψη τη διαφοροποίηση των ηθικών αρχών σε διαφορετικούς πολιτισμούς παρατηρείται διαφωνία σχετικά με την αξία που δίνεται στα πλαίσια κάθε πολιτισμού στις εκάστοτε ηθικές αρχές. Οι διαφορετικές ερμηνείες των αρχών ειδικά στις κοινωνικές επιστήμες αποτελεί θέμα προς συζήτηση. Επιπλέον οι αλληλεπιδράσεις του ερευνητή με τους συναδέλφους του ή το ίδρυμα στο οποίο εργάζεται μπορεί να δημιουργήσουν ηθικά διλήμματα. Ομοίως η ερευνητική διαδικασία και τα αποτελέσματα της έρευνας μπορεί να επηρεάσουν την κοινωνία γενικότερα και να βλάψουν μια κοινωνική ομάδα. Ο στόχος της έρευνας, συμπεριλαμβανομένου του θέματος αλλά και της ερευνητικής πρακτικής, εμπίπτει στο πεδίο της ερευνητικής ηθικής και εγείρει ηθικά ζητήματα. Στην εκπαιδευτική έρευνα για παράδειγμα η στόχευση στην εκπαιδευτική βελτίωση μπορεί να συγκρουστεί με την επιδίωξη της επαύξησης της γνώσης αυτής καθαυτής. Η επιδίωξη αξιόλογης γνώσης αποτελεί πάντως ηθική ευθύνη του ερευνητή (Hammersley & Traianou, 2012). Η ενημερωμένη συναίνεση ενώ αποτελεί βασική αρχή στην έρευνα εγείρει ερωτήματα όπως τα όρια της ενημέρωσης. Ο σκοπός, ο τρόπος της έρευνας, τα πιθανά ευρήματα και οι συνέπειες της έρευνας πρέπει ή είναι δυνατό να παρέχονται στα υποκείμενα της έρευνας ή είναι πάντα εύκολο να γίνουν αντιληπτά; Επιπλέον υπάρχει

περίπτωση να επηρεαστεί η συμπεριφορά των συμμετεχόντων και ως επακόλουθο και τα ευρήματα της έρευνας μετά από μια τέτοια πλήρη ενημέρωση; Επίσης τι γίνεται με την περίπτωση της συναίνεσης που δίνεται ελεύθερα αλλά ουσιαστικά μετά από πίεση γιατί οι ερευνητές μπορεί να έχουν επιρροή και δύναμη στους συμμετέχοντες στην έρευνα; Οι πολιτισμικές διαφορές επιπλέον εμπλέκουν την άδεια συγκατάθεσης σε κάποιες κοινωνίες. Τέλος ο ρόλος των επιτροπών δεοντολογίας εμπλέκεται στις αρχές ηθικής έρευνας εφόσον αποτελεί ερώτημα η αποτελεσματικότητά τους ή η τυπική επιβολή αρχών συμμόρφωσης. Εργαλείο συλλογής δεδομένων της παραπάνω έρευνας αποτέλεσε η εκτενής βιβλιογραφία σχετική με τη ηθική στην εκπαιδευτική και κοινωνική έρευνα, τη φιλοσοφική προσέγγιση της ηθικής στην έρευνα αλλά και τους κανονισμούς δεοντολογίας της έρευνας.

Η έρευνα των Hammersley, M. και Traianou, A. (2012) η οποία δημοσιεύτηκε στο *British Educational Research Association*, θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα τα οποία είναι ποιες είναι οι διακριτές ηθικές αρχές στην έρευνα και σε ποιες περιπτώσεις αυτές συγκρούονται ώστε να επιδέχονται ποικίλες ερμηνείες. Η συλλογή δεδομένων για την έρευνά τους ακολουθεί αξιόπιστες μεθόδους. Παρατίθεται στα παραρτήματα πληθώρα βιβλιογραφικών αναφορών ταξινομημένη σε τρεις κατηγορίες: επιλεκτική βιβλιογραφία για την ηθική στην εκπαιδευτική και κοινωνική έρευνα, βιβλιογραφία φιλοσοφικής προσέγγισης για την ηθική και βιβλιογραφία για τους κανονισμούς δεοντολογίας στην έρευνα. Η έρευνα είναι βιβλιογραφική με κριτική θεώρηση της βιβλιογραφίας. Στο πλαίσιο αυτό τα πολλά παραδείγματα που αναφέρονται από τους ερευνητές τεκμηριώνουν την άποψη της σύγκρουσης των ηθικών αρχών και οριοθετούν με σαφή και απλό τρόπο ένα πεδίο προβληματισμού στην ηθική της έρευνας. Η αναπαραγωγή της συγκεκριμένης έρευνας και επομένως η επαναληψιμότητα δεν είναι απολύτως εφικτή αλλά ο ερευνητής που θα μελετήσει την παρατιθέμενη βιβλιογραφία είναι πολύ πιθανό να καταλήξει σε παρόμοια συμπεράσματα με αυτά στα οποία κατέληξαν οι ερευνητές. Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι σημαντικά γιατί η κριτική θεώρηση των αρχών ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας οδηγεί στην πληρέστερη κατανόηση αυτών των αρχών αλλά ταυτόχρονα υποκινεί τον προβληματισμό και θέτει σε ηθική εγρήγορση όλους όσους εμπλέκονται στην έρευνα.

Οι Weinbaum, Landree, Blumenthal, Piquado και Gutierrez (2018) στην έρευνά τους με τίτλο *‘Ethics in Scientific Research: An Examination of Ethical Principles and Emerging Topics’* που έγινε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ισχυρίζονται ότι οι ηθικές αρχές της έρευνας κατηγοριοποιούνται σε τρία πεδία: Στην ηθική ποιότητα της έρευνας, στην ηθική συμπεριφορά των ερευνητών και στην ηθική μεταχείριση των συμμετεχόντων. Θεωρούν πως κοινές ηθικές αρχές είναι το κοινωνικό συμφέρον, η ευημερία, η σύγκρουση συμφερόντων, η συναίνεση, η

ακεραιότητα, η μη διάκριση, η μη εκμετάλλευση, το απόρρητο και η εμπιστευτικότητα, η επαγγελματική επάρκεια και η επαγγελματική πειθαρχία. Το κοινωνικό συμφέρον υπάρχει περίπτωση να συγκρουστεί με το συμφέρον των συμμετεχόντων στην έρευνα όταν οι ερευνητές προκαλούν βλάβη στους συμμετέχοντες για το μακροπρόθεσμο κοινωνικό καλό. Όμως απαιτείται να υπηρετείται ταυτόχρονα και το καλό των συμμετεχόντων και της κοινωνίας. Η ευημερία των συμμετεχόντων αποτελεί στόχο, ενώ πρέπει τα οφέλη της έρευνας να υπερτερούν των πιθανών κινδύνων και βλαβών. Το παράδειγμα της μελέτης Turkegee είναι χαρακτηριστικό. Η ευημερία επιτυγχάνεται με την ενημερωμένη συγκατάθεση, την εμπιστευτικότητα και την ασφαλή φύλαξη δεδομένων. Τα υποκείμενα χρειάζεται να συμμετέχουν εθελοντικά στην έρευνα και το κοινωνικό συμφέρον δεν πρέπει να υπερισχύει των ατομικών δικαιωμάτων των συμμετεχόντων στην έρευνα. Επιπλέον η ενημερωμένη συγκατάθεση δεν αντικαθιστά την ανάγκη για ευεργεσία. Για παράδειγμα κίνητρα όπως οικονομικές απολαβές δεν θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για να ισορροπήσουν την ευημερία και ούτε τα οφέλη θα πρέπει να εκβιάζουν την ενημερωμένη συγκατάθεση. Πιθανή βλάβη από συμμετοχή στην έρευνα όπως άγχος θα πρέπει να ελέγχεται και για τους ερευνητές. Ωστόσο αν και οι Weinbaum κ.α. (2018) υποστηρίζουν την ανάγκη τήρησης της αρχής της ευημερίας, παρατηρούν πως η αρχή αυτή περιγράφεται με όρους κόστους – οφέλους, εφόσον συγκρίνονται τα κέρδη των συμμετεχόντων έναντι των κινδύνων ενώ ταυτόχρονα δεν είναι σαφείς οι διακρίσεις μεταξύ έρευνας που προκαλεί ευεργεσία και κακόβουλης έρευνας. Τελικά επαφίεται στην κρίση του ερευνητή. Η σύγκρουση συμφερόντων αφορά την αντίσταση των ερευνητών να επηρεαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας από οικονομικές ή άλλες επιρροές. Αφορά και τους συμμετέχοντες στην έρευνα σε περίπτωση που τους παρέχεται κίνητρο για τη συμμετοχή. Η παραπάνω αρχή θα μπορούσε να αποτελέσει εμπόδιο στο σχεδιασμό αλλά και στα αποτελέσματα της έρευνας. Στο σημείο αυτό τίθεται και θέμα ελεύθερης συγκατάθεσης εάν τα κίνητρα είναι οικονομικά. Ομοίως η ωφέλεια εταιριών από χρηματοδοτούμενες έρευνες, για παράδειγμα φαρμακευτικές εταιρίες, μπορεί να εγείρει ζητήματα αμφισβήτησης της εγκυρότητας της έρευνας ή ακόμη και παρακώλυσης δημοσίευσης τυχόν αρνητικών μελετών. Είναι ανάγκη επομένως να καθορίζεται η σχέση ερευνητών και χορηγών. Επισημαίνεται πως κάποιες φορές δίνονται στους ερευνητές ευκαιρίες επαγγελματικές ως αμοιβή, πράγμα το οποίο δεν είναι εύκολο να αναγνωριστεί και κατά συνέπεια μπορεί να είναι περισσότερο επικίνδυνο από οικονομικές παροχές. Η προσωπική σχέση μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα αποτελεί σύγκρουση συμφερόντων επίσης γιατί υπάρχει περίπτωση να επηρεαστεί η κρίση του ερευνητή. Η βιβλιογραφία συμφωνεί πως θα πρέπει οι συγκρούσεις συμφερόντων να αντιμετωπίζονται νωρίς αλλά και πάλι εγείρονται ερωτήματα για το βαθμό

που η σύγκρουση επηρεάζει τον ερευνητή. Και πάλι η βιβλιογραφία επικεντρώνεται στην ευθύνη του ερευνητή. Ως συναίνεση ορίζεται η εθελοντική συμφωνία συμμετοχής στην έρευνα χωρίς πίεση οικονομικού κέρδους ή άλλου εξαναγκασμού. Επιπλέον απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η κατανόηση της έρευνας και των κινδύνων της. Προβλέπονται συγκεκριμένες ενέργειες για προστασία συμμετεχόντων στην περίπτωση αδυναμίας συναίνεσης (ευάλωτες ομάδες). Η ενημερωμένη συγκατάθεση αποτελεί μια αρχή που καθορίζεται με σαφήνεια (Weinbaum κ.α. 2018). Απαιτεί γλώσσα που κατανοούν οι συμμετέχοντες, ανάκληση από τους συμμετέχοντες οποιαδήποτε στιγμή, και ενημερωμένη συγκατάθεση από κηδεμόνα σε περίπτωση ανήλικου. Ωστόσο και εδώ αναφέρονται ηθικά ζητήματα εφόσον η αρχή αυτή μπορεί να συγκρούεται με την ευεργεσία των συμμετεχόντων ή το κοινωνικό καλό ή ο κίνδυνος από παρευρισκόμενους. Η βιβλιογραφία πάντως συμφωνεί πως ο ερευνητής δεν πρέπει να παραβιάζει την παραπάνω αρχή. Ως ακεραιότητα εννοείται η επίδειξη ειλικρίνειας. Οι ερευνητές δεν πρέπει να κατασκευάζουν δεδομένα, να παραποιούν αποτελέσματα ή να παραλείπουν δεδομένα. Εδώ εντάσσεται και η λογοκλοπή. Οι Weinbaum κ.α. (2018) υποστηρίζουν ότι παρατηρείται κίνδυνος υπερεκπροσώπησης θετικών αποτελεσμάτων και υποεκπροσώπησης αρνητικών. Επιπλέον, η πίεση για δημοσίευση και προώθηση επαγγελματικής σταδιοδρομίας μπορεί να οδηγήσει σε κίνδυνο την ακεραιότητα της έρευνας. Η συναισθηματική αγωνία που μπορεί να νιώσουν οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια ψυχολογικών ερευνών υπονομεύει την ακεραιότητα της έρευνας. Ως μη διάκριση εννοείται η ελαχιστοποίηση των προσπαθειών να μειώσουν ή να αρνηθούν οι ερευνητές τα οφέλη της έρευνας σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Η έρευνα πρέπει να γίνεται χωρίς διακρίσεις με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες απόψεις, την εθνική καταγωγή, την ιδιοκτησία, την αναπηρία, την ηλικία, την οικονομική κατάσταση, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου, την κατάσταση υγείας, τον τόπο διαμονής, την κοινωνική κατάσταση. Η βιβλιογραφία αναφέρει πως οι διακρίσεις είναι απαράδεκτες αλλά και εδώ εγείρονται ηθικά ζητήματα εφόσον μπορεί τα ερευνητικά οφέλη να μην απολαμβάνουν εξίσου όλες οι κοινωνικές ομάδες ή να μην επιλέγονται θέματα που αφορούν συγκεκριμένες ομάδες. Ως μη εκμετάλλευση θεωρείται οι ερευνητές να μην εκμεταλλεύονται τους συμμετέχοντες. Η παραπάνω αρχή παραβιάζεται όταν γίνεται άνιση κατανομή βαρών ή ωφελειών της έρευνας ή αν στρατολογείται πληθυσμός σε έρευνα που δεν έχει οφέλη. Μεγάλος είναι ο κίνδυνος σε αυτή την περίπτωση όταν η έρευνα διεξάγεται σε αναπτυσσόμενες χώρες και δεν τηρούνται τα ίδια πρωτόκολλα με τη χώρα προέλευσης του ερευνητή. Το απόρρητο αφορά το δικαίωμα ελέγχου και πρόσβασης στις προσωπικές πληροφορίες των συμμετεχόντων. Η εμπιστευτικότητα αφορά την προστασία από τους

ερευνητές των προσωπικών πληροφοριών που παρέχονται από τους συμμετέχοντες. Αφορά την προσωπική ζωή και περιλαμβάνει την κατανόηση και τη συμφωνία του συμμετέχοντος με τους τρόπους αποθήκευσης και χρήσης των δεδομένων. Η βιβλιογραφία αναφέρει πρωτόκολλα για τη διασφάλιση του απορρήτου. Ωστόσο τίθενται ζητήματα αποκάλυψης άνευ συναίνεσης αν οι πληροφορίες είναι σημαντικές ή είναι δύσκολο να ληφθεί συγκατάθεση ή ζητήματα κοινής χρήσης δεδομένων για τη διαφάνεια της έρευνας ή αποκάλυψη κινδύνου για πληθυσμιακές ομάδες. Ως επαγγελματική επάρκεια θεωρείται η επάρκεια των εφοδίων των ερευνητών και η συμμετοχή τους σε προγράμματα επιμόρφωσης για βελτίωσή τους. Η αρχή αυτή αφορά και την επιλογή της κατάλληλης ερευνητικής μεθοδολογίας. Η επαγγελματική επάρκεια καθιστά υπεύθυνους τους ερευνητές για εκπαίδευση που θα έχει ως αποτέλεσμα τη γνώση των κατάλληλων μεθόδων και την ευαισθητοποίησή τους. Θεωρείται αναγκαία η απουσία προκατάληψης ώστε να παραχθούν έγκυρα αποτελέσματα. Η επαγγελματική πειθαρχία αφορά τη συμμόρφωση των ερευνητών στην ηθική έρευνα και την παροχή βοήθειας σε άλλους ερευνητές προκειμένου να προωθείται η ηθική συμπεριφορά της επιστημονικής κοινότητας. Οι πρακτικές δημοσίευσης, επικοινωνίας και αξιολόγησης είναι ανάγκη να είναι ηθικές. Σχετίζεται με την απόκτηση των ηθικών αρχών από τους ερευνητές και την προσπάθεια μετάδοσής τους στους νεότερους. Αφορά και την αξιολογημένη κρίση του κάθε ερευνητή για το έργο του άλλου. Οι Weinbaum κ.α. (2018) υποστηρίζουν πως η ηθική στην επιστημονική έρευνα, η ηθική συμπεριφορά των ερευνητών και η ηθική μεταχείριση των συμμετεχόντων αποτελούν βασικούς τομείς ηθικής στην έρευνα και πως η εκπαίδευση και η καθοδήγηση επηρεάζει την ηθική λήψη αποφάσεων των ερευνητών. Τα πανεπιστημιακά ιδρύματα με τις επιτροπές δεοντολογίας βοηθούν στην προώθηση της ηθικής στους ερευνητές εφόσον πολλές φορές η χρηματοδότηση συνδέεται με την υποβολή εκθέσεων και δέσμευση για τήρηση δεοντολογικών κανόνων. Επιπλέον κάποιο ρόλο παίζουν και τα περιοδικά που δημοσιοποιούν έρευνες εφόσον στην περίπτωση που κάποια ερευνητικά άρθρα αποδειχθεί ότι αναφέρονται σε αντιδεοντολογικές έρευνες ανακαλούνται. Επισημαίνουν ωστόσο πως η εσωτερική της ηθικής σχετίζεται με τα κίνητρα των επιστημόνων και πως η περιορισμένη χρηματοδότηση, ο ανταγωνισμός σε ατομικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο ερευνητικού φορέα οδηγεί στη βιαστική δημοσίευση και στην πιθανή παραβίαση της δεοντολογίας και της ηθικής στην έρευνα. Κατά τη γνώμη τους οι ηθικές επιλογές είναι αποτέλεσμα σύνθετων κινήτρων. Τα ερευνητικά ιδρύματα από τη μία με τους ηθικούς κώδικες που επιβάλλουν βοηθούν στην απόκτηση ηθικής συμπεριφοράς αλλά από την άλλη λόγω του ανταγωνισμού παρέχουν κίνητρα για παραβίαση των κανόνων.

Έτσι η ύπαρξη κωδίκων είναι απαραίτητη αλλά δεν επαρκεί. Περισσότερο σημαντική είναι η ηθική κουλτούρα που μπορεί να καλλιεργηθεί μεταξύ των επιστημόνων και οι προκλήσεις που η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί.

Τα παραπάνω συμπεράσματα των Weinbaum κ.α. (2018) ήταν αποτέλεσμα των εξής ερευνητικών ερωτημάτων που έθεσαν οι ερευνητές: ποιες είναι οι κοινές ηθικές αρχές στην επιστημονική έρευνα; Πώς οι αρχές ποικίλουν γεωγραφικά; Ποιοι είναι οι κώδικες συμπεριφοράς ανά επιστημονικό κλάδο; Και ποια είναι τα αναδυόμενα προβλήματα ηθικής στην έρευνα; Οι ερευνητές πραγματοποίησαν 15 ημιδομημένες συνεντεύξεις με ειδικούς στις ερευνητικές διαδικασίες στις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη και την Κίνα σε συνδυασμό με βιβλιογραφική επισκόπηση 147 εγγράφων (103 άρθρων από περιοδικά και 44 κωδίκων δεοντολογίας). Τα έγγραφα που εξετάστηκαν ανά επιστημονικό τομέα ήταν: Ιατρική, κτηνιατρική και βιολογία: 78, ψυχιατρική και ψυχολογία: 3, κοινωνικές επιστήμες: 14, γενικές επιστήμες:17, οικολογία και περιβαλλοντικές επιστήμες: 3, διοίκηση επιχειρήσεων: 8, μηχανική:10, πληροφορική:7, αστρονομία και φυσικές επιστήμες: 4 και μαθηματικά και στατιστική: 3. Τα παραπάνω έγγραφα δημοσιεύτηκαν από το 1960- 2018. Πιο συγκεκριμένα οι ερευνητές εξέτασαν 4 έγγραφα που είχαν δημοσιευτεί το 1960-1989, 24 έγγραφα που είχαν δημοσιευτεί το 1990-1999, 73 έγγραφα που είχαν δημοσιευτεί το 2000-2009 και 44 έγγραφα που είχαν δημοσιευτεί το 2010-2019. Οι συνεντεύξεις δόθηκαν από άτομα που είχαν μεγάλη γνώση των κωδίκων δεοντολογίας τόσο στις Η.Π.Α. όσο στην Ευρώπη και στην Κίνα και επιπλέον είχαν εμπειρία ερευνητικών διλημμάτων σε διάφορους επιστημονικούς τομείς. Ήταν άτομα που δημιουργούσαν, τροποποιούσαν, επέβαλλαν κώδικες δεοντολογίας ή ερευνητές που χρησιμοποιούσαν κώδικες δεοντολογίας με τους οποίους κατηύθυναν την έρευνά τους. Το περιεχόμενο της συνέντευξης αφορούσε τα βασικά δόγματα ηθικής στον κλάδο του ερωτώμενου, τη διαφοροποίηση των δογμάτων σε άλλες χώρες, τον τρόπο δημιουργίας κωδίκων ηθικής και δεοντολογίας ανά κλάδο, τους παράγοντες που οδηγούν σε αναθεώρηση τους δεοντολογικούς κώδικες, τα κίνητρα που έχουν οι ερευνητές προκειμένου να ακολουθήσουν τους κώδικες, τους κινδύνους που διατρέχουν σε περίπτωση μη τήρησής τους και τον τρόπο επιβολής των κωδίκων δεοντολογίας εντός μιας χώρας αλλά και εκτός αυτής.

Οι Weinbaum κ.α. (2018) η έρευνα των οποίων δημοσιεύτηκε στο *Rand national defense research institute* έθεσαν σαφή ερευνητικά ερωτήματα που αφορούσαν τις κοινές ηθικές αρχές στην έρευνα, τους δεοντολογικούς κώδικες ανά επιστημονικό κλάδο και τα αναδυόμενα προβλήματα ηθικής στην έρευνα. Ο σαφής σχεδιασμός της έρευνάς τους έχει ως αποτέλεσμα την αξιόπιστη συλλογή δεδομένων. Η συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση εγγράφων από

το 1960-2018 δίνει μια σαφή εικόνα του πεδίου ηθικής στην επιστημονική έρευνα. Οι συνεντεύξεις από ειδικούς στις ερευνητικές διαδικασίες από Η.Π.Α. αλλά και από Ευρώπη και Κίνα δίνει αξιοπιστία και εγκυρότητα στην έρευνά τους. Η έρευνα θα μπορούσε να επαναληφθεί με παρόμοια ως ένα μεγάλο βαθμό αποτελέσματα. Κάποιες τροποποιήσεις θα μπορούσαν να υπάρξουν σε περίπτωση αλλαγών που θα υπήρχαν ίσως στους κώδικες από το 2018 που πραγματοποιήθηκε η έρευνα και έπειτα. Επιπλέον σε περίπτωση που τα υποκείμενα της συνέντευξης προέρχονταν από άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα ή ήταν περισσότερα από 15 θα προέκυπταν ως ένα βαθμό διαφορετικά αποτελέσματα. Τα αποτελέσματα της έρευνας των Weinbaum κ.α. (2018) είναι ωστόσο πολύ σημαντικά γιατί η γνώση των κοινών θεσμοθετημένων αρχών αλλά και τα αναδυόμενα προβλήματα ηθικής στην έρευνα αποτελούν απαραίτητη γνώση για την ερευνητική κοινότητα.

Ο Tangen (2014) στη μεθοδολογική έρευνά του με τίτλο “*Balancing Ethics and Quality in Educational Research—the Ethical Matrix Method*” που πραγματοποιήθηκε στο Όσλο της Νορβηγίας, εστιάζοντας στην εκπαιδευτική έρευνα, υποστηρίζει όπως και οι Weinbaum κ.α. (2018) πως υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ ηθικής της έρευνας και ποιότητάς της. Αναγνωρίζει τρεις τομείς στην ηθική της έρευνας: Την ηθική της ερευνητικής κοινότητας, την ηθική σχετικά με τις σχέσεις ατόμων και ομάδων που επηρεάζονται από της έρευνα και την ηθική σε σχέση με το ρόλο και την αξία της έρευνας στην κοινωνία. Οι παραπάνω τρεις τομείς ηθικής συνδέονται και αλληλοκαλύπτονται ως ένα βαθμό και αποτελούν πλαίσιο αναγνώρισης και ανάλυσης ηθικών διλημάτων. Η ηθική της ερευνητικής κοινότητας αφορά την ελευθερία της έρευνας, την ανεξαρτησία, την επαγγελματική ακεραιότητα, τις ορθές ερευνητικές πρακτικές και τη συνεργασία με συναδέλφους ερευνητές. Συνολικά αφορά δηλαδή την ποιότητα της ερευνητικής διαδικασίας και των αποτελεσμάτων. Η ηθική σχετικά με το ρόλο ατόμων ή ομάδων που επηρεάζονται από την έρευνα αφορά την προστασία, το σεβασμό, την ευημερία, την αυτονομία και γενικότερα την ανησυχία για βλάβες και οφέλη των συμμετεχόντων στην έρευνα. Η ακρόαση της φωνής των συμμετεχόντων έχει στο σημείο αυτό ιδιαίτερη σημασία. Η ηθική σε σχέση με το ρόλο και την αξία της έρευνας στην κοινωνία αφορά την αξία της έρευνας για διάφορες κοινωνικές ομάδες. Στην περίπτωση της εκπαιδευτικής έρευνας για τα παιδιά και τους νέους. Αναφύονται προκλήσεις κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας εφόσον ο κάθε τομέας ηθικής δεν είναι ανεξάρτητος από τον άλλο. Υπάρχει έτσι περίπτωση η προστασία των συμμετεχόντων να προσκρούει στην ανάγκη για ποιότητα της έρευνας. Η προώθηση της μάθησης στις εκπαιδευτικές έρευνες αποτελεί βασικό στόχο αλλά οι συμμετέχοντες emπίπτουν στην ομάδα των ευαίσθητων κοινωνικά ατόμων. Στην

περίπτωση των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες οι έρευνες και η βελτίωση της εκπαίδευσής τους είναι μεγάλης σημασίας αλλά μπορεί να δημιουργηθούν ηθικά διλήμματα κατά τη διεξαγωγή τους. Ο Tangen (2014) θεωρεί πως είναι δυνατή η ηθική και ταυτόχρονα ποιοτική έρευνα και πως δεν αποβαίνει η τήρηση των ηθικών αρχών στη μείωση της ποιότητάς της. Προτείνει δε τη μέθοδο μιας “ηθικής μήτρας” ως εργαλείο ερευνητικό για ηθικά ζητήματα στην έρευνα και ειδικότερα στην εκπαιδευτική έρευνα. Αυτή η “μήτρα” δεν επιλύει τα προβλήματα άμεσα, αλλά αποτελεί ένα πλαίσιο –οδηγό αναγνώρισης ηθικών διλημμάτων που παρατηρούνται ανάμεσα στην προσπάθεια προστασίας των συμμετεχόντων και στην ποιότητα της έρευνας. Αποτελεί πλαίσιο για ανάλυση και συζήτηση ηθικών θεμάτων. Προτείνει πιο συγκεκριμένα 3 τύπους “μήτρας” με τη μορφή πίνακα ως προτάσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από ερευνητές, εκπαιδευτικούς αλλά και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής οι οποίοι συμβάλλουν στον ηθικό προβληματισμό και συζήτηση. Αρχικά προτείνει τη γενική μήτρα η οποία αποτελεί ένα μέσο για “χαρτογράφηση” διαφόρων ηθικών διλημμάτων σε διάφορους τύπους εκπαιδευτικής έρευνας. Η μήτρα αυτή αποτελεί ένα πλαίσιο υποστήριξης λήψης αποφάσεων. Στη γενική ηθική μήτρα παρουσιάζονται πιθανές συγκρούσεις μεταξύ της ανάγκης για προστασία των συμμετεχόντων στην έρευνα και της ανάγκης για γνώση που προκύπτει από την έρευνα. Έτσι για παράδειγμα η συλλογή δεδομένων και η εμπιστευτικότητα συγκρούονται με τη διαφάνεια και την ανάγκη διάδοσης των φωνών. Ως δεύτερο τύπο “ηθικής μήτρας” προτείνει ένα πλαίσιο που παρουσιάζεται σε πίνακα και αφορά εκπαιδευτικά ερευνητικά προγράμματα. Ο πίνακας αυτός μπορεί να χρησιμοποιηθεί από ερευνητές και φοιτητές σε ερευνητικά προγράμματα. Και σε αυτή την περίπτωση η προστασία των συμμετεχόντων μπορεί να συγκρουστεί με την ποιότητα της έρευνας στον τομέα της εκπαίδευσης. Έτσι για παράδειγμα η ακρόαση της φωνής των παιδιών στην εκπαιδευτική έρευνα που αφορά το σεβασμό στους συμμετέχοντες μπορεί να συγκρουστεί με την ποιότητα της εκπαιδευτικής έρευνας. Μπορεί δηλαδή να δημιουργήσει το δίλημμα για το ποια φωνή πρέπει να ακουστεί, του παιδιού ή του ενήλικα; Ο Tangen (2014) επισημαίνει πως υπάρχει ο κίνδυνος στιγματισμού των συμμετεχόντων στην έρευνα δηλαδή των παιδιών εφόσον η ποιότητα της έρευνας που απαιτεί διάδοση των αποτελεσμάτων προσκρούει στην προστασία των συμμετεχόντων. Ο ερευνητής προβληματίζεται σχετικά με την άδεια του γονιού για την έρευνα σε μικρά παιδιά και επισημαίνει πως σε πολλούς κώδικες δεοντολογίας απαιτείται η συμφωνία του παιδιού για συμμετοχή στην έρευνα. Επισημαίνει πως αυτή η συμμετοχή δεν πρέπει να εξασφαλίζεται μόνο τυπικά αλλά και ουσιαστικά. Ο Tangen (2014) τονίζει πως η έρευνα με παιδιά δεν πρέπει να βασίζεται απλώς στη νομική κατοχύρωση της συμμετοχής τους αλλά είναι ανάγκη με ευθύνη των ερευνητών να υπάρχει συνεχής επικοινωνία με αυτά και να

επιβεβαιώνεται η θέλησή τους για συμμετοχή από την αρχή μέχρι το τέλος της ερευνητικής διαδικασίας. Για να γίνει αντιληπτό πώς μπορεί να εφαρμοστεί ο δεύτερος τύπος ηθικής μήτρας, ο ερευνητής παρουσιάζει μια πρακτική εφαρμογή. Μαθητές 13 τάξεων από 5 σχολεία στη Νορβηγία συμμετείχαν σε πρόγραμμα με θέμα “πώς μπορεί ο διάλογος μεταξύ μαθητών και μεντόρων να προωθήσει τη μάθηση και τη συμμετοχή των μαθητών στη σχολική ζωή. Εστίαση στους “σιωπηλούς “ μαθητές”. Στην παραπάνω έρευνα χρησιμοποιώντας την “ηθική μήτρα” παρατηρείται σύγκρουση της ανάγκης για γνώση από την έρευνα και προστασίας των συμμετεχόντων σε αυτή. Γιατί η έρευνα μπορεί να προωθήσει τη μάθηση των “σιωπηλών” μαθητών και να τους αποτρέψει από πιθανή αποτυχία αλλά παράλληλα μπορεί να οδηγήσει σε στιγματισμό τους ή υπάρχει ο κίνδυνος όταν η έρευνα εστιάζει σε μαθητές με ειδικά προβλήματα να απομακρύνεται από ευρύτερους παράγοντες που επηρεάζουν την εκπαίδευση. Επιπλέον τίθεται ο προβληματισμός αν είναι ηθικά αποδεκτό να ακούγονται ή να μην ακούγονται οι φωνές αυτών που σπάνια ακούγονται. Ο ρόλος του ερευνητή στην παραπάνω έρευνα προκαλεί ηθικά διλήμματα σχετικά με το όφελος των συμμετεχόντων και το όφελος της έρευνας. Πρέπει δηλαδή ο ερευνητής να συζητήσει με τους συμμετέχοντες και να τους βοηθήσει στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν; Είναι επωφελές για τον συμμετέχοντα στην έρευνα να το κάνει αλλά δεν είναι ίσως επωφελές για την έρευνα γιατί μπορεί να επηρεαστούν τα αποτελέσματά της και άρα η ποιότητά της. Επομένως η προστασία των συμμετεχόντων συγκρούεται με την ποιότητα της έρευνας. Κατά τον Tangen (2014) χρειάζεται ευαισθησία για τους συμμετέχοντες και παράλληλα αυστηρότητα και ευελιξία ώστε να διασφαλιστεί η ποιότητα της έρευνας. Επιπλέον επισημαίνει σχετικά με την αξία της εκπαιδευτικής έρευνας πως κυρίαρχο ερώτημα για τους ερευνητές θα πρέπει να είναι η βελτίωση της μάθησης και της γνώσης για όσους είναι βασικοί χρήστες των εκπαιδευτικών παροχών, δηλαδή για τα παιδιά και τους νέους. Ως τρίτο τύπο “ηθικής μήτρας” ο Tangen (2014) προτείνει ένα πλαίσιο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο από ερευνητές και φοιτητές ερευνητικών προγραμμάτων αλλά από διάφορες ομάδες συμφερόντων ευρύτερα ως εργαλείο για ακρόαση και διάλογο. Η “μήτρα” αυτή είναι εμπνευσμένη από “μήτρες” που χρησιμοποιούνται στη βιοηθική. Στόχος αποτελεί η ποιότητα της εκπαιδευτικής έρευνας. Σκοπός αποτελεί η στόχευση βασικών αξιών: της ευημερίας, της αυτονομίας και της δικαιοσύνης. Οι αξίες αυτές είναι ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη. Έτσι σύμφωνα με τη “μήτρα” αυτή οι χρήστες δηλαδή οι ενδιαφερόμενοι που μπορεί να είναι οι πολίτες του παρόντος, του μέλλοντος αλλά και το περιβάλλον με την ευρεία έννοια, καλούνται να προβληματιστούν και να συζητήσουν με βάση τις παραπάνω αξίες. Επομένως όταν ο χρήστης- ενδιαφερόμενο μέρος είναι η ερευνητική κοινότητα στόχος πρέπει να είναι οι

αξίες: επιστημονική ακεραιότητα, ελευθερία έρευνας, καινοτομία, δίκαιη χρηματοδότηση και ίσες ευκαιρίες στην έρευνα. Όταν ο χρήστης – ενδιαφερόμενο μέρος είναι οι συμμετέχοντες στην έρευνα στόχος πρέπει να είναι η προστασία από βλάβη, η μυστικότητα, η ανωνυμία, η εν επιγνώσει συναίνεση, το άκουσμα της φωνής των συμμετεχόντων και οι ίσες ευκαιρίες συμμετοχής στην έρευνα. Όταν ο χρήστης είναι η εκπαιδευτική έρευνα στόχος πρέπει να είναι: η ποιότητα εκπαίδευσης, η θετική μάθηση, η ένταξη, η ποιότητα της φοιτητικής ζωής και το άκουσμα της φωνής του μαθητή. Όταν ο χρήστης είναι οι φορείς χάραξης πολιτικής ο στόχος πρέπει να είναι: ο διάλογος με ερευνητές για εκπαιδευτικά προβλήματα, η δημοκρατική εκπαίδευση, η προώθηση ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών και οι προσαρμοσμένες πολιτικές.

Η έρευνα του Tangen (2014) δημοσιεύτηκε στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Scandinavian Journal of Educational Research*. Το ερευνητικό ερώτημα που θέτει “ποια είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ ηθικής της έρευνας και της ποιότητας αυτής” είναι σαφές και ενδιαφέρον. Η μέθοδος της ηθικής μήτρας αποτελεί πρόταση του ερευνητή η οποία διαμορφώθηκε μετά από μελέτη αντίστοιχης ηθικής μήτρας στη βιοηθική αλλά και μελέτη βιβλιογραφίας σχετικής με προβλήματα ηθικής στην έρευνα και ιδιαιτέρως στην εκπαιδευτική έρευνα. Η έρευνά του χαρακτηρίζεται επομένως από αξιοπιστία και εγκυρότητα εφόσον η μέθοδος συλλογής δεδομένων, η βιβλιογραφία, είναι αξιόπιστη. Ωστόσο η πρόταση της ηθικής μήτρας αποτελεί κριτική επεξεργασία των πηγών του ερευνητή. Η πρότασή του για χρήση της ηθικής μήτρας ως πλαίσιο αναγνώρισης και ανάλυσης των ηθικών διλημμάτων αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα πρόταση εφόσον δεν προσφέρει έτοιμες λύσεις σε “ηθικά προβλήματα” αλλά προσφέρει ένα πλαίσιο διαλόγου και προβληματισμού όλων των ενδιαφερόμενων μελών, ερευνητών, και συμμετεχόντων στην έρευνα. Εξάλλου η βιβλιογραφία γενικότερα δείχνει πως το ζητούμενο δεν είναι έτοιμες λύσεις αλλά ο προβληματισμός και η ηθική εγρήγορση. Η μελέτη του Tangen (2014) σε αυτή την ηθική εγρήγορση αποσκοπεί. Η στόχευση στις αξίες της ευημερίας, της αυτονομίας και της δικαιοσύνης εξάλλου αποτελούν αποδεκτές αξίες στην έρευνα στο χώρο της βιοηθικής αλλά αποτελούν γενικότερα αξίες που βασίζονται στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η στόχευση όλων των ενδιαφερόμενων μελών σε αυτές είναι πολύ ενδιαφέρουσα πρόταση. Συμπερασματικά η ερευνητική κοινότητα χρησιμοποιώντας την “ηθική μήτρα” του Tangen (2014) ως πλαίσιο, μπορεί να έχει ένα πλαίσιο ηθικού προβληματισμού και καθοδήγησης.

Οι Sun, Blewitt, Edwards, Fraser, Newman, Cornelius, κ.α (2023) πραγματοποίησαν μια συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση με τίτλο “*Methods and Ethics in Qualitative Research Exploring Young Children’s Voice: A Systematic Review*” στη Μελβούρνη της

Αυστραλίας από το Μάιο 2021 έως τον Ιούνιο 2022 χρησιμοποιώντας ως εργαλείο συλλογής δεδομένων τη μέθοδο PRISMA και ως βάσεις δεδομένων τις PhycINFO, MEDLINE Complete και ERIC. Από τα 12.458 αρχικά αποτελέσματα αναζήτησης κατέληξαν σε επιλογή 58 μελετών. Εξαιρέθηκαν από την αναζήτηση άρθρα που δεν ήταν γραμμένα στην αγγλική γλώσσα, που αναφέρονταν σε παιδιά μικρότερα των 3 ετών και μεγαλύτερα των 6 ετών, που δεν αποτύπωναν τις εμπειρίες και τις πεποιθήσεις των παιδιών, που δεν ακολουθούσαν την ποιοτική μέθοδο και που δεν περιελάμβαναν εμπειρικά δεδομένα. Οι μελέτες εξετάστηκαν από 2 συγγραφείς και ο έλεγχος απέκλεισε αρχικά 10.409 μελέτες. Οι συγγραφείς διάβασαν πλήρως 415 και τελικά περιέλαβαν 58 στην ανασκόπησή τους. Οι μελέτες αυτές πραγματοποιήθηκαν σε: Τουρκία (14), Η.Π.Α. (11), Αυστραλία (6), Κίνα (4), Αγγλία (4), Σουηδία (4), Φινλανδία (3), Ν. Ζηλανδία (3), Νορβηγία (3), Καναδά (2), Γερμανία (2), Μάλτα (2), Σιγκαπούρη (2), Βραζιλία (1), Ελλάδα (1), Ισλανδία (1), Ινδονησία (1), Ιαπωνία (1), Κορέα (1), Σλοβενία (1), Ν. Αφρική (1) και Τσεχική Δημοκρατία (1). Τα ερωτήματα των ερευνητών αφορούσαν τις μεθόδους συλλογής δεδομένων που έχουν χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση της φωνής των μικρών παιδιών 3-6 ετών στις έρευνες. Αναζήτησαν τις πεποιθήσεις, τις εμπειρίες, τις σκέψεις και τα συναισθήματα των παιδιών όπως αποτυπώνονται στις έρευνες. Επιπλέον αναζήτησαν τον τρόπο που οι ερευνητές αντιμετώπισαν προκλήσεις όπως την ανισορροπία της εξουσίας μεταξύ ενηλίκων και παιδιών καθώς και την πρόκληση της ενημερωμένης συγκατάθεσης όταν εμπλέκονται πολύ μικρά παιδιά στην έρευνα. Η έρευνά τους, τους οδήγησε στο συμπέρασμα πως οι πιο συνηθισμένη στρατηγική για την αποτύπωση της φωνής των μικρών παιδιών ήταν η συνέντευξη σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους όπως σχέδια και φιγούρες ή η συνέντευξη κατά τη διάρκεια δραστηριοτήτων όπως το κουκλοθέατρο. Πιο συγκεκριμένα όλες οι μελέτες χρησιμοποίησαν λεκτικές συνεντεύξεις και 34 χρησιμοποίησαν ως μέθοδο συλλογής δεδομένων επιπρόσθετα το βίντεο, το κουκλοθέατρο, το σχέδιο ή τη φωτογραφία, ενώ 15 χρησιμοποίησαν δύο ή παραπάνω μεθόδους. Οι ερευνητές υποστηρίζουν πως είναι ανάγκη να συμπεριληφθούν στην έρευνα πολλές μέθοδοι συλλογής δεδομένων γιατί τα παιδιά διαθέτουν πολλούς διαφορετικούς τρόπους νοηματοδότησης του κόσμου. Οι ερευνητές είναι ανάγκη να τους ενεργοποιήσουν. Επιπλέον υποστηρίζουν πως πρέπει να προωθούνται μέτρα για τη συνεχή συγκατάθεσή τους κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και να εξεταστεί περαιτέρω η δράση των παιδιών σε σχέση με τη λήψη αποφάσεων από ενήλικες σχετικά με την έρευνα και η συμπερίληψή τους. Επισημαίνουν πως υπάρχουν ακόμα κενά στην συμπερίληψη μικρών παιδιών 3-6 ετών σε εκπαιδευτικές έρευνες, ιδίως παιδιών με προβλήματα ομιλίας, παιδιών ιθαγενών και παιδιών των οποίων η φωνή δεν επιτρέπεται να ακουστεί λόγω πολιτισμικών πρακτικών. Πρόκληση αποτελεί η ανεύρεση τρόπων για αντιμετώπιση της

ασυμμετρίας της εξουσίας και θέσης μεταξύ ενηλίκων και παιδιών (Sandergaard & Reventlow, 2021).

Οι Sun κ.α (2023) στην έρευνά τους που δημοσιεύτηκε στο έγκριτο περιοδικό *International Journal of Qualitative Methods* έθεσαν σαφή ερευνητικά ερωτήματα στην έρευνά τους δηλαδή ποιες μέθοδοι συλλογής δεδομένων έχουν χρησιμοποιηθεί παγκοσμίως σε έρευνες σε μικρά παιδιά ηλικίας 3-6 ετών και ποιες είναι οι εμπειρίες των παιδιών στην έρευνα. Η έρευνά τους έχει σαφή σχεδιασμό και χαρακτηρίζεται από αξιοπιστία και εγκυρότητα. Η μέθοδος PRISMA, η χρονική διάρκεια πραγματοποίησής της (ένα έτος) και η συνεργασία δύο ερευνητών για τη διεξαγωγή της διασφαλίζει ως ένα μεγάλο βαθμό την εγκυρότητα και την αξιοπιστία. Η μελέτη μπορεί να αναπαραχθεί και να δώσει παρόμοια αποτελέσματα (επαναληψιμότητα). Τέλος τα αποτελέσματά της είναι σημαντικά γιατί η σύγχρονη αντίληψη για την έρευνα απαιτεί αποτύπωση όλων των φωνών. Υπό το πρίσμα αυτής της οπτικής η αποτύπωση της φωνής των μικρών παιδιών έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ερευνητική κοινότητα.

Οι Denzin και Lincoln (2018) στο έργο “*The SAGE Handbook of Qualitative Research*” αναφέρουν πως μπορεί οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας να καθορίζονται από τις επιτροπές δεοντολογίας αλλά ειδικά για την ποιοτική έρευνα απαιτείται μια πιο ριζοσπαστική ηθική που να βασίζεται σε πιο ελεύθερες σχέσεις αμοιβαίας συνεργασίας μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων στην έρευνα γιατί είναι απαραίτητη η μελέτη διαφορετικών νοημάτων και πεποιθήσεων ατόμων και κοινωνικών ομάδων. Εάν επιμένει η ποιοτική έρευνα σε αυστηρά επιστημονικούς όρους αξιοπιστίας, γενίκευσης, αναπαραγωγής και επανέλεγχου παραβλέπει το γεγονός πως η θέαση του κοινωνικού κόσμου δεν είναι εντελώς ίδια για όλους. Οι Denzin και Lincoln (2018) θεωρούν πως η ηθική της έρευνας πρέπει να βασίζεται στην ποικιλομορφία των πραγματικοτήτων και στην επανατοποθέτηση των προβλημάτων. Σημασία έχει υπό αυτή την οπτική η αλληλεγγύη σε παραδοσιακά καταπιεσμένες κοινωνικά ομάδες. Οι Denzin και Giardina (2007) υποστηρίζουν σχετικά πως αφενός έχουν σημασία οι προσωπικές αποφάσεις των ερευνητών και αφετέρου οι δεοντολογικές ρυθμίσεις τις οποίες οι ερευνητές πρέπει να γνωρίζουν για την αντιμετώπιση τυχόν συγκρουόμενων αρχών ηθικής.

Οι Taquette και Borges da Matta (2022) στη συστηματική βιβλιογραφική έρευνά τους με τίτλο “*Ethical Dilemmas in Qualitative Research: A Critical Literature Review*” που πραγματοποιήθηκε στη Βραζιλία στο Ρίο Ντε Τζανέιρο ερευνούν τα ηθικά διλήμματα της ποιοτικής έρευνας, τις συγκρούσεις αρχών που μπορεί να προκύψουν και τις στρατηγικές αντιμετώπισής τους. Αναζήτησαν βιβλιογραφία στις βάσεις δεδομένων LILACS (Λατινική Αμερική και Καραϊβική Health Sciences Literature) και MEDLINE (Medical Literature

Analysis and Retrieval System Online), μέσω του Pubmed. Εξετάστηκαν 108 τίτλοι από τους οποίους επιλέχθηκαν 42 άρθρα τα οποία και ερευνήθηκαν. Ως όρους αναζήτησης έθεσαν τους όρους: ερευνητική ηθική και ποιοτική έρευνα. Η ερευνητική αναζήτηση ξεκίνησε από 22 Σεπτεμβρίου 2020. Κριτήρια ένταξης άρθρων στην έρευνα ήταν: η θεματική σχέση με την έρευνα, οι γλώσσες συγγραφής (Αγγλικά, Πορτογαλικά, Ισπανικά), η πληρότητα του κειμένου, η πρωτοτυπία του άρθρου και η προϋπόθεση να αποτελεί εμπειρική έρευνα. Τα 42 άρθρα που επιλέχθηκαν τελικά διάβασαν 2 ερευνητές από 2 φορές. Στη συνέχεια ταξινομήθηκαν τα ηθικά διλήμματα σε κατηγορίες. Οι περισσότερες μελέτες έγιναν στην Ευρώπη (16). Πιο συγκεκριμένα: Ην. Βασίλειο (9), Ιρλανδία (2), Ισπανία (2), Νορβηγία (1), Δανία (1), Φινλανδία (1). Στη Β. Αμερική έγιναν 15 (Στον Καναδά 8 και στις Η.Π.Α. 7). Στην Ωκεανία έγιναν 7 (6 στην Αυστραλία και 1 στη Ν. Ζηλανδία). Στην Ασία έγινε 1, στο Ισραήλ. Στη Ν. Αμερική έγιναν 3, στη Βραζιλία. Βρέθηκαν 5 κατηγορίες ηθικών συγκρούσεων και ηθικών διλημάτων: Η παραβίαση της εμπιστευτικότητας / ανωνυμίας, η παραβίαση της αυτονομίας, η πρόκληση ζημίας στους συμμετέχοντες, ο λανθασμένος ρόλος του ερευνητή και η λανθασμένη αξιολόγηση του ερευνητικού έργου από τις επιτροπές δεοντολογίας. Σχετικά με την πρώτη κατηγορία ηθικών συγκρούσεων την παραβίαση της εμπιστευτικότητας και της ανωνυμίας, βρέθηκαν 9 μελέτες. Οι Taquette και Borges da Matta (2022) διαπίστωσαν πως μπορεί να συμβεί η παραπάνω σύγκρουση όταν η έρευνα γίνεται σε άτομα που είναι εύκολο για κάποιους λόγους να αναγνωριστούν. Όταν για παράδειγμα κατέχουν κάποιες συγκεκριμένες θέσεις εξουσίας ή όταν η έρευνα γίνεται σε μικρές κοινότητες ή σε ζευγάρια. Επιπλέον επισημαίνονται στις έρευνες οι κίνδυνοι για την παραβίαση της εμπιστευτικότητας που μπορούν να προέλθουν από έρευνες που διεξάγονται διαδικτυακά. Σχετικά με τη δεύτερη κατηγορία ηθικών συγκρούσεων την παραβίαση της αυτονομίας βρέθηκαν 10 μελέτες. Οι Taquette και Borges da Matta (2022) διαπίστωσαν πως μπορεί να συμβεί σε 3 περιπτώσεις: Η μία περίπτωση σε ευάλωτα άτομα, όπως για παράδειγμα σε παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρίες, σε εφήβους, σε άτομα χαμηλότερης εξουσίας σε σχέση με τους ερευνητές, σε ασθενείς που αισθάνονται υποχρέωση στο γιατρό τους που είναι ταυτόχρονα και ερευνητής. Η δεύτερη περίπτωση παραβίασης της αυτονομίας παρατηρείται όταν στην έρευνα αντλούνται δεδομένα από πληροφοριοδότες για λογαριασμό άλλων ατόμων. Η τρίτη περίπτωση παραβίασης της αυτονομίας παρατηρείται όταν υπάρχει ακούσια συμμετοχή στην έρευνα. Τέτοια περίπτωση μπορεί να είναι οι εθνογραφίες. Για όλες τις παραπάνω περιπτώσεις επισημαίνεται πως λύση αποτελεί η ενημέρωση των συμμετεχόντων για τους σκοπούς της έρευνας και η συγκατάθεση χωρίς εξαναγκασμό. Τονίζεται ιδιαίτερος η ανάγκη μεγάλης προσοχής απέναντι σε ευάλωτα άτομα όπως ασθενείς ιατρών – ερευνητών ή άτομα χαμηλότερα

στην ιεραρχία σε σχέση με τους ερευνητές. Σχετικά με την τρίτη κατηγορία ηθικών συγκρούσεων, τον κίνδυνο πρόκλησης βλάβης σε συμμετέχοντες και ερευνητές βρέθηκαν 14 μελέτες. Εντοπίστηκαν 3 κατηγορίες τέτοιων παραβιάσεων. Η πρώτη σχετίζεται με την δυσκολία του ερευνητή να φανεί αμερόληπτος. Πρόκειται για τον ερευνητή που διακατέχεται από ερευνητικές προκαταλήψεις και μπορεί να είναι ευάλωτος στην έρευνα. Η δεύτερη σχετίζεται με την ασυμμετρία δύναμης ερευνητή/-τριας και συμμετέχοντα στην έρευνα και η τρίτη με τη βλάβη που μπορεί να προκληθεί με τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων. Σχετικά με την τέταρτη κατηγορία ηθικών συγκρούσεων, το λανθασμένο ρόλο του ερευνητή οι Taquette και Borges da Matta (2022) βρήκαν 5 μελέτες. Διαπίστωσαν πως αυτό μπορεί να συμβεί όταν ο ερευνητής έχει σχέση φιλίας με τον συμμετέχοντα και κατά τη διάρκεια της έρευνας ο συμμετέχων αναφέρει προσωπικά προβλήματα που έχει στον ερευνητή. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και όταν ο συμμετέχων είναι ασθενής με ψυχικές διαταραχές ή άτομο με ειδικές ανάγκες. Σχετικά με την πέμπτη κατηγορία ηθικών συγκρούσεων, τη λανθασμένη αξιολόγηση του ερευνητικού έργου από τις επιτροπές δεοντολογίας οι Taquette και Borges da Matta (2022) βρήκαν 4 μελέτες. Διαπίστωσαν πως οι επιτροπές δεν είναι πάντα φιλικές προς τους ερευνητές/-τριες και πως αντιμετωπίζουν με προκατάληψη κάποια θέματα όπως θέματα ψυχικής υγείας. Σημαντική είναι και η ανάγκη για μεγαλύτερη γνώση των επιτροπών για διάφορους τύπους ποιοτικής έρευνας και η μεγαλύτερη επικοινωνία με τους ερευνητές/-τριες ώστε να μην εμποδίζεται η έγκριση κάποιων ερευνών. Επιπλέον η έρευνα έδειξε πως η ηθική της επιστημονικής έρευνας δεν πρέπει να εξαντλείται στην απόκτηση έγκρισης από τις επιτροπές δεοντολογίας αλλά πρέπει να βασίζεται στο συνεχή αναστοχασμό, στην προηγούμενη εμπειρία, στην αυτογνωσία, στην ηθική επίγνωση και εγρήγορση των ερευνητών προκειμένου να υιοθετούνται πρακτικές συνεχούς συναίνεσης και να εξετάζεται ο αντίκτυπος της έρευνας στους συμμετέχοντες. Σχετικά με τις συνεντεύξεις οι έρευνες τόνισαν την ανάγκη σωστής διαχείρισής τους. Ειδικά για την περίπτωση λανθασμένου ρόλου του ερευνητή/-τριας οι Taquette και Borges da Matta (2022) αναφέρουν πως πρέπει να υπάρξει διαχωρισμός ερευνητικής και θεραπευτικής συνέντευξης. Ο ερευνητής/-τρια είναι ανάγκη να διαχωρίσει το ρόλο του και να μην τον συγχέει με του φίλου. Τονίστηκε από τους ερευνητές επίσης η προσοχή που πρέπει να δοθεί σε έρευνες σε αυτόχθονες πληθυσμούς σχετικά με τη συναίνεση. Μία πρόταση είναι η διαβούλευση με τους ηγέτες και ο σεβασμός στις πολιτιστικές πτυχές των πληθυσμών. Επιπλέον ο ερευνητής/-τρια είναι ανάγκη να αναγνωρίζει τη θέση του και την οπτική γωνία από την οποία ενεργεί και να συνειδητοποιεί πως δεν υπάρχει μία και μοναδική αλήθεια. Σημαντική βρέθηκε πως είναι και η συζήτηση με άλλους ερευνητές προκειμένου να κατανοεί τις σχεσιακές σχέσεις και το γεγονός πως οι αντιλήψεις των ερευνητών/-τριών

επιηρεάζουν τους συμμετέχοντες και το αντίστροφο. Ο αμοιβαίος σεβασμών ερευνητών/-τριών και συμμετεχόντων στην έρευνα αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την επίλυση των ηθικών συγκρούσεων που προκύπτουν.

Οι Taquette και Borges da Matta (2022) στην έρευνά τους που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *International Journal of Qualitative Methods* έθεσαν σαφή και σημαντικά ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με την ηθική στην ποιοτική έρευνα. Τα ηθικά διλήμματα που αντιμετωπίζει η ποιοτική έρευνα και οι στρατηγικές αντιμετώπισής τους αποτελούν βασικά ερωτήματα της ερευνητικής κοινότητας. Η υιοθέτηση της συστηματικής βιβλιογραφικής επισκόπησης και μάλιστα με παγκόσμια εμβέλεια έχει ως αποτέλεσμα την αξιόπιστη συλλογή δεδομένων. Η μελέτη τους μπορεί να αναπαραχθεί με παρόμοια αποτελέσματα. Τα αποτελέσματα είναι σημαντικά για την ερευνητική κοινότητα γιατί παρουσιάζονται κατηγοριοποιημένες οι ηθικές συγκρούσεις καθώς και οι στρατηγικές αντιμετώπισής τους. Ο προβληματισμός που προκύπτει από τη γνώση των ηθικών συγκρούσεων βοηθά τους ερευνητές/-τριες στην κατά το δυνατόν επιτυχή αντιμετώπισή τους.

Οι Burke, Baker, Molla, Cabiles, και Fox (2023) στην έρευνά τους με τίτλο *‘How do higher degree research students and supervisors navigate ethics-in-practice for educational research in sensitive or ‘fragile’ contexts?’* που πραγματοποιήθηκε στην Αυστραλία, ερευνούν ποια δεοντολογικά ζητήματα αντιμετωπίζουν οι φοιτητές αλλά και οι επόπτες, στην περίπτωση εκπαιδευτικής έρευνας σε ευαίσθητα ή “εύθραυστα” πλαίσια, πώς οι επόπτες βοηθούν τους φοιτητές να οδηγηθούν στην ανάπτυξη ηθικού αναστοχασμού και πώς μπορούν οι φοιτητές αλλά και οι επόπτες να αντιμετωπίσουν τα πολύπλοκα δεοντολογικά ζητήματα που μπορεί να προκύψουν κατά τη διάρκεια ερευνών σε “εύθραυστα” περιβάλλοντα. Ως “εύθραυστα” περιβάλλοντα ορίζονται από τους ερευνητές θέματα έμφυλης βίας, σεξουαλικότητας, επανένταξης ατόμων, κάθε είδους περιθωριοποίησης και θέματα σχετικά με τις εμπειρίες των προσφύγων ή των αιτούντων ασύλου. Οι ερευνητές πραγματοποίησαν 18 ημι-δομημένες συνεντεύξεις με φοιτητές διδακτορικών σπουδών και επόπτες που ασχολούνταν με έρευνες σε εύθραυστα πλαίσια (10 επόπτες και 8 σπουδαστές). Οι ερωτήσεις της συνέντευξης αφορούσαν τις εμπειρίες των συμμετεχόντων σχετικά με τα δεοντολογικά διλήμματα που είχαν αντιμετωπίσει, το αίσθημα ετοιμότητας να ασχοληθούν με πολύπλοκες ηθικές καταστάσεις στην έρευνα αλλά και τις ελλείψεις στη υποστήριξη που θεωρούσαν ότι έπρεπε να παρέχεται σε αυτούς. Οι συνεντεύξεις έγιναν ένας προς έναν εκτός από μία φοιτήτρια και δύο επόπτες που θέλησαν ομαδική συνέντευξη προκειμένου να διερευνήσουν κοινές εμπειρίες. Οι ερευνητές προκειμένου να ενθαρρύνουν τα άτομα από τα οποία έπαιρναν συνέντευξη

αφηγούνταν και εκείνοι δικές τους εμπειρίες σχετικά με ηθικά ζητήματα που είχαν αντιμετωπίσει. Πεδία έρευνας των εποπτών και των σπουδαστών ήταν: η ψυχική υγεία, οι πολιτισμικές σπουδές, η αναγκαστική μετανάστευση και η εκπαίδευση. Οι ερευνητές επεξεργάστηκαν τις συνεντεύξεις με επαγωγική ανάλυση περιεχομένου. Σχετικά με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα που έθεσαν, “ποια ηθικά ζητήματα αντιμετωπίζουν οι φοιτητές και οι επόπτες που ερευνούν εύθραυστα περιβάλλοντα” τα αποτελέσματα ήταν: Πρώτη πρόκληση αποτελεί η σχέση ερευνητή με τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Τίθεται το ηθικό ζήτημα αν πρέπει να τηρείται η τυπική απόσταση ανάμεσα στον ερευνητή και στον συμμετέχοντα στην περίπτωση των εύθραυστων ερευνών ή οι ερευνητές έχουν ευθύνη στην προστασία της ευημερίας των συμμετεχόντων στην έρευνα γιατί οι συμμετέχοντες είναι άτομα με σημαντικές δυσκολίες. Οι φοιτητές αμφισβήτησαν την επάρκεια της διοικητικής ηθικής τονίζοντας πως στην πράξη η έρευνα με ανθρώπους απαιτεί περαιτέρω καθοδήγηση. Ως δεύτερη πρόκληση αναδείχτηκε η πολυπλοκότητα της συναίνεσης. Η διαδικαστική κατοχύρωσή της δεν αρκεί διότι στην περίπτωση των ερευνών σε εύθραυστα περιβάλλοντα τίθενται ζητήματα όπως η ύπαρξη βίζας για μετανάστες ή η οικογενειακή κατάσταση που είναι ρευστή και μπορεί να αλλάξει ή η ανησυχία που μπορεί να νιώθουν οι συμμετέχοντες για την εμπιστευτικότητα των δεδομένων. Τα παραπάνω μπορούν να επηρεάσουν τη συμμετοχή των συμμετεχόντων στην έρευνα. Οι Burke, Baker, Molla, Cabiles, και Fox (2023) τονίζουν την ανάγκη για επαναλαμβανόμενες πρακτικές συναίνεσης επομένως. Ως τρίτη πρόκληση ορίστηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα οι προσδοκίες των συμμετεχόντων. Οι άνθρωποι που ερευνώνται σε αυτά τα περιβάλλοντα “περιμένουν” κάποιες φορές μια βοήθεια από τους ερευνητές και αδυνατούν να καταλάβουν πως ο ερευνητής δεν έχει τη δυνατότητα να το κάνει. Η προετοιμασία από τον επόπτη για την πιθανή αντιμετώπιση τέτοιων ζητημάτων κρίνεται σημαντική. Ως τέταρτη πρόκληση τίθεται η αμοιβαιότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας για τους ερευνητές αλλά και για τους συμμετέχοντες. Τα θέματα που εξετάζονται είναι ευαίσθητα. Και στην περίπτωση αυτή τονίστηκε η ανάγκη υποστήριξης τόσο στους φοιτητές όσο και στους επόπτες. Οι Burke, Baker, Molla, Cabiles, και Fox (2023) σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που έθεσαν “με ποιον τρόπο οι επόπτες αναπτύσσουν τον ηθικό αναστοχασμό των φοιτητών” κατέδειξαν πως ο διάλογος μεταξύ εποπτών και φοιτητών αποτελεί το σημαντικότερο μέσο για την διαχείριση πολύπλοκων ηθικά καταστάσεων στην έρευνα. Οι επόπτες αναγνωρίζουν πως δεν αρκεί η συμπλήρωση μιας φόρμας με δεοντολογικές απαιτήσεις, αν και είναι απαραίτητη. Επιπλέον οι κατάλληλες ερωτήσεις προς τους φοιτητές από τους επόπτες και η συναισθηματική επένδυση του επόπτη προς τους φοιτητές θεωρούνται σημαντικοί παράγοντες ανάπτυξης δεοντολογικής αναστοχαστικότητας. Είναι σημαντικό

σύμφωνα με τους επόπτες να μη νιώθουν οι φοιτητές μόνοι τους. Ως δεύτερος τρόπος ανάπτυξης ηθικού αναστοχασμού στους φοιτητές αναδείχτηκε η μοντελοποίηση της ηθικής πρακτικής από τους επόπτες. Οι επόπτες που έλαβαν μέρος στην έρευνα υποστήριξαν πως βίωσαν έλλειψη θεσμικής υποστήριξης, πως η εμπειρία του επόπτη σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα ηθικά ζητήματα στην έρευνα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο όπως επίσης και η κριτική ικανότητά τους να κατευθύνουν τους φοιτητές σε έρευνες που δεν αφορούν ευαίσθητα περιβάλλοντα αν κρίνουν πως δεν είναι έτοιμοι να ανταπεξέλθουν. Σχετικά με το τρίτο ερώτημα “πώς μπορούν να βοηθηθούν οι φοιτητές και οι επόπτες να ανταπεξέλθουν στις ηθικές προκλήσεις” οι ερευνητές βρήκαν πως η βιωμένη μάθηση είναι σημαντική. Επιπλέον η αναζήτηση συμβουλών από συνερευνητές ή και μέλη επιτροπών δεοντολογίας βοηθά. Ακόμη η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας φέρνει σε επαφή με ηθικές συγκρούσεις και βοηθά, ειδικά όταν λείπει η βιωμένη εμπειρία. Η υποστήριξη από τον επόπτη κρίθηκε επίσης πολύ σημαντική. Η στοχευμένη εκπαίδευση με την παρουσίαση διλημματικών καταστάσεων επίσης θεωρήθηκε αναγκαία ενώ τα μαθήματα που εστιάζουν στη θεσμοθετημένη δεοντολογία θεωρήθηκε ότι δεν είχαν κάποια αξία. Σημαντική θεωρήθηκε και η δημιουργία φόρουμ σχετικών με τις ηθικές προκλήσεις τα οποία θα προσφέρουν ασφαλή χώρο διαλόγου για ερευνητές που αντιμετωπίζουν παρόμοια διλήμματα. Οι Burke, Baker, Molla, Cabiles, και Fox (2023) προτείνουν πως εκτός από τη βιωμένη εμπειρία του επόπτη σημαντική είναι η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας με τα ηθικά διλήμματα και η αναζήτηση συμβουλών από όσους από το ερευνητικό περιβάλλον έχουν εμπειρία ώστε να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο στο οποίο θα λαμβάνονται με τον καλύτερο τρόπο οι ηθικές αποφάσεις. Προτείνονται επίσης συλλογικοί χώροι που θα δίνουν την ευκαιρία για διάλογο. Επιπλέον προτείνουν οι επιτροπές δεοντολογίας να ζητούν από τους φοιτητές να παρουσιάσουν την προσέγγισή τους για την έρευνα σε εύθραυστα περιβάλλοντα όταν μάλιστα τα μέλη των επιτροπών δεν έχουν αντίστοιχη βιωμένη εμπειρία ώστε να αναθεωρούνται πρακτικές και να διακόπτονται τρόποι εργασίας όταν είναι απομακρυσμένοι από εύθραυστα περιβάλλοντα και δεν ανταποκρίνονται στην ηθική έρευνα. Η αξιοποίηση της εμπειρίας των ερευνητών σε εύθραυστα περιβάλλοντα έχει έτσι αξία. Τα ερευνητικά ιδρύματα ωστόσο είναι ανάγκη να προσφέρουν στήριξη στον τομέα αντιμετώπισης ηθικών δεοντολογικών ζητημάτων. Τα συνέδρια και τα σεμινάρια με σχετική θεματική θεωρούν επίσης ότι έχουν αξία.

Η έρευνα των Burke κ.ά (2023) είναι δημοσιευμένη στο περιοδικό *British Educational Research Journal*. Το ερευνητικό ερώτημα που θέτουν “ποια δεοντολογικά ζητήματα αντιμετωπίζουν οι φοιτητές και οι επόπτες στην περίπτωση εκπαιδευτικής έρευνας σε

εύθραυστα πλαίσια’’ αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον ερώτημα για την εκπαιδευτική έρευνα. Το ερευνητικό εργαλείο της ημιδομημένης συνέντευξης αποδεικνύεται πολύ αποτελεσματικό και βοηθά να απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα καιρία. Η σύνθεση του δείγματος, 10 επόπτες και 8 σπουδαστές, είναι ενδιαφέρουσα καθώς δίνει σχεδόν τον ίδιο χώρο για καταγραφή της εμπειρίας τόσο στους επόπτες όσο και στους σπουδαστές. Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι σημαντικά εφόσον τα ‘‘εύθραυστα ‘‘ περιβάλλοντα στην εκπαίδευση, όπως και γενικότερα στην κοινωνία, είναι πολλά και οι ερευνητές χρειάζεται να μπορούν να λειτουργούν αποτελεσματικά σε αυτά. Η βιωμένη εμπειρία έτσι των ερευνητών είναι χρήσιμη. Ενδιαφέρον θα είχαν ανάλογες έρευνες σε άλλες χώρες, στις οποίες οι εμπειρίες των ερευνητών θα ήταν διαφορετικές.

Η σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές γίνεται αντιληπτή από τη στάση τους απέναντι στις θεσμοθετημένες επιτροπές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας. Οι Brown, Spiro και Quinton (2020) πραγματοποίησαν έρευνα με τίτλο ‘‘*The role of research ethics committees: Friend or foe in educational research? An exploratory study*’’ που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης στο Ηνωμένο Βασίλειο σε δείγμα 55 εκπαιδευτικών ερευνητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εκ των οποίων οι 43 είχαν έδρα το Ηνωμένο Βασίλειο και οι 12 είχαν έδρα εκτός Ηνωμένου Βασιλείου. Το παραπάνω δείγμα ήταν δείγμα ευκολίας λόγω προσβασιμότητας. Ως εργαλείο συλλογής δεδομένων χρησιμοποίησαν ερωτηματολόγιο με 17 ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου το οποίο απευθυνόταν σε ερευνητές των τμημάτων: Psychology of Education της British Psychological Society, British Educational Research Association, Practitioner- Researcher και National Teaching Fellow. Επιπλέον διένειμαν το σύνδεσμο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι ερωτήσεις διερευνούσαν το ρόλο των επιτροπών δεοντολογίας στο ερευνητικό ίδρυμα των συμμετεχόντων στην έρευνα, τις εντάσεις που υπάρχουν με τις επιτροπές δεοντολογίας και τους ερευνητές εκπαιδευτικής έρευνας καθώς και τις ενέργειες με τις οποίες θα μπορούσαν να βελτιωθούν οι σχέσεις ερευνητών και επιτροπών δεοντολογίας (παραδείγματα καλής πρακτικής). Για τη διαδικτυακή έρευνα χρησιμοποιήθηκε η πλατφόρμα Qualtrics. Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου αναλύθηκαν με SPSS ενώ οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου αναλύθηκαν με τη διαδικασία της γλωσσικής ανάλυσης (θετική, αρνητική κρίση) και της θεματικής ανάλυσης. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως οι απόψεις είναι θετικές στην περίπτωση που οι επιτροπές συμβουλεύουν για την πρόληψη ή την αποφυγή ηθικών προβλημάτων, παρέχουν φόρουμ όπου μπορούν να συζητηθούν ηθικές αρχές και διλήμματα, ενθαρρύνοντας τις ορθές ερευνητικές πρακτικές, ευαισθητοποιώντας σχετικά με την αξία της

δεοντολογίας, αξιολογώντας τα οφέλη και τους πιθανούς κινδύνους μιας έρευνας και ασκώντας βέτο στην ανήθικη έρευνα. Αντίθετα οι απόψεις είναι αρνητικές σχετικά με τη γραφειοκρατία. Οι επιτροπές δεοντολογίας αποσυνδέονται από τον πραγματικό κόσμο και οι ερευνητές προκειμένου να συμμορφωθούν με αυτές δίνουν βαρύτητα στις τυπικές προϋποθέσεις διεξαγωγής έρευνας και όχι σε ότι είναι πραγματικά ηθικά δικαιολογημένο παραδίδοντας έτσι το αίσθημα ηθικής στην έγκριση της επιτροπής δεοντολογίας. Επιπλέον στις κοινωνικές επιστήμες κάποιοι ερευνητές θεωρούν πως οι επιτροπές δεοντολογίας παρεμποδίζουν το έργο των ερευνητών εφόσον δεν έχουν παρουσιαστεί περιπτώσεις βλάβης όπως για παράδειγμα στις ιατρικές έρευνας. Παρατηρούν πως ενώ υπάρχει διαφορά μεταξύ ιατρικών ερευνών και εκπαιδευτικών για παράδειγμα, οι επιτροπές δεοντολογίας αντιμετωπίζουν παρόμοια τους δύο τύπους ερευνών. Ακόμα οι επιτροπές γίνονται αντιληπτές ως ένα πειθαρχικό σύστημα με πολύ μεγάλη εξουσία. Διλήμματα που σχετίζονται με το πολιτιστικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων και μέθοδοι που έχει ανάγκη η εθνογραφική έρευνα δεν επιλύονται από τις επιτροπές δεοντολογίας. Οι Brown, Spiro και Quinton (2020) επισημαίνουν την ανάγκη να ξεκινήσει διάλογος ανάμεσα στις επιτροπές και στους ερευνητές σχετικά με τις αποδεκτές ορθές ερευνητικές πρακτικές και αν επιδιωχθούν τρόποι συνεργασίας.

Η έρευνα των Brown, Spiro και Quinton (2020) η οποία είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *British Educational Research Journal* θέτει το ερευνητικό ερώτημα ‘‘ποια είναι η στάση των ερευνητών/-τριών απέναντι στις θεσμοθετημένες επιτροπές δεοντολογίας’’. Η απάντηση του ερωτήματος καταδεικνύει την αντίληψη των ερευνητών/-τριών για την ηθική στην επιστημονική έρευνα. Η έρευνα έχει σαφή σχεδιασμό και μεθοδολογικό εργαλείο (ερωτηματολόγιο) που αποτελεί αξιόπιστη μέθοδο συλλογής δεδομένων. Οι ερευνητές αναγνωρίζουν πως το δείγμα είναι σχετικά μικρό παρά τις προσπάθειές τους να είναι μεγαλύτερο. Αν και δεν είναι αντιπροσωπευτικό και η γενίκευση των αποτελεσμάτων έτσι περιορίζεται, δείχνει μια σημαντικά ισχυρή δυναμική αντιπαράθεσης ερευνητών/-τριών και επιτροπών δεοντολογίας. Τα αποτελέσματα έτσι αποτελούν βάση για συζήτηση και προβληματισμό και αφόρμηση για πραγματοποίηση αντίστοιχων ερευνών και σε άλλες χώρες. Είναι επομένως πολύ σημαντικά.

Οι Sikes και Piper (2010) στην έρευνά τους με τίτλο ‘*Ethical research, academic freedom and the role of ethics committees and review procedures in educational research*’ που πραγματοποιήθηκε στην Αγγλία αναζήτησαν τη βιωμένη εμπειρία εκπαιδευτικών ερευνητών, τα ονόματα των οποίων μάλιστα αναφέρονται στην έρευνα, σχετικά με τις επιτροπές δεοντολογίας και τις δυσκολίες που συνάντησαν για έρευνες που παρουσίασαν για έγκριση.

Αφόρμηση για τη συγκεκριμένη έρευνα ήταν μια προηγούμενη απόπειρα έρευνας που οι ερευνητές έκαναν σχετικά με τις εμπειρίες αντρών δασκάλων που είχαν κατηγορηθεί για σεξουαλική παρενόχληση σε φοιτήτριες, οι οποίοι τελικά αθωώθηκαν. Οι ερευνητές όμως δεν πήραν άδεια από την επιτροπή δεοντολογίας της χώρας τους (Αγγλία) για να πραγματοποιήσουν την έρευνα. Πραγματοποίησαν έτσι την παρούσα έρευνα αναζητώντας τις εμπειρίες ερευνητών/-τριών σχετικά με τα κωλύματα που συνάντησαν με τις επιτροπές δεοντολογίας σε έρευνές τους. Επιπλέον αναζήτησαν τις αλλαγές που απαιτούσαν οι επιτροπές στις έρευνες προκειμένου να εγκριθούν και τις πιθανές συνέπειες που θα είχαν αυτές στην έρευνά τους. Οι ερευνητές που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας ήταν: Renee De Palma, Frances Tracy και Patrick Carmichael από Αγγλία, Obdaidul Hamid , Julie White, Tanya Fitzgerald, Catherine Scott, Lariane Fonseca από Αυστραλία και John O Neill, Cline Pope, Rosemary De Luca, Martin Tolich από Ν. Ζηλανδία. Η Renee De Palma αναφέρει την εμπειρία της σχετικά με έρευνα που πραγματοποίησε για ζητήματα ισότητας ομοφυλόφιλων και αμφιφυλόφιλων σε σχολεία της Αγγλίας. Οι δεοντολογικές επιτροπές περιόρισαν τον δεοντολογικό έλεγχο στη διασφάλιση της ανωνυμίας προκειμένου το πανεπιστήμιο που διεξήγαγε την έρευνα να μην εμπλακεί σε δικαστικές διαμάχες, αλλά κατά τη γνώμη της ερευνήτριας φίμωσε τη φωνή των συμμετεχόντων στην έρευνα από τα σχολεία. Ο John O Neill από Ν. Ζηλανδία, αν και πρόεδρος επιτροπής δεοντολογίας, υποστηρίζει πως σε πολλές περιπτώσεις στις επιτροπές δεοντολογίας απουσιάζει η εμπειρογνωμοσύνη σχετικά με την εκπαιδευτική έρευνα και τις κοινωνικές επιστήμες. Η Frances Tracy και ο Patrick Carmichael από Αγγλία αναφέρουν τις εμπειρίες τους από μια διεπιστημονική μελέτη σχετική με την τεχνολογία και υποστηρίζουν την πρακτική σοφία των ερευνητών και όχι τη δεοντολογική ηθική των επιτροπών. Ο Obdaidul Hamid αναφέρει πως επειδή χρειάστηκε να πραγματοποιήσει έρευνα στο Μπαγκλαντές αλλά έπρεπε να πάρει έγκριση από Αυστραλιανό Πανεπιστήμιο για λογαριασμό του οποίου εργαζόταν, παρατήρησε πως οι δεοντολογικές απαιτήσεις των επιτροπών στην Αυστραλία δεν ήταν κατάλληλες για το πλαίσιο πραγματοποίησης της έρευνάς του. Παρατήρησε δηλαδή την ακαταλληλότητα των πολιτιστικών προτύπων που οι επιτροπές απαιτούν σε άλλα πολιτιστικά περιβάλλοντα. Η Julie White από Αυστραλία αναφέρει την εμπειρία της με μια έρευνά της στην οποία ανάμεσα στους συμμετέχοντες ήταν ένα νεαρό άτομο από την Κίνα για το οποίο η ερευνήτρια παρατήρησε πως είχε υποστεί αναγκαστικό εγκλεισμό σε νοσοκομείο με τη συναίνεση των γονιών του. Η ερευνήτρια έφερε στην επιφάνεια το ηθικό θέμα των ευθυνών του ερευνητή/-τριας για παιδιά που είναι αντικείμενα έρευνας από άλλο πολιτιστικό περιβάλλον. Η Tanya Fitzgerald από Αυστραλία αναφέρει την εμπειρία της σε έρευνά της με γυναίκες Μαορί και θίγει θέματα

εξουσίας. Η Catherine Scott και η Lariane Fonseca από Αυστραλία εκφράζουν την άποψη πως οι επιτροπές είναι εχθρικές προς τους ερευνητές/-τριες και αναφέρουν την εμπειρία τους για φωτογραφίες που ήθελαν να συμπεριλάβουν στις έρευνές τους και οι επιτροπές δεν το επέτρεψαν. Οι Cline Pope, Rosemary De Luca, Martin Tolich από Ν. Ζηλανδία θίγουν επίσης ως προβληματική τη διαδικασία απόκτησης δεοντολογικής έγκρισης από τις επιτροπές για συγκεκριμένες έρευνες. Συνολικά τα αποτελέσματα έδειξαν πως οι δεοντολογικοί κανόνες είναι βασισμένοι σε ιατρικά μοντέλα που δεν ταιριάζουν στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, δε λαμβάνουν υπόψη την συνεχή επανεκτίμηση των καταστάσεων που μπορεί να προκύψουν κατά τη διάρκεια της έρευνας ούτε την ευαισθησία που μπορεί να απαιτείται σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Τα μικρά παιδιά δεν προστατεύονται πάντα από τους δεοντολογικούς κανόνες αλλά ταυτόχρονα παρατηρείται δυσκολία στην έκδοση αδειών για ‘ευαίσθητα’ θέματα και ως αποτέλεσμα επηρεάζεται το είδος έρευνας που πραγματοποιείται εφόσον οι ερευνητές προσαρμόζονται στις απαιτήσεις των επιτροπών.

Η έρευνα των Sikes και Piper (2010) η οποία είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *International Journal of Research & Method in Education* αναζητά απαντήσεις στο ρόλο των επιτροπών δεοντολογίας σχετικά με την έγκριση αλλά και τη διεκπεραίωση ερευνών. Η αποτύπωση της εμπειρίας ερευνητών/-τριών από Αγγλία, Αυστραλία και Ν. Ζηλανδία είναι ενδιαφέρουσα και προκαλεί προβληματισμό για περαιτέρω διερεύνηση και σε άλλες περιοχές που δεν έχουν διεξαχθεί αντίστοιχες έρευνες. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως οι ερευνητές ζήτησαν και θετικές εμπειρίες από τους συμμετέχοντες στην έρευνα αλλά κυρίως αποτυπώθηκαν αρνητικές εμπειρίες. Η έρευνά τους η οποία καταλήγει στην αμφισβήτηση του ρόλου των επιτροπών δίνει το έναυσμα για αναθεώρηση της ηθικής δεοντολογίας αλλά ταυτόχρονα καθιστά σαφές ότι τα ζητήματα ηθικής στην έρευνα πρέπει να είναι αντικείμενο συνεχούς διαλόγου μεταξύ ερευνητών/-τριών και επιτροπών δεοντολογίας. Υπό την έννοια αυτή είναι πολύ σημαντικά τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας. Η αναπαραγωγή της μελέτης με παρόμοια αποτελέσματα είναι δύσκολη, εφόσον οι ερευνητές εστίασαν στα ερευνητικά περιβάλλοντα της Αγγλίας, της Αυστραλίας και της Ν. Ζηλανδίας. Λαμβάνοντας όμως υπόψη πως τα διλήμματα που αντιμετωπίζουν οι ερευνητές/-τριες είναι παρόμοια και σε άλλα περιβάλλοντα μπορεί να γίνει η υπόθεση πως μπορεί να βρεθούν ανάλογα αποτελέσματα. Ωστόσο η διεξαγωγή αντίστοιχων ερευνών σε διαφορετικά περιβάλλοντα θα είναι διαφωτιστική.

Ο Head (2020) πραγματοποίησε βιβλιογραφική επισκόπηση με τίτλο ‘*Ethics in educational research: Review boards, ethical issues and researcher development*’ στο Ηνωμένο Βασίλειο

στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, σχετικά με το ρόλο της ηθικής στην εκπαιδευτική έρευνα και τη διερεύνηση των εμπειριών των ερευνητών σχετικά με τις διαδικασίες σε ηθικά ζητήματα που αφορούν τις επιτροπές δεοντολογίας. Τα ερωτήματα που έθεσε ήταν: Ποια είναι τα προβληματικά ζητήματα στην εξέταση εκπαιδευτικών ερευνών από τις επιτροπές δεοντολογίας; Γιατί οι επιτροπές δεοντολογίας λειτουργούν σε ένα περιορισμένο πλαίσιο; Είναι η ηθική αρετή βάση της εκπαιδευτικής έρευνας; Τα ηθικά ζητήματα είναι σημαντικά για την ταυτότητα του ερευνητή; Τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν πως οι επιτροπές δεοντολογίας έχουν μεν θεσπίσει κανόνες βασισμένους αφενός στη θεωρία του ωφελιμισμού, στη στόχευση δηλαδή του ωφέλιμου αποτελέσματος μέσω της καλής πρακτικής και αφετέρου στη δεοντολογική θεωρία που πρεσβεύει την τήρηση του καθήκοντος ανεξαρτήτως συνεπειών αλλά η ηθική είναι πιο σύνθετη από την ανάγκη τήρησης κανόνων που επιβάλλουν οι επιτροπές δεοντολογίας, εφόσον τα ηθικά διλήμματα παρουσιάζονται σε όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και δεν αφορούν την τήρηση απλώς της δεοντολογίας. Η εκπαιδευτική έρευνα εισβάλλει στις ζωές των ανθρώπων στο εκπαιδευτικό περιβάλλον θέτοντας ζητήματα ηθικής. Τα έντυπα των επιτροπών προσβλέπουν στις πιθανές ωφέλειες αλλά τίθενται ζητήματα όπως: Αυτό που επιλέγει ο ερευνητής/-τρια ή το εκπαιδευτικό ίδρυμα να ερευνηθεί αποκλείει αυτομάτως υπόλοιπα θέματα διερεύνησης ή η συμμετοχή ατόμων ή ομάδων σε έρευνες αποκλείει τις υπόλοιπες ή η διεξαγωγή έρευνας έχει συνέπειες στην εκπαιδευτική διαδικασία όπως για παράδειγμα χάσιμο χρόνου από αυτή προκειμένου να διεξαχθεί η έρευνα. Επιπλέον η σχέση του ερευνητή με τους συμμετέχοντες στην έρευνα εγείρει πολλές φορές ηθικά διλήμματα. Ο Head (2020) υποστηρίζει πως για τον εκπαιδευτικό ερευνητή η ηθική συμπεριφορά αποκτάται κατά πολύ μέσα από την εμπειρία του ερευνητή/-τριας και την επικοινωνία με επόπτες και έμπειρους συναδέλφους. Τα μαθήματα μεθοδολογίας επίσης μπορούν να βοηθήσουν τους ερευνητές/-τριες στην πρώιμη σταδιοδρομία τους. Ζήτημα αποτελεί και ο λόγος που κάποιος εκπαιδευτικός ερευνητής αναλαμβάνει μία έρευνα καθώς και η καταλληλότητά του για τη διεξαγωγή της. Το πιθανό όφελος του ερευνητή, για παράδειγμα η επαγγελματική ανέλιξη του μέσω αυτής, πρέπει να ζυγίζεται με τα πιθανά μειονεκτήματα που μπορεί να έχει η έρευνα για τους συμμετέχοντες. Οι αξίες του ερευνητή, ατομικές και ευρύτερα πολιτισμικές παίζουν ρόλο κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Έτσι η ηθική εμπίπτει στην παιδαγωγική και στην ανάπτυξη ηθικής ευαισθησίας και συμπεριφοράς. Οι ερευνητές είναι ανάγκη να αναλαμβάνουν την ηθική ευθύνη από την επιλογή του θέματος, την ποιότητα ανάλυσης των ευρημάτων και τη γνωστοποίησή τους. Η συνειδητοποίηση των ηθικών ζητημάτων έρχεται ως αποτέλεσμα της εσωτερίκευσης της ηθικής ευθύνης. Ο εκπαιδευτικός ερευνητής/-τρια πρέπει να υιοθετεί την ηθική της φροντίδας και να στοχεύει στη

βελτίωση της ποιότητας ζωής των συμμετεχόντων στην έρευνα συμπεριλαμβανομένου και του εαυτού του. Η συλλογή δεδομένων είναι ανάγκη να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε τα δεδομένα να είναι αρκετά για την εξαγωγή συμπερασμάτων αλλά και να μην απαιτεί η συλλογή τους περισσότερο χρόνο από τη ζωή των συμμετεχόντων από όσο είναι απαραίτητο. Η ποιότητα ανάλυσης, αναφοράς και διάδοσης των αποτελεσμάτων είναι ευθύνη του ερευνητή/-τριας. Το είδος της σχέσης ερευνητών και συμμετεχόντων στην έρευνα αποτελεί ένα ζήτημα: Πρέπει η σχέση να καθορίζεται από τυπικούς κανόνες που οι κώδικες δεοντολογίας ορίζουν ή να είναι μια σχέση ανταπόκρισης των ερευνητών/-τριών στα προβλήματα των συμμετεχόντων; Ο διοικητικός έλεγχος είναι ανεπαρκής για την ηθική διεξαγωγή της έρευνας που είναι τελικά ευθύνη του ερευνητή γιατί τα ηθικά ζητήματα ξεπερνούν το θέμα συμμόρφωσης σε συγκεκριμένες αρχές και στην επιτυχημένη συμπλήρωση μιας αίτησης προς τις επιτροπές δεοντολογίας. Επιπλέον οι αρχές έρχονται πολλές φορές σε σύγκρουση μεταξύ τους και οι επιτροπές δεοντολογίας δεν μπορούν να δώσουν λύση σε αυτό. Προβληματικές περιπτώσεις σχετικά με το απόρρητο, τη συγκατάθεση, τον πιθανό εξαναγκασμό ή κηδεμόνα που δε συμφωνεί με το άκουσμα της φωνής του παιδιού δεν μπορούν να διαπιστωθούν από τις επιτροπές δεοντολογίας και το ηθικά ορθό ή όχι είναι δύσκολο να οριστεί. Άλλες προβληματικές περιπτώσεις είναι ο “ευγενικός εξαναγκασμός” ή αγράμματος ή ανάπηρος γονέας που δεν μπορεί να υπογράψει ή γονιός που δίνει τη συγκατάθεσή του αλλά το παιδί δεν ακολουθεί την επιλογή του γονιού. Επομένως η ευθύνη αφορά τον ερευνητή. Επιπλέον ο Head (2020) καταδεικνύει στην έρευνά του σχέσεις εξουσίας που παρατηρούνται στο χώρο της έρευνας και δημιουργούν ηθικά διλήμματα. Θεωρεί πως ο ηθικός ερευνητής λαμβάνει υπόψη του το καλό των συμμετεχόντων, της έρευνας αλλά και του ίδιου του ερευνητή. Ο διαχωρισμός για παράδειγμα των ατόμων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική έρευνα σε μαθητές και δασκάλους εμπεριέχει μια άσκηση εξουσίας. Ο ηθικός ερευνητής αντιμετωπίζει το δίλημμα πώς να αντιμετωπίσει αυτή τη σχέση που είναι άνιση από την αρχή. Επιπλέον ηθικό ζήτημα αποτελεί πώς θα μπορούσε να μετριαστεί αυτή η εξουσία.

Η έρευνα του Head (2020) η οποία είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *European Educational Research Journal* έθεσε σαφή ερευνητικά ερωτήματα τα οποία απαντήθηκαν επαρκώς με τη βιβλιογραφική έρευνα την οποία πραγματοποίησε. Τα προβληματικά ζητήματα στην εξέταση εκπαιδευτικών ερευνών από τις επιτροπές δεοντολογίας αναδεικνύουν τη διάσταση που υπάρχει ανάμεσα στις επιτροπές δεοντολογίας και τους ερευνητές. Η έρευνά του χαρακτηρίζεται από σαφή σχεδιασμό, αξιοπιστία και εγκυρότητα εφόσον χρησιμοποιεί αξιόπιστες μεθόδους συλλογής δεδομένων, τη βιβλιογραφική

επισκόπηση. Η σημαντικότητα των αποτελεσμάτων είναι δεδομένη καθώς η ερευνητική κοινότητα μπορεί να χρησιμοποιήσει επωφελώς τα ευρήματα της έρευνας για όλους όσους εμπλέκονται στην ερευνητική διαδικασία.

Οι White και Fitzgerald (2010) στην έρευνά τους με τίτλο *‘‘Researcher tales and research ethics: The spaces in which we find ourselves’’* που πραγματοποιήθηκε στην Αυστραλία τοποθετούνται σχετικά με το ρόλο των επιτροπών δεοντολογίας όσον αφορά τους ευάλωτους νέους ή τις αυτόχθονες γυναίκες. Παίρνουν ως αφορμή δύο δικές τους έρευνες που πραγματοποιήθηκαν, η πρώτη στην Αυστραλία σε νέους με χρόνιες ασθένειες (ευάλωτοι νέοι) και η δεύτερη στη Ν. Ζηλανδία όπου η επιτροπή δεοντολογίας προστάτευσε το ερευνητικό ίδρυμα και όχι τους συμμετέχοντες. Παρατηρούν ότι οι επιτροπές δεοντολογίας στην Αυστραλία λαμβάνουν υπόψη τις βασικές αρχές του σεβασμού, της ευεργεσίας και της δικαιοσύνης αλλά θέτουν το ερώτημα αν οι παραπάνω αρχές είναι κατάλληλες για τη εκπαιδευτική έρευνα ή είναι οι καλύτερες. Θέση τους είναι πως είναι ανάγκη να κατανοηθούν οι χώροι και οι πολύπλοκες σχέσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα και πως είναι ευθύνη του ερευνητή να διαχειριστεί αυτές τις σχέσεις. Το πρώτο παράδειγμα που αναφέρουν ήταν μιας νέας για την οποία στην πορεία της έρευνας οι ερευνητές ανακάλυψαν πως είχε υποστεί ψυχολογική κακοποίηση ενώ η έρευνα αφορούσε τη νευρική ανορεξία και το δεύτερο παράδειγμα έρευνα με ιθαγενείς γυναίκες που αποδεικνύει πως δεν είναι αρκετές οι συμβατικές ερευνητικές πρακτικές που θέτουν ως προϋπόθεση οι επιτροπές δεοντολογίας αλλά απαιτείται υπέρβασή τους προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα να ακουστεί ουσιαστικά η φωνή των ιθαγενών γυναικών. Οι White και Fitzgerald (2010) υποστηρίζουν πως η έρευνα υπόκειται στον έλεγχο θεσμικών επιτροπών δεοντολογίας, όμως στην πορεία αναφύονται ζητήματα που είναι πάνω από τη σχέση απόστασης ερευνητή συμμετέχοντα. Ωστόσο οι επιτροπές ενδιαφέρονται για τον αντικειμενικό και ουδέτερο ρόλο του ερευνητή και το τέλος της έρευνας χωρίς να ενδιαφέρονται πραγματικά για την ενεργό συμμετοχή ή για την παραγωγή γνώσης για τους αυτόχθονες. Οι επιτροπές ζητούν από τους ερευνητές επιφανειακές δεσμεύσεις και δεν ενδιαφέρονται για την αμοιβαιότητα μεταξύ ερευνητή και ερευνητικής κοινότητας. Οι White και Fitzgerald (2010) θεωρούν πως είναι ανάγκη να υπερισχύουν τα συμφέροντα των συμμετεχόντων έναντι των θεσμικών αξιώσεων των επιτροπών περί αντικειμενικότητας και ουδετερότητας και ότι οι ερευνητές είναι υπόλογοι απέναντι στις κοινότητες για τη γνώση που παράγουν. Οι προσδοκίες των ιθαγενών, ο ρόλος του ερευνητή απέναντι στους συμμετέχοντες στην έρευνα, ο σεβασμός προς αυτούς, η εξασφάλιση του πολιτιστικού πλούτου των ιθαγενών, η ωφέλειά τους από μια συγκεκριμένη έρευνα και ο τρόπος που μπορούν οι ερευνητές να

συμβάλουν στο άκουσμα της φωνής αποτελούν ουσιαστικά ζητήματα για τους ερευνητές που δεν καλύπτουν οι επιτροπές. Επομένως καταλήγουν πως η ηθική στην έρευνα σχετίζεται με τη δράση των ερευνητών στους χώρους έρευνας και υπερβαίνει το έργο των επιτροπών δεοντολογίας. Έτσι αποδίδεται η βιωμένη εμπειρία των ερευνητών/-τριών. Οι ερευνητές θεωρούν τελικά πως η έγκριση για την έρευνα πρέπει να δίνεται από τους αυτόχθονες. Επιπλέον η έρευνα πρέπει να είναι ένας συνεχής διάλογος ερευνητή ερευνόμενου. Πρέπει να βασίζεται στην κατανόηση, το σεβασμό προς την κοινότητα, τη γλώσσα και την καταγωγή. Πρέπει ο ερευνητής να ενεργεί με εμπιστοσύνη και υψηλό αίσθημα ευθύνης και να συνεισφέρει μέσω της έρευνας στην κοινότητα η οποία πρέπει να είναι κάτοχος της γνώσης που η έρευνα παράγει.

Οι ερευνητές White και Fitzgerald είναι γνωστοί για την άποψή τους στους χώρους έρευνας. Στο άρθρο τους που είναι δημοσιευμένο στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *International Journal of Research & Method in Education* αναφέρονται στοιχεία επικοινωνίας.

Οι Denzin και Lincoln (2018) στο έργο'' *The SAGE Handbook of Qualitative Research*'' αναφερόμενοι στην εμπορευματοποίηση της έρευνας σχολιάζουν πως στην έρευνα εμπλέκονται πολιτικές και πρακτικές χρηματοδότησης με αποτέλεσμα η έρευνα να μην αποτελεί μια ουδέτερη δραστηριότητα αλλά να αντιμετωπίζεται ως εμπόρευμα. Αποτέλεσμα αυτού είναι να καθορίζει η αγορά και όχι η απόφαση του ερευνητή την αξία του ερευνόμενου θέματος. Τονίζουν πως οι επιλογές του ερευνητή σχετίζονται με τις φιλοδοξίες του να ενταχθεί σε ένα ακαδημαϊκό τοπίο που θα του προσδώσει κύρος, σεβασμό και επιπλέον θα του δώσει τη δυνατότητα δημοσίευσης και χρηματοδότησης των ερευνών του. Οι ερευνητές για παράδειγμα αξιολογούνται σε σχέση με τις δημοσιεύσεις τους και την απήχηση αυτών. Οι επιτροπές δεοντολογίας, οι εκδότες περιοδικών αλλά και κυβερνητικές υπηρεσίες θέτουν μορφές έρευνας αλλά και τρόπους διεξαγωγής της και αναλόγως οι ερευνητές ανταποκρίνονται ή κάποιες φορές όχι. Στο παραπάνω πλαίσιο του ανταγωνισμού υπάρχει περίπτωση να παραχθούν καλύτερες έρευνες ή και έρευνες που δεν υπηρετούν το καλό της κοινωνίας. Ο ανταγωνισμός σε επίπεδο τύπων έρευνας αλλά και μεταξύ ερευνητικών ιδρυμάτων (τα ιδρύματα κατατάσσονται σε σχέση με τις επιδώσεις τους) διαμορφώνει και το τι συνιστά βέλτιστη ερευνητική πρακτική και μέθοδο οπότε και η αξιολόγηση των αιτήσεων για έρευνα που προϋποθέτει χρηματοδότηση εξαρτάται από την τήρηση των ερευνητικών πρακτικών που τα προγράμματα χρηματοδότησης θέτουν. Οι Denzin και Lincoln (2018) θεωρούν πως το παραπάνω τοπίο στην έρευνα δίνει προτεραιότητα στη ζήτηση της έρευνας ως εμπορεύματος και όχι σε ό,τι ο ερευνητής θεωρεί άξιο να ερευνηθεί. Επομένως η πολύπλοκη σύνδεση μεταξύ δεοντολογικών κανόνων, αγοράς

της έρευνας, ανταγωνισμού μεταξύ ιδρυμάτων και ερευνητών ρυθμίζουν τις πρακτικές των ερευνητών.

Οι Taplin, Chalmers, Brown, Moore, Graham και McArthur (2022) στην έρευνά τους με τίτλο *‘Human Research Ethics Committee Experiences and Views About Children’s Participation in Research: Results From the MESSI Study’* που πραγματοποιήθηκε στο Σίδνεϊ της Αυστραλίας σε 229 μέλη HREC (Επιτροπή Ανθρώπινης Δεοντολογίας της Αυστραλίας) και 42 διευθυντές HREC, με χρήση συνεντεύξεων (64), ερωτηματολογίων που διανεμήθηκαν διαδικτυακά και συνεντεύξεων ομάδων εστίασης σε παιδιά, νέους και γονείς διερεύνησαν τον τρόπο λήψης αποφάσεων για μελέτες στις οποίες συμμετέχουν τα παιδιά ως υποκείμενα έρευνας το 2016 ηλικίας 7-14 ετών, τις τυχόν διαμαρτυρίες που έφτασαν στις επιτροπές για τον τρόπο διεξαγωγής κάποιων ερευνών σε παιδιά, τον τρόπο που αξιολογούν τους παράγοντες που θα επηρεάσουν τα παιδιά ως υποκείμενα έρευνας καθώς και την τεχνογνωσία που έχουν οι επιτροπές για το θέμα αυτό. Εξέτασαν επίσης αν υπήρχαν θέματα έρευνας με παιδιά που δεν θα ενέκριναν. Χρησιμοποιήθηκαν μεικτές μέθοδοι εξαγωγής αποτελεσμάτων. Αρχικά πάρθηκαν οι 64 συνεντεύξεις από ερευνητές, μέλη επιτροπών δεοντολογίας, κυβερνητικούς αξιωματούχους που είναι υπεύθυνοι για παροχή έγκρισης έρευνας σε παιδιά και από γονείς και παιδιά. Στη συνέχεια έγιναν διαδικτυακές έρευνες με διευθυντές και μέλη επιτροπών δεοντολογίας, γονείς και παιδιά. Στην τελική φάση της έρευνας πάρθηκαν συνεντεύξεις από ομάδες εστίασης με παιδιά και νέους. Οι ερευνητές βρήκαν στο διαδίκτυο τα στοιχεία των μελών των επιτροπών δεοντολογίας και έστειλαν email στους διευθυντές και μέσω αυτών πρόσκληση στα μέλη των επιτροπών προκειμένου να λάβουν μέρος στην έρευνα. Χρησιμοποιήθηκε λογισμικό Qualtrics Survey. Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων έγινε με SPSS στις ερωτήσεις κλειστού τύπου ενώ στις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου χρησιμοποιήθηκε η ομαδοποίηση θεμάτων. Τα αποτελέσματα έδειξαν: Η εμπειρία των μελών των επιτροπών δεοντολογίας ήταν κατά μέσο όρο 4 έτη ενώ η μεγαλύτερη 34 έτη. Η εκπαίδευσή τους ήταν μέσω συνεδρίων ή ήταν ειδική εκπαίδευση που παρεχόταν στα μέλη επιτροπών δεοντολογίας. Το 72,9% δήλωσε πως αν και είχε λάβει εκπαίδευση στην ηθική, δεν είχε ειδική εκπαίδευση για τα παιδιά. Σχεδόν τα μισά μέλη διατύπωσαν την άποψη ότι χρειαζόνταν μεγαλύτερη καθοδήγηση για έρευνα με παιδιά όπως σενάρια περιπτώσεων και αποδεκτές πρακτικές. Τονίστηκε η ανάγκη εκπαίδευσης για θέματα που αφορούν την ενημερωμένη συγκατάθεση και τη γονική συγκατάθεση ή την έρευνα στο περιβάλλον του διαδικτύου ή περιπτώσεις που το παιδί μπορεί να αντιμετωπίζει κινδύνους για παράδειγμα το άστεγο παιδί. Ο ρόλος τους, όπως και των αντίστοιχων επιτροπών στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. είναι η ηθική εποπτεία έρευνας

με ανθρώπους. Στόχος αποτελεί να διασφαλίζεται η ελαχιστοποίηση των κινδύνων, η ενημερωμένη συγκατάθεση, η ασφάλεια των δεδομένων, το απόρρητο και η εμπιστευτικότητα. Τα παιδιά θεωρούνται ευάλωτη ομάδα και απαιτούνται πρόσθετα κριτήρια θεσμικής έγκρισης. Σε τυχόν διαμαρτυρίες που έφτασαν στις επιτροπές για έρευνες με μικρά παιδιά, τα μέλη των επιτροπών απάντησαν πως αφορούσαν ανησυχίες σχετικά με τη μεθοδολογία. Στην πλειοψηφία τους τα μέλη των επιτροπών είπαν πως δεν υπήρχαν θέματα που δεν θα ενέκριναν σχετικά με έρευνα με παιδιά. Ωστόσο ο ρόλος της HREC έχει δεχτεί κριτική γιατί προστατεύει τα συμφέροντα των ιδρυμάτων (Guillemin, Gillam, Rosenthal, & Bolitho, 2012). Έτσι επηρεάζουν αρνητικά την έρευνα (Lynch, 2018).

Η έρευνα των Taplin, Chalmers, Brown, Moore, Graham και McArthur (2022) δημοσιευμένη σε έγκριτο επιστημονικό περιοδικό το *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, στο οποίο παρέχονται στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς, θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα που έχουν απόλυτη συνάφεια με την παρούσα έρευνα. Παρουσιάζει πληρότητα σχετικά με την περιγραφή της μεθοδολογίας. Το μεγάλο δείγμα που χρησιμοποιείται επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Οι Dowling και Whiteman, (2020) στη βιβλιογραφική έρευνά τους με τίτλο “*Authority and ethics: A case for estrangement in educational research and research education*” που πραγματοποιήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο εστίασαν στην ηθική της εκπαιδευτικής έρευνας. Αναγνωρίζουν πως αφενός υπάρχει πίεση να τηρηθούν κανόνες στην εκπαιδευτική έρευνα και αφετέρου σήμερα υπάρχει αντίδραση από μια μερίδα ερευνητών στις γραφειοκρατικές διαδικασίες στις οποίες υποβάλλεται η έρευνα. Έτσι η ευθύνη βαραίνει τον ερευνητή με αποτέλεσμα την ύπαρξη ανασφάλειας στα ηθικά ζητήματα. Θέτουν ως ερώτημα της έρευνάς τους “Πώς εδραιώνεται η ηθική συνείδηση στην εκπαιδευτική έρευνα;” και διερευνούν τρόπους με τους οποίους οι ερευνητές στην εκπαίδευση μπορούν να είναι ασφαλείς κατά την ερευνητική διαδικασία. Παρουσιάζουν πρακτικές που χαρακτηρίζονται από ηθική υποκειμενικότητα και εφιστούν την προσοχή στην περίπτωση που ο ερευνητής ταυτίζεται υπερβολικά με τις δικές του θέσεις. Θεωρούν πως η προσέγγιση της εκπαιδευτικής έρευνας πρέπει να γίνεται με σκεπτικισμό και κριτικό διάλογο προκειμένου να αναπτυχθεί ηθική συνείδηση και πρακτική. Πιστεύουν πως η εμμονή στη γραφειοκρατική ηθική ή στην αντίπαλη τοποθέτηση της υποκειμενικής ηθικής του ερευνητή που βασίζεται στη φροντίδα είναι αμφισβητήσιμες. Προτείνουν το σκεπτικισμό ως μέσο για την κατάκτηση της ηθικής συμπεριφοράς. Επισημαίνουν πως ο σκεπτικισμός δίνει τη δυνατότητα να απομακρυνθούν οι ερευνητές από κινδύνους. Ο κίνδυνος κατά τη γνώμη τους είναι πως οι ερευνητές όταν

απομακρύνονται από την ασφάλεια των δεοντολογικών κανονισμών μπορεί να φετιχοποιήσουν εναλλακτικές μορφές εξουσίας. Θέση τους είναι η συνεχής κίνηση σε διαφορετικά σημεία αναφοράς. Αυτή η κίνηση θα δώσει τη δυνατότητα στους ερευνητές να γίνουν ηθικοί. Σύμφωνα εξάλλου με τις ηθικές οδηγίες για εκπαιδευτική έρευνα της Βρετανικής Ένωσης Ερευνών (British Educational Research Association, 2018), οι ερευνητές είναι ανάγκη να χρησιμοποιούν ευρέως το διάλογο για τον εντοπισμό των ηθικών διλημμάτων. Οι Dowling και Whiteman, (2020) θεωρούν πως αποτελεί ζήτημα η απόδειξη της νομιμότητας των πράξεων των ερευνητών και καταλήγουν πως η υιοθέτηση του γνήσιου διαλόγου μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων στην έρευνα μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας που θα αποξενώσει τον ερευνητή από οποιοδήποτε σημείο αναφοράς με το οποίο μπορεί να κινδυνεύσει να ταυτιστεί υπερβολικά.

Η έρευνα των Dowling και Whiteman, (2020), δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *British Educational Research Journal*, στο οποίο περιλαμβάνονται πληροφορίες για τους συγγραφείς, έχει άμεση συνάφεια με το υπό εξέταση θέμα, θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα και ανταποκρίνεται στα ερευνητικά ενδιαφέροντα αυτής της μελέτης.

Ο Bazzul (2017) στη βιβλιογραφική έρευνά του με τίτλο « The ‘subject of ethics’ and educational research OR ethics or politics? Yes please!» που πραγματοποιήθηκε στον Καναδά εστιάζει το ενδιαφέρον του στον ερευνητή ως ηθικό υποκείμενο. Η ηθική υποκειμενικότητα θεωρείται σημαντική εφόσον αποτελεί παράγοντα μετασχηματισμού της εκπαίδευσης. Με την έννοια αυτή σχετίζεται με την πολιτική. Ο Bazzul (2017) θεωρεί ότι η διερεύνηση της ηθικής υποκειμενικότητας έχει αξία όταν η εκπαιδευτική έρευνα στοχεύει στην κοινωνική και οικολογική δικαιοσύνη. Η ηθική πρακτική σχετίζεται με τον τρόπο που συγκροτούνται τα υποκείμενα ως ηθικά υποκείμενα. Πρακτικά ο ερευνητής ως ηθικό υποκείμενο καλείται να ενεργήσει κριτικά. Στην εκπαίδευση η έρευνα στην ηθική σχετίζεται με την πολιτική εφόσον για παράδειγμα ζητήματα οικολογικής και κοινωνικής δικαιοσύνης ή ανισότητας όπως το άκουσμα πολλών φωνών είναι πολιτικά. Ο Bazzul (2017) παρατηρεί την ένταση μεταξύ πολιτικής και ηθικής και τους λόγους που οδηγούν σε αυτή. Η παρηρσία μπορεί να αποβεί προβληματική όταν εμπλέκονται επιβλαβείς με ενάρτετες απόψεις. Επιπλέον το άκουσμα φωνών αντίθετων με τη φωνή της εξουσίας μπορεί να είναι επικίνδυνο. Δημιουργείται έτσι σύγκρουση ανάμεσα στην ηθική διαφοροποίηση και την πολιτική ισότητα. Ο Bazzul (2017) όμως θεωρεί πως η αρχή της ισότητας ως βασική αρχή της δημοκρατίας οδηγεί στη συμφιλίωση ηθικής και πολιτικής γιατί η πολιτική που αποδέχεται την ισότητα αποτελεί βάση της ενταξιακής ηθικής που στοχεύει στη δικαιοσύνη. Η έρευνα για την ηθική του ερευνητή στην

εκπαίδευση είναι σημαντική εφόσον αφενός επικεντρώνεται σε ήδη υπάρχοντες κώδικες ηθικής και αφετέρου μπορεί να καθιερώσει μια ηθική προς την κατεύθυνση για παράδειγμα της προστασίας του περιβάλλοντος ή της αντιμετώπισης της κοινωνικής ανισότητας. Επιπλέον η προσωπική ηθική του ερευνητή θα διαμορφώσει τους ηθικούς τρόπους ύπαρξης που αξίζει να διερευνηθούν. Έτσι η έρευνα της ηθικής υποκειμενικότητας αποτελεί μια ηθική πράξη. Στο χώρο της εκπαίδευσης η μελέτη της ηθικής είναι σημαντική γιατί διαφορετικά υποκείμενα καλούνται να ενεργήσουν και να στοχαστούν. Η εκπαίδευση δίνει τη δυνατότητα παρηγορίας, αναζήτησης της αλήθειας και ενασχόλησης με κοινωνικά ζητήματα. Επομένως ο εκπαιδευτικός ερευνητής ως ηθικό υποκείμενο έχει μεγάλη ευθύνη. Ο Bazzul (2017) θεωρεί πως η ηθική στην εκπαίδευση δεν πρέπει να εξαντλείται στις σχέσεις του υποκειμένου με τον εαυτό του ή με τους άλλους αλλά και στις σχέσεις με τον κόσμο ευρύτερα.

Η έρευνα του Bazzul (2017), δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Educational Philosophy and Theory* παρουσιάζει συνάφεια με τα ερευνητικά ενδιαφέροντα της παρούσας μελέτης. Είναι μια σύγχρονη πηγή η οποία παρέχει βιβλιογραφικές συνδέσεις με αντίστοιχα έργα.

Στο ερώτημα ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες, η βιβλιογραφία αναζητά απάντηση στην κατεύθυνση που δίνουν οι κώδικες ηθικής και δεοντολογίας στην εκπαίδευση των ερευνητών/-τριών. Οι Crean, Gordijn, και Kearns, (2023) πραγματοποίησαν μια συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση, με τη μέθοδο PRISMA, με τίτλο *“Teaching research integrity as discussed in research integrity codes: A systematic literature review”* στο Δουβλίνο της Ιρλανδίας για την ανεύρεση ιρλανδικών και διεθνών κωδικών ακεραιότητας της έρευνας που αναφέρονται στη διδασκαλία της ακεραιότητας της έρευνας. Στόχος τους ήταν να εξετάσουν τους τρόπους που οι κώδικες αντιμετωπίζουν τη διδασκαλία της (στόχοι, προτεινόμενη προσέγγιση ηθικής, προκλήσεις). Αρχικά οι ερευνητές εντόπισαν εθνικούς και διεθνείς κώδικες ηθικής και δεοντολογίας. Προϋπόθεση συμπερίληψης κωδικών ήταν να εμπεριέχουν αξίες και αρχές ηθικής και δεοντολογίας, αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με τη δήλωση διεξαγωγής έρευνας και να είναι γραμμένοι στην αγγλική γλώσσα ή σε γλώσσα που θα μπορούσε να μεταφραστεί μέσω Google Translate. Η έρευνα έγινε από τον Ιούλιο έως το Σεπτέμβριο του 2023. Ο έλεγχος και η ανάλυση έγινε μόνο από ένα συγγραφέα αλλά πραγματοποιούνταν συχνές συναντήσεις με τους υπόλοιπους στις οποίες συζητούνταν οι στόχοι, η μεθοδολογία και η ανάλυση των κωδικών. Για την αναζήτηση των κωδικών οι ερευνητές χρησιμοποίησαν τη στρατηγική αναζήτησης των Desmond και Dierickx. Οι συγγραφείς βρήκαν αφενός ακαδημαϊκά άρθρα που περιείχαν απευθείας κώδικες ή έψαξαν σε

διεθνείς οργανισμούς που εκδίδουν διεθνείς κώδικες. Χρησιμοποίησαν πλατφόρμες όπως το Embassy of Good Science και βάσεις δεδομένων το Scopus και το Web of Science. Ως όρους αναζήτησης έθεσαν: ακεραιότητα έρευνας, υπεύθυνη διεξαγωγή έρευνας, επιστημονική ακεραιότητα έρευνας καθώς και γεωγραφικούς όρους όπως Ευρώπη και Ασία. Τελικά εντόπισαν 52 ιρλανδικούς και 14 διεθνείς κώδικες ακεραιότητας της έρευνας σε 193 κράτη μέλη των Ηνωμένων Εθνών. Τα αποτελέσματα ήταν πως η διδασκαλία της ακεραιότητας της έρευνας εντοπίζεται σε 46 ιρλανδικούς και 10 διεθνείς κώδικες. Επιπλέον διαπίστωσαν πως δεν υπάρχουν λεπτομέρειες για τον προσδιορισμό της ηθικής προσέγγισης στους κώδικες ενώ λίγοι κώδικες αναγνωρίζουν προκλήσεις στη διδασκαλία της ακεραιότητας της έρευνας. Πρόταση των ερευνητών είναι να υπάρξει περισσότερο στοχευμένη καθοδήγηση από τους κώδικες. Ένας τρόπος θα ήταν η διαδικτυακή συνύπαρξή τους και η ενημέρωσή τους. Οι Labib, Evans, Pizzolato, Aubert Bonn, Widdershoven, Bouter, κ.ά (2023) υποστηρίζουν ωστόσο ότι η κατάρτιση στην ακεραιότητα της έρευνας και στις ηθικές αξίες θεωρείται σημαντική ως προς την ανάπτυξη κουλτούρας ακεραιότητας της επιστημονικής έρευνας.

Η έρευνα των Crean κ.ά (2023), θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα, παρέχει σύνδεση με άλλες έρευνες που σχετίζονται με το υπό διερεύνηση θέμα της παρούσας μελέτης και είναι δημοσιευμένη σε έγκριτο επιστημονικό περιοδικό το *Accountability in Research*, όπου και παρέχονται ακριβή στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Επιπλέον είναι μια συστηματική βιβλιογραφική επισκόπηση με πλήρη περιγραφή της ερευνητικής μεθοδολογίας. Χαρακτηρίζεται επομένως από επαναληψιμότητα και αξιοπιστία.

Στο ερώτημα πώς επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών από την επιμόρφωση, η βιβλιογραφία επικεντρώνεται στην αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης. Οι Antes, Murphy, Waples, Mumford, Brown, Connelly, κ.ά (2009), ερευνητές του Πανεπιστημίου Οκλαχόμα πραγματοποίησαν μια ποσοτική μεταανάλυση με τίτλο "A Meta-Analysis of Ethics Instruction Effectiveness in the Sciences" προκειμένου να διαπιστωθεί πόσο αποτελεσματική είναι η διδασκαλία της ηθικής στους ερευνητές και ποια χαρακτηριστικά συνδέονται με την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας. Βασίστηκαν σε 26 προσπάθειες αξιολόγησης που είχαν πραγματοποιηθεί πριν. Η συλλογή δεδομένων έγινε από άρθρα ανασκόπησης που σχετίζονταν με την ηθική εκπαίδευση από περιοδικά όπως τα *Accountability in Research*, *Ethics and Behavior*, *Science and Engineering Ethics*, *Journal of Moral Education*, *Journal of Medical Ethics*, and *Nursing Ethics* κ.α. Χρησιμοποίησαν βάσεις δεδομένων όπως PsycINFO, ERIC, Academic Search Elite, Blackwell-Synergy, Chronicle of Higher Education, EBSCO Collection, Health Source: Nursing/Academic Edition, LexisNexis

Academic, MEDLINE, Professional Development Collection. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας ηθικής ήταν μέτρια. Επιπλέον τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αποτελεσματικότητα ήταν ο τύπος του κριτηρίου, τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού της μελέτης, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, οι αξιολογήσεις ποιότητας, το εκπαιδευτικό περιεχόμενο, τα γενικά διδακτικά χαρακτηριστικά και τα χαρακτηριστικά των διδακτικών μεθόδων. Ο τύπος του κριτηρίου είναι ανάλογος του επιδιωκόμενου αποτελέσματος. Όταν χρησιμοποιούνται διαφορετικά κριτήρια, για παράδειγμα ηθική ευαισθησία ή ηθική λογική θα παρατηρηθούν διαφορές στο αποτέλεσμα του κάθε προγράμματος αντίστοιχα. Τα κριτήρια και επομένως τα εργαλεία μέτρησης της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων ηθικής που χρησιμοποιούνταν βρέθηκε ότι ήταν η ηθική κρίση (Κλίμακα Ηθικής Κρίσης [MJS]) και η ηθική ανάπτυξη (Test Defining Issues [DIT]). Τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού της μελέτης επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων. Το χαρακτηριστικό αυτό αφορά για παράδειγμα το μέγεθος του δείγματος, τη συμμετοχή του δημιουργού του προγράμματος στη διδασκαλία, ή τη χρηματοδότηση και μπορούν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα. Άξιο παρατήρησης αποτελεί το γεγονός πως στο σημείο αυτό βρέθηκε πως αν ο εκπαιδευτής ήταν και δημιουργός του προγράμματος η αποτελεσματικότητα ήταν μεγαλύτερη. Επιπλέον μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα παρατηρήθηκε σε ερευνητές στον τομέα της ψυχολογίας σε σχέση με άλλα πεδία. Τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων επίσης βρέθηκε ότι επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων. Το στάδιο της σταδιοδρομίας, το είδος, το επιστημονικό πεδίο του ερευνητή, το φύλο, η ηλικία και η παροχή κινήτρων για ολοκλήρωση του προγράμματος αποτελούν κάποια από αυτά. Βρέθηκε ότι η αποτελεσματικότητα ήταν μεγαλύτερη στην περίπτωση που οι συμμετέχοντες είχαν μεγαλύτερη εμπειρία, όταν οι ηλικίες ήταν μεικτές, όταν οι συμμετέχοντες ήταν ερευνητές σε πεδία ιατρικής ή κοινωνικών επιστημών ή όταν ήταν γυναίκες. Η συνολική ποιότητα του προγράμματος φάνηκε επίσης ότι επηρεάζει την αποτελεσματικότητα. Το εκπαιδευτικό περιεχόμενο του προγράμματος και η προσέγγιση που ακολουθείται στη διδασκαλία αποτελούν μια άλλη παράμετρο αποτελεσματικότητας. Αποτελεί για παράδειγμα επίκεντρο του προγράμματος η παροχή γνώσεων (ηθική λήψη αποφάσεων μέσω συλλογισμών) ή η ανάπτυξη ηθικής ευαισθησίας; Επιπλέον το πρόγραμμα αφορά τη διδασκαλία σε ένα γενικό επίπεδο δεοντολογικών κανόνων ή εστιάζει σε συγκεκριμένους τομείς; Βρέθηκε ότι η ηθική λήψη αποφάσεων ως διδακτική προσέγγιση ήταν η πιο αποτελεσματική. Ακολουθεί η ηθική ευαισθησία και η ηθική ανάπτυξη. Επίσης τα μαθήματα που εστίαζαν σε δεξιότητες που αντιμετώπιζαν σφαιρικά τα ηθικά προβλήματα ήταν πιο αποτελεσματικά από αυτά που εστίαζαν σε έναν συγκεκριμένο τομέα. Η προσέγγιση

γνωστικού χαρακτήρα αποδείχτηκε πιο αποτελεσματική από την προσέγγιση αλληλεπίδρασης. Η διδακτική κάλυψη των ηθικών τομέων σχέσεων μέντορα-καθοδηγούμενου όπως και τα μαθήματα που παρουσίαζαν στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων παρουσίασαν μεγάλη αποτελεσματικότητα επίσης. Τα γενικά διδακτικά χαρακτηριστικά αποτελούν μια άλλη παράμετρο αποτελεσματικότητας. Εδώ εντάσσεται η υποστήριξη από κάποιον οργανισμό, το παραδοσιακό περιβάλλον τάξης έναντι σεμιναρίων ή εργαστηρίων και ο γενικότερος σκοπός του εκπαιδευτικού προγράμματος. Πιο αποτελεσματικά αποδείχτηκαν τα μαθήματα που είχαν ως στόχο την επαγγελματική ανέλιξη σε σχέση με αυτά που είχαν μόνο εκπαιδευτικούς στόχους ή τα εργαστηριακά μαθήματα, τα αυτόνομα και τα σεμινάρια σε σχέση με τα τυπικά μαθήματα σε περιβάλλον τάξης. Τέλος τα χαρακτηριστικά των διδακτικών μεθόδων επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα. Εδώ εξετάζονται οι τύποι δραστηριοτήτων του προγράμματος και η δυνατότητα ή όχι αλληλεπίδρασης των συμμετεχόντων. Βρέθηκε ότι τα μαθήματα που εξέταζαν περιπτώσεις ή όσα χρησιμοποιούσαν ποικιλία μεθόδων και πρακτικών ήταν πιο αποτελεσματικά από όσα χρησιμοποιούσαν μόνο διαλέξεις. Η χρήση αλληλεπίδρασης κατά τη διάρκεια των μαθημάτων αποδείχτηκε πιο αποτελεσματική από μαθήματα που δεν τη χρησιμοποιούσαν. Οι Antes κ.ά (2009) κατέληξαν πως η διδασκαλία ηθικής στην επιστήμη έχει μέτρια αποτελέσματα αλλά αν γίνει προσεκτικός σχεδιασμός μπορεί να είναι αποτελεσματική.

Η μελέτη των Antes κ.ά (2009) είναι μια μεταανάλυση που παρέχει σύνδεση με πολλές άλλες έρευνες σχετικές με την παρούσα μελέτη, δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Ethics & Behavior* όπου υπάρχουν στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Οι συγγραφείς περιγράφουν πλήρως τη μεθοδολογία που ακολουθούν καθώς και το ερευνητικό πρόβλημα. Το μέγεθος των πηγών που χρησιμοποιούνται είναι μεγάλο ώστε να επιτρέπει την ασφαλή εξαγωγή συμπερασμάτων. Επιπλέον ανταποκρίνεται στα ερευνητικά ενδιαφέροντα της παρούσας μελέτης.

Οι Steele, Mulhearn, Medeiros, Watts, Connelly και Mumford (2016) στην έρευνά τους με τίτλο “*How Do We Know What Works? A Review and Critique of Current Practices in Ethics Training Evaluation*” πραγματοποίησαν ανασκόπηση 243 μελετών που αναφέρονταν σε 380 εκπαιδευτικά προγράμματα ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας που βασίζονταν σε 617 μέτρα ηθικών κριτηρίων από το 1979-2015 προκειμένου να διαπιστώσουν τα κριτήρια και τους τύπους εκπαίδευσης που έχουν χρησιμοποιηθεί για να απαντηθεί το ερώτημα ποιες είναι οι πιο αποτελεσματικές τεχνικές στην εκπαίδευση της ηθικής στην έρευνα και τι μπορεί να βελτιωθεί. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πανεπιστήμιο της Οκλαχόμα. Η βιβλιογραφία των ερευνητών

βασίστηκε σε προηγούμενες μετααναλύσεις, σε 32 μεγάλες βάσεις δεδομένων και σε 14 περιοδικά όπως τα *Accountability in Research, Ethics & Behavior, Science and Engineering Ethics*. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα προγράμματα ηθικής έλαβαν υπόψη δεκατέσσερις τύπους κριτηρίων: Ηθικό συλλογισμό, γνώση, ηθική επίγνωση, ηθική απόφαση, αυτοαποτελεσματικότητα, ηθική κρίση, μεταγνωστικές στρατηγικές, εννοιολογική ανάπτυξη, αντιλήψεις για την αντίδραση των άλλων, αξίες, συμπεριφορά, φιλοσοφία, στάσεις, αντιδράσεις. Ο τύπος εκπαίδευσης που είχε χρησιμοποιηθεί ταξινομήθηκε από τους ερευνητές με κριτήρια το εκπαιδευτικό περιεχόμενο, τις διαδικασίες, τις εκπαιδευτικές μεθόδους και τις δραστηριότητες. Αποδείχτηκε ότι ο πιο συνηθισμένος τύπος εκπαίδευσης ήταν η εκπαίδευση συμμόρφωσης και τα πιο συνηθισμένα μέτρα ήταν τα μέτρα αντίδρασης, ηθικής συλλογιστικής πολλαπλών ηθικών διλημάτων ενώ βρέθηκε χαμηλό ποσοστό μέτρησης συμπεριφοράς γιατί δεν είναι εύκολη η μέτρησή της κατά τους ερευνητές. Οι Steele κ.α.(2016) κατέληξαν έτσι ότι αυτό που μπορεί να μετρηθεί είναι οι αντιδράσεις και όχι η συμπεριφορά.

Η μελέτη των Steele κ.ά. (2016) είναι δημοσιευμένη σε έγκριτο επιστημονικό περιοδικό το *Accountability in Research* όπου και υπάρχουν στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς, θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα, έχει άμεση συνάφεια με την παρούσα έρευνα, παρέχει σύνδεση με άλλες έρευνες που σχετίζονται με την παρούσα μελέτη και αποτελεί μια συστηματική ανασκόπηση ενός μεγάλου δείγματος μελετών.

Οι Mumford, Devenport, Brown, Connelly, Murphy, Hill, κ.ά. (2006) πραγματοποίησαν εμπειρική έρευνα με τίτλο “*Validation of Ethical Decision Making Measures: Evidence for a New Set of Measures*” στην Οκλαχόμα σε 102 μεταπτυχιακούς φοιτητές στις επιστήμες της βιολογίας, της υγείας και στις κοινωνικές επιστήμες προκειμένου να βρουν τους παράγοντες που σχετίζονται με την ηθική λήψη αποφάσεων στους ερευνητές. Το πανεπιστήμιο από όπου ελήφθη το δείγμα ήταν νοτιοδυτικά της Οκλαχόμα. Συμμετείχαν σε προγράμματα που απένειμαν διδακτορικούς τίτλους σπουδών. Τα ποσοστά ήταν 28% σε βιολογικές επιστήμες, 28% σε επιστήμες υγείας και 44% σε κοινωνικές επιστήμες. Όλοι όσοι έλαβαν μέρος στην έρευνα συμμετείχαν ενεργά στην έρευνα που διεξήγαγε το πανεπιστήμιο. Δόθηκαν στους φοιτητές σενάρια και τους ζητήθηκε να οδηγηθούν σε αποφάσεις. Τα σενάρια ήταν διαφορετικά ανά επιστημονικό τομέα και αφορούσαν μέτρα λήψης ηθικών αποφάσεων σχετικά με την καθημερινή εργασία του ερευνητή αλλά και τις δύσκολες αποφάσεις που δυνητικά θα καλούνταν να πάρουν και οι οποίες σχετίζονταν με την εμπειρογνωμοσύνη τους. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ηθική λήψη αποφάσεων σχετίζεται με την αξιολόγηση του εαυτού και των άλλων και όχι με γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Επιπλέον φάνηκε πως

δεν σχετίζεται με τη γνωστική ικανότητα του ερευνητή αλλά με την ανησυχία για τα προσωπικά αποτελέσματα. Η σοβαρότητα της παραβίασης και η τιμωρία συσχετίστηκε στενά όπως και οι εργασιακές εμπειρίες του ερευνητή. Όταν στο εργασιακό περιβάλλον των ερευνητών υιοθετούνται ανήθικες πρακτικές λαμβάνονται ανήθικες αποφάσεις από αυτούς. Η εκπαίδευση όταν διεξάγεται με παραδοσιακό τρόπο, αν και χρήσιμη, φάνηκε να μη σχετίζεται ιδιαίτερα με την ηθική λήψη αποφάσεων. Αντίθετα μια εκπαίδευση εστιασμένη στις επιπτώσεις στους άλλους φάνηκε να έχει αποτελεσματικότητα.

Η μελέτη των Mumford κ.ά. (2006) δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Ethics & Behavior* όπου και υπάρχουν πληροφορίες για επικοινωνία με τους συγγραφείς βασίζεται σε ένα μεγάλο δείγμα φοιτητών και παρέχει πλήρη περιγραφή της μεθοδολογίας και του ερευνητικού προβλήματος, επιτρέποντας τη εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων και την επαναληψιμότητα ως ένα βαθμό. Η έρευνα έχει άμεση συνάφεια με την παρούσα μελέτη.

Οι Mumford, Steele, και Watts (2015) στη βιβλιογραφική έρευνά τους με τίτλο “*Evaluating Ethics Education Programs: A Multilevel Approach*” που πραγματοποιήθηκε στην Οκλαχόμα διερεύνησαν αν είναι αποτελεσματική η ηθική εκπαίδευση στην οποία στοχεύουν τα διάφορα προγράμματα καθώς και τις διαδικασίες για την αξιολόγηση προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης. Η έρευνά τους έδειξε πως πολλά προγράμματα δεν έχουν αξιολογηθεί διότι θεωρείται αυταπόδεικτο πως η ηθική εκπαίδευση είναι έτσι κι αλλιώς θετική αφ εαυτή. Κάποια προγράμματα έχουν αξιολογηθεί με κριτήρια τη γνώση που παρέχουν σχετικά με τις ηθικές αρχές, τη δυνατότητα λήψης ηθικών αποφάσεων, την απόκτηση ηθικής ευαισθησίας ή εφαρμογή δεξιοτήτων όπως η πρόβλεψη, η συναισθηματική ρύθμιση, η ανάλυση των κινήτρων και η εξέταση των επιπτώσεων των ενεργειών. Επιπλέον οδηγούνται στο συμπέρασμα πως η εκπαίδευση ηθικής δεν είναι πάντοτε αποτελεσματική. Ωστόσο θεωρούν πως η αξιολόγηση είναι αναγκαία αφενός γιατί θα οδηγήσει σε επαπροσδιορισμό των βέλτιστων πρακτικών στην εκπαίδευση και στην ανάγκη επανόρθωσης των προγραμμάτων που ισχύουν και αφετέρου θα δικαιολογηθεί το οικονομικό κόστος των προγραμμάτων αυτών. Συνηθισμένη μέθοδος αξιολόγησης διαπιστώνουν πως είναι επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων που τίθενται. Η αξιολόγηση σε αυτή την περίπτωση γίνεται με τη μέτρηση των αποτελεσμάτων μετά την εκπαίδευση. Ωστόσο επισημαίνουν πως μια τέτοια μέτρηση στο πεδίο της ηθικής εκπαίδευσης παρουσιάζει προβλήματα όπως τις διαφορές μεταξύ των επιστημονικών πεδίων ή την ωρίμανση και τη διαφορετική αποτελεσματικότητα ανά πληθυσμιακή κατηγορία. Ο σχεδιασμός πριν και μετά τη εκπαίδευση θεωρείται έτσι καταλληλότερος ή και εναλλακτικοί σχεδιασμοί. Οι Mumford κ.ά.(2015) θέτουν ακόμα ζήτημα γενίκευσης των επιπτώσεων με την

πάροδο του χρόνου, μεταφοράς σε άλλα περιβάλλοντα ή γενίκευσης παρέμβασης σε διαφορετικούς πληθυσμούς. Το επίπεδο τεχνογνωσίας ή η χώρα προέλευσης του εκπαιδευόμενου μπορεί να διαφοροποιούν την αποτελεσματικότητα του προγράμματος. Η στόχευση σε διαφορετικές πτυχές αποτελεσματικότητας έχει ως αποτέλεσμα πολλά μέτρα αξιολόγησης. Αυτά που συνήθως μετρούν τα προγράμματα ηθικής είναι η συμπεριφορά, οι γνώσεις, οι αντιδράσεις και τα θεσμικά αποτελέσματα. Η συμπεριφορά αξιολογείται με τη μείωση των ποσοστών παραβιάσεων όπως για παράδειγμα της κατασκευής αποτελεσμάτων. Η εκπαίδευση σε αυτή την περίπτωση βασίζεται στην προβολή ηθικών διλημάτων και στην δυνατότητα αναγνώρισης και διαχείρισης ηθικών καταστάσεων που συνεπάγονται κινδύνους (προσομοιώσεις). Η γνώση που αποκτούν οι εκπαιδευόμενοι αποτελεί άλλο ένα μέτρο αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων. Στην περίπτωση αυτή οι γνώσεις αφορούν ή την αντιμετώπιση συγκεκριμένων ζητημάτων ή μιας ομάδας προβλημάτων. Ωστόσο οι άνθρωποι δεν ενεργούν πάντοτε με οδηγό τις γνώσεις τους (Salas, Milham, & Bowers 2003). Οι Brock, Vert, Kligyte, Waples, Sevier και Mumford (2008) θεωρούν πως τα προγράμματα ηθικής εκπαίδευσης μπορούν να αξιολογηθούν με βάση τη αλλαγή που επιφέρουν στα νοητικά μοντέλα των ανθρώπων. Οι Mumford, Connelly, Brown, Murphy, Hill, Antes κ.ά (2008) υποστηρίζουν επίσης ότι συμμετέχοντες δείχνουν αυξημένες δεξιότητες στην αναγνώριση και εκτίμηση των ηθικών ζητημάτων που θεωρούνται κρίσιμες στη λήψη ηθικών αποφάσεων. Ο αυτοστοχασμός και η πρόβλεψη των πιθανών αποτελεσμάτων των επιλογών των ερευνητών μπορεί να αποτελέσει μέτρο αποτελεσματικότητας του προγράμματος. Οι Mumford κ.ά.(2015) αναφέρουν ως δεύτερο μέτρο αξιολόγησης προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης τις αντιδράσεις των συμμετεχόντων σε αυτό συμπεριλαμβανομένων και των διδασκόντων. Ωστόσο παρατηρούν πως αυτές οι αντιδράσεις δεν είναι οπωσδήποτε αξιόπιστες γιατί μπορεί να συγχέονται με παραμέτρους όπως η αξιολόγηση του εκπαιδευτή από τους εκπαιδευόμενους ή οι απαιτήσεις που το πρόγραμμα έχει από τους εκπαιδευόμενους. Επιπλέον παρατηρούν πως αντιδράσεις μπορεί να ληφθούν και από άλλους εκπαιδευτές που παρακολουθούν ένα πρόγραμμα και όχι μόνο από τους συμμετέχοντες μαθητές και εκπαιδευτές. Σε αυτή την περίπτωση θα είναι διαφορετικές. Τέλος άλλο μέτρο αξιολόγησης είναι τα θεσμικά αποτελέσματα των προγραμμάτων. Η παρατήρηση όμως αυτού του μέτρου ενέχει δυσκολίες εφόσον για παράδειγμα η μείωση περιπτώσεων λογοκλοπής είναι μακροπρόθεσμη και δεν μπορεί να μετρηθεί σε άμεση συνάρτηση με το πρόγραμμα. Οι αντιλήψεις για το εργασιακό κλίμα στο περιβάλλον των ερευνητών εντάσσονται στα θεσμικά αποτελέσματα, ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση παρατηρούν οι ερευνητές δεν είναι εύκολη η μέτρηση γιατί το κλίμα διαμορφώνεται και από άλλους παράγοντες και όχι μόνο από τα

προγράμματα ηθικής. Οι πρακτικές που υιοθετούνται κατά τη διάρκεια της έρευνας επίσης σχετίζονται με το κλίμα και τα θεσμικά αποτελέσματα. Η μέτρηση σε αυτή την περίπτωση μπορεί να γίνει με τη διαπίστωση δεοντολογικών παραβάσεων σε συγκεκριμένα ερευνητικά ιδρύματα με τη βοήθεια των ιθυνόντων σε αυτά. Οι Mumford κ.ά.(2015) παρατηρούν τελικά πως η αξιολόγηση διαφοροποιείται αναλόγως των μέτρων που επιλέγονται να αξιολογηθούν. Σε κάθε περίπτωση υπάρχουν δυνατά και αδύναμα σημεία. Τα μέτρα λήψης ηθικών αποφάσεων φαίνεται να έχουν αποτελεσματικότητα αλλά τίθεται υπό αμφισβήτηση η διατήρησή τους. Η γνώση που αποκτάται από τα προγράμματα επίσης δεν αποτελεί πολύ ασφαλές μέτρο γιατί η ηθική πρακτική δεν συνδέεται οπωσδήποτε με τη γνώση. Οι αντιδράσεις πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όταν είναι δυνατόν να περιοριστεί η γενίκευση. Το κλίμα επίσης μπορεί να φανεί με μακροχρόνιες μετρήσεις. Έτσι οι ερευνητές προτείνουν να λαμβάνεται ποικιλία μέτρων για ασφαλέστερα συμπεράσματα. Η προσπάθεια να εξαχθούν βέβαια συμπεράσματα από την αξιολόγηση των προγραμμάτων μοιάζει ανέφικτη γιατί σε κάθε περίπτωση υιοθετούνται άλλα μέτρα, σχέδια και περιβάλλοντα. Η κριτική με βάση τα μέτρα που επιλέγονται κάθε φορά μοιάζει να είναι μια ασφαλής οδός. Καταλήγουν ωστόσο πως η αξιολόγηση της ηθικής εκπαίδευσης μπορεί να οδηγήσει σε πολύ χρήσιμα πορίσματα που θα βοηθήσουν στη δημιουργία πιο αποτελεσματικών προγραμμάτων.

Η μελέτη των Mumford κ.ά. (2015) θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα, είναι δημοσιευμένη σε έγκριτο επιστημονικό περιοδικό το *Ethics & Behavior* το οποίο παρέχει στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Η μελέτη έχει άμεση συνάφεια με την παρούσα εργασία.

Οι Watts, Medeiros, Mulhearn, Steele, Connelly, και Mumford (2017) πραγματοποίησαν μια μεταανάλυση επέκταση της μεταανάλυσης των Antes κ.α. (2009) με τίτλο "Are Ethics Training Programs Improving? A Meta-Analytic Review of Past and Present Ethics Instruction in the Sciences". Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πανεπιστήμιο της Οκλαχόμα. Βασίστηκαν σε 66 εμπειρικές μελέτες, 106 μαθήματα ηθικής εκπαίδευσης και 10.069 συμμετέχοντες από το 2000 έως το 2017 προκειμένου να απαντήσουν στα ερωτήματα πόσο αποτελεσματική είναι η ηθική εκπαίδευση (RCR), ποιοι τύποι μαθησιακών αποτελεσμάτων επηρεάζονται από τα μαθήματα RCR, ποια είναι τα χαρακτηριστικά που δίνουν ανωτερότητα σε κάποια προγράμματα και αν βελτιώνεται η ηθική εκπαίδευση. Ενώ οι Antes κ.ά (2009) είχαν υιοθετήσει επτά συντονιστές διδακτικής αποτελεσματικότητας (τύπος κριτηρίου, χαρακτηριστικά σχεδιασμού μελέτης, χαρακτηριστικά συμμετεχόντων, ποιότητα προγράμματος, εκπαιδευτικό περιεχόμενο, και μέθοδοι προγράμματος), οι Watts κ.ά. (2017) πρόσθεσαν άλλους έξι: Χρόνος δημοσίευσης, χαρακτηριστικά κριτηρίων, γενικές

εκπαιδευτικές παράμετροι, χαρακτηριστικά εκπαιδευτή, εκπαιδευτική ανάπτυξη και οδηγίες κατά περίπτωση. Τα αποτελέσματα έδειξαν συνολικά μέτρια αποτελεσματικότητα. Σχετικά με το έτος έκδοσης η έρευνα έδειξε μικρότερη αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων πριν από το 2007 και μεγαλύτερη μεταξύ του 2007 και 2015. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά των κριτηρίων μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα αφορούσαν μέτρα που εστίαζαν σε ένα συγκεκριμένο πεδίο παρά σε ηθικές κρίσεις. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού του προγράμματος δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφορές ούτε διαπιστώθηκαν διαφορές σχετιζόμενες με το μέγεθος του δείγματος, τη χρηματοδότηση ή τον αντίκτυπο στη δημοσίευση. Τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων δεν έδειξαν μεγάλες διαφορές στην αποτελεσματικότητα αλλά φάνηκε να ωφελήθηκαν περισσότερο αυτοί που δεν είχαν προηγούμενη εμπειρία σε ανάλογα προγράμματα κατάρτισης. Οι γυναίκες έδειξε να επωφελούνται περισσότερο από τους άνδρες και οι μεγαλύτερης ηλικίας περισσότερο από τους μικρότερους σε ηλικία συμμετέχοντες στο πρόγραμμα. Τα διεθνή προγράμματα έδειξαν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα από τα εγχώρια. Στις αξιολογήσεις ποιότητας δεν φάνηκαν σημαντικές διαφορές. Σχετικά με τις γενικές εκπαιδευτικές παραμέτρους δεν παρατηρήθηκαν μεγάλες διαφορές ανάλογα με τον τρόπο παρουσίασης του προγράμματος ή τον αριθμό των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα. Προγράμματα στα οποία οι συμμετέχοντες έπαιρναν μέρος εθελοντικά έδειξαν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα από τα υποχρεωτικά. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτή η έρευνα έδειξε πως μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα υπήρχε όταν αυξανόταν ο αριθμός των εκπαιδευτών και η εμπειρογνομosύνη τους ενώ η εναλλαγή των εκπαιδευτών δεν έδειξε να επηρεάζει. Σχετικά με την εκπαιδευτική ανάπτυξη, τα προγράμματα που χρησιμοποιούσαν λιγότερους στόχους είχαν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα σε σχέση με αυτά που ή δε χρησιμοποιούσαν καθόλου στόχους ή χρησιμοποιούσαν πολλούς. Σχετικά με το εκπαιδευτικό περιεχόμενο φάνηκε πως προγράμματα που στόχευαν σε πιο ολοκληρωμένη κάλυψη ή κάλυπταν μεγάλο αριθμό θεματικών περιοχών είχαν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα από άλλα που κάλυπταν συγκεκριμένους τομείς ή κάλυπταν μικρό αριθμό θεματικών περιοχών. Αν το περιεχόμενο του προγράμματος αφορούσε τον κώδικα της Νυρεμβέργης, τη σεξουαλική παρενόχληση, την προσωπική ακεραιότητα, τις προκαταλήψεις την ακεραιότητα των δεδομένων και την οικονομική συμμόρφωση είχαν μεγάλη αποτελεσματικότητα. Ο τρόπος και οι μέθοδοι παράδοσης δεν έδειξε σημαντικές διαφορές. Τάσεις μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας φάνηκαν στην περίπτωση χρησιμοποίησης μικρού αριθμού δραστηριοτήτων και αυτοκατευθυνόμενων, μικτής (ατομικής και ομαδικής) προσέγγισης και βαρύτητας στην ενεργό συμμετοχή σε σχέση με τις αντίθετες αντίστοιχες μεθόδους. Θετικά αποτελέσματα έδειξαν και η υιοθέτηση χιούμορ, η παροχή

εκπαιδευτικού υλικού στους συμμετέχοντες και η χρήση της συζήτησης. Οι Watts κ.ά. (2017) σχετικά με τις οδηγίες βάσει περίπτωσης έδειξαν πως οι διδασκαλίες περιπτώσεων ήταν πιο αποτελεσματικές όπως και η διδασκαλία περιπτώσεων που έχουν μέτρια πολυπλοκότητα. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά της εξάσκησης των συμμετεχόντων οι παραπάνω ερευνητές κατέδειξαν πως στην περίπτωση παροχής περισσότερων ευκαιριών εξάσκησης τα προγράμματα ήταν πιο αποτελεσματικά. Οι Watts κ.ά. (2017) συμπεραίνουν πως παρατηρείται βελτίωση στα προγράμματα ηθικής κατά τη δεκαετία 2007-2017 αλλά ακόμα μπορούν να βελτιωθούν σημαντικά. Επίσης η αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας της ηθικής παραμένει με την πάροδο του χρόνου. Έτσι τα προγράμματα αυτά ωφελούν τους συμμετέχοντες οι οποίοι αποκτούν την ικανότητα να αντιμετωπίζουν περίπλοκα διλήμματα.

Η μελέτη των Watts κ.ά. (2017) είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Accountability in Research* όπου και δίνονται στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα και έχει συνάφεια με την παρούσα εργασία. Οι συγγραφείς περιγράφουν με πληρότητα τη μεθοδολογία που ακολουθούν και παρέχουν σύνδεση με άλλες έρευνες που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη μελέτη.

Οι Fisher, Fried και Feldman (2009) πραγματοποίησαν μια ποσοτική έρευνα με τίτλο *“Graduate Socialization in the Responsible Conduct of Research: A National Survey on the Research Ethics Training Experiences of Psychology Doctoral Students”* σε 968 φοιτητές ψυχολογίας και απόφοιτους διδακτορικών προγραμμάτων ψυχολογίας πρόσφατους, σχετικά με την έρευνα, πτυχιούχους των ετών 2002-2006 πτυχιούχους διδακτορικού διπλώματος ψυχολογίας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η έρευνα ήταν διαδικτυακή. Παρασχέθηκε ερωτηματολόγιο που αφορούσε τα ερωτήματα της έρευνας. Στόχος των ερευνητών ήταν να διαπιστωθεί πώς οι ερευνητικές εμπειρίες τους, τους εξοικειώνουν με τις ηθικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στη έρευνα, πώς το κλίμα του τμήματος ηθικής εκπαίδευσης και οι εμπειρίες καθοδήγησης μπορούν να τους επηρεάσουν, σε ποιο βαθμό έχουν προετοιμαστεί ηθικά με την εκπαίδευσή τους, σε ποιο βαθμό έχουν εμπιστοσύνη στην ηθική εκπαίδευση και πώς το φύλο ή η εθνικότητα όλων των συμμετεχόντων στην ηθική εκπαίδευση, καθηγητών και φοιτητών μπορεί να επηρεάσει την ηθική εκπαίδευση. Τα αποτελέσματα ήταν πως η εμπειρία που αποκτούσαν οι συμμετέχοντες σε προγράμματα ηθικής εκπαίδευσης ήταν σημαντική. Ωστόσο η ενημερωμένη συναίνεση και η εμπιστευτικότητα αναφέρθηκαν ως προκλήσεις. Επιπλέον διαπιστώθηκε πως οι φοιτητές και οι διδακτορικοί φοιτητές δεν είχαν εμπειρία στη διεξαγωγή έρευνας παρέμβασης και είχαν μικρή εμπειρία στη διεξαγωγή έρευνας με πληθυσμούς εθνοτικών μειονοτήτων. Σχετικά με το κλίμα καθοδήγησης διαπιστώθηκε πως οι

φοιτητές το αξιολόγησαν θετικά. Τόνισαν πως η ατμόσφαιρα σεβασμού που ενθαρρύνει την υπεύθυνη διεξαγωγή της έρευνας και η τήρηση αρχών και των πρακτικών ηθικής έρευνας που προωθούνται από το πρόγραμμα ηθικής εκπαίδευσης βοηθούν στην αναγνώριση και στην αποφυγή ηθικών συγκρούσεων στην έρευνα. Έτσι οι φοιτητές που συμμετείχαν στη έρευνα φάνηκε να έχουν ικανοποιητική αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας. Σχετικά με το φύλο και την εθνικότητα των συμμετεχόντων, εκπαιδευτών και εκπαιδευόμενων, στα προγράμματα ηθικής απεδείχθη πως ούτε το φύλο ούτε η εθνικότητα επηρέαζε την αποτελεσματικότητά τους. Άξιο παρατήρησης ωστόσο ήταν το γεγονός πως στη περίπτωση που ο μέντορας ανήκε σε εθνοπολιτισμική μειονότητα πιο εύκολα θα διεξήγαγε έρευνα σε μειονοτικούς πληθυσμούς. Η ανάγκη για πιο άμεση εποπτεία αποτέλεσε επίσης ένα αποτέλεσμα της παραπάνω έρευνας. Η ειδική καθοδήγηση για συγκεκριμένες ηθικές προκλήσεις αποδείχτηκε επίσης αναγκαία. Η ετοιμότητα των φοιτητών στην ηθική διεξαγωγή της έρευνας δεν εξαντλείται στα προγράμματα εκπαίδευσης. Σημαντική τέλος θεωρήθηκε η καθοδήγηση από ηθικά υπεύθυνους μέντορες και οι σαφείς οδηγίες του τμήματος στους φοιτητές για την υπεύθυνη διεξαγωγή της έρευνας.

Η μελέτη των Fisher κ.ά (2009) είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Ethics & Behavior* όπου και δίνονται στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα και έχει συνάφεια με την παρούσα εργασία. Οι συγγραφείς περιγράφουν με πληρότητα τη μεθοδολογία που ακολουθούν και παρέχουν σύνδεση με άλλες έρευνες που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη μελέτη.

Οι Stutchbury και Fox (2009) στη μεθοδολογική έρευνά τους με τίτλο ‘‘ *Ethics in educational research: introducing methodological tool for effective ethical analysis*’’ που πραγματοποιήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο βασισμένοι στο ηθικό πλέγμα του Seedhouse (1998) και στα ηθικά πλαίσια του Flinders (1992) προτείνουν μια μεθοδολογία για την εκπαιδευτική έρευνα η οποία δεν περιορίζεται στην απλή τήρηση δεοντολογικών κανόνων αλλά βασίζεται σε ένα ηθικό πλέγμα. Ο Seedhouse (1998) υποστηρίζει πως η δεοντολογία η οποία στηρίζεται στην τήρηση κανόνων ανεξαρτήτων συνεπειών στους ανθρώπους και ο ωφελμισμός που δίνει βαρύτητα στις συνέπειες των πράξεων του ερευνητή στους άλλους πρέπει να συνδυαστούν σε ένα ηθικό πλέγμα προκειμένου να αποκτηθεί μεγάλη ηθική επίγνωση και μάθηση. Σχεδίασε ένα ηθικό πλέγμα, στο οποίο βασίστηκαν οι Stutchbury και Fox (2009) το οποίο δομούνταν σε τέσσερα αλληλεξαρτώμενα επίπεδα: Το πρώτο επίπεδο αφορά την τήρηση των νόμων και τις συνέπειες που έχει η μη τήρηση των κωδίκων, το δεύτερο επίπεδο αφορά τις συνέπειες στα άτομα και στις ομάδες, το τρίτο αφορά τον τρόπο με τον οποίο γίνονται οι ενέργειες του ερευνητή και το τέταρτο αφορά το σκεπτικό με το οποίο

αντιμετωπίζονται τα ηθικά προβλήματα. Το ηθικό πλέγμα αποτελεί τρόπο σκέψης, ένα ηθικό πλαίσιο που είναι ανάγκη να λαμβάνεται υπόψη για την προσέγγιση ηθικών προβλημάτων. Δεν έχει γραμμική οργάνωση αλλά είναι σαν ιστός αράχνης γιατί κάθε ηθικό πρόβλημα συνδέεται με άλλα. Δεν παρέχει συγκεκριμένες λύσεις αλλά αποτελεί ένα εργαλείο κατανόησης των ηθικών διλημμάτων. Αν ο ερευνητής το λάβει υπόψη του είναι πιθανό να ενεργήσει ηθικά. Ο Flinders (1992) στον οποίο επίσης βασίστηκαν οι Stutchbury και Fox (2009) προτείνει τέσσερα πλαίσια που θα βοηθήσουν τον ερευνητή να αντιμετωπίσει ηθικά διλήμματα. Τα πλαίσια αποτελούν διαφορετικές στοχεύσεις και κατευθύνσεις κατά τη διάρκεια της έρευνας αλλά θεωρείται ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη συνδυαστικά ως πλέγμα και όχι ως εναλλακτικές επιλογές. Ο Flinders (1992) προτείνει έτσι το χρηστικό πλαίσιο το οποίο βασίζεται στη χρηστική ηθική να λαμβάνεται υπόψη από τον ερευνητή όσον αφορά το καλό των περισσοτέρων ανθρώπων. Επιπλέον να λαμβάνεται υπόψη το δεοντολογικό πλαίσιο το οποίο βασίζεται στη δεοντολογική ηθική που λαμβάνει υπόψη τη δικαιοσύνη και την τιμιότητα. Ως τρίτο πλαίσιο αναφέρεται το σχεσιακό το οποίο λαμβάνει υπόψη το σεβασμό προς τους άλλους ενώ ως τέταρτο το οικολογικό το οποίο λαμβάνει υπόψη ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον στο οποίο εργάζονται οι ερευνητές. Μεταξύ των πλεγμάτων του Seedhouse (1998) και του Flinders (1992) υπάρχουν αλληλοεπικαλύψεις. Οι Stutchbury και Fox (2009) προτείνουν μια σειρά ερωτήσεων που θα πρέπει να κάνει ο ερευνητής που αναλαμβάνει μια έρευνα στον εαυτό του οι οποίες θα τον βοηθήσουν να αποκτήσει μεγαλύτερη ηθική επίγνωση εφόσον θα ανιχνεύσει με αυτές την αντιμετώπιση ηθικών διλημμάτων. Οι ερωτήσεις αυτές είναι οι ακόλουθες: Ποιες είναι οι αξίες και οι ρόλοι στο ερευνητικό περιβάλλον οι οποίες μπορούν να αμφισβητήσουν την έρευνα; Ποια η σχέση μεταξύ των ατόμων με τα οποία συνεργάζεται ο ερευνητής και ποια η πιθανή σχέση με τους συμμετέχοντες στην έρευνα; Ποια ανταπόκριση θα έχει η έρευνά του από το ίδρυμα στο οποίο εργάζεται; Ποιες είναι οι ευθύνες απέναντι στους χορηγούς; Εργάζεται σύμφωνα με τις οδηγίες της εκάστοτε επιτροπής δεοντολογίας και γνωρίζει τους κανόνες που θα πρέπει να ακολουθήσει; Έχει χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά τους πόρους που είχε στη διάθεσή του; Έχει ικανοποιητικά στοιχεία για να υποστηρίξει τα συμπεράσματα της έρευνας; Έχει συμμορφωθεί σχετικά με τους κανόνες που απαιτεί η έρευνα με παιδιά; Έχει χρησιμοποιήσει τις γραπτές άδειες που απαιτούνται; Η έρευνα που διεξάγει μήπως επισείει κινδύνους; Ποιο είναι το όφελος από τη συγκεκριμένη έρευνα; Μήπως ένας άλλος τρόπος διεξαγωγής της θα επέφερε μεγαλύτερα οφέλη; Ποια είναι τα οφέλη για το σχολείο ή το τμήμα στο οποίο διεξάγει την έρευνά του; Έχει η έρευνά του οφέλη για την κοινωνία; Είναι ένας αξιόλογος τομέας έρευνας ο τομέας που ερευνά; Υπάρχει περίπτωση να προκαλέσει βλάβη με την έρευνά του, όπως για παράδειγμα άγχος; Ποια θα είναι τα

προσωπικά του οφέλη από τη συγκεκριμένη έρευνα; Θα βοηθήσει η συγκεκριμένη έρευνα τους επαγγελματικούς του στόχους; Τήρησε ειλικρινή στάση απέναντι σε αυτούς που συμμετείχαν στην έρευνα; Γνώριζαν ότι μπορούσαν να αποσυρθούν αν το επιθυμούσαν; Αντιμετώπισε με δίκαιο και ισότιμο τρόπο τους συμμετέχοντες στην έρευνα; Γνώριζαν οι συμμετέχοντες όλες τις επιπτώσεις της έρευνας; Λέει την αλήθεια; Αν ανακαλύψει κάτι που δεν θα αρέσει στους συμμετέχοντες στην έρευνα τι πρέπει αν κάνει; Πώς θα διασφαλιστεί η εμπιστευτικότητα; Υπάρχει περίπτωση να απέφερε η συγκεκριμένη έρευνα περισσότερα οφέλη στην κοινωνία αν πραγματοποιούνταν διαφορετικά; Πώς μπορεί να δημιουργήσει μια καλή σχέση με τους συμμετέχοντες; Σέβεται την αυτονομία των συμμετεχόντων; Πώς θα διασφαλίσει την αξιοπιστία των ευρημάτων; Πώς θα επιδείξει σεβασμό σε όλους τους συμμετέχοντες εξίσου; Για παράδειγμα σέβεται τους μαθητές εξίσου με τους καθηγητές όταν πρόκειται για εκπαιδευτική έρευνα; Οι Stutchbury και Fox (2009) χρησιμοποίησαν την παραπάνω μεθοδολογία ερωτήσεων σε δύο περιπτώσεις εκπαιδευτικής έρευνας. Η μία στο πανεπιστήμιο Cambridge στην Αγγλία και η άλλη στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Διαπίστωσαν πως οι παραπάνω ερωτήσεις παρείχαν έναν τρόπο σκέψης σχετικά με τις ηθική της έρευνας και έφερναν στην επιφάνεια ηθικά διλήμματα. Φυσικά οι παραπάνω ερωτήσεις δεν δίνουν απαντήσεις στα διλήμματα αλλά τα αναδεικνύουν και παρέχουν την ηθική επίγνωση για την αντιμετώπισή τους. Εφοδιάζουν δηλαδή τον ερευνητή με έναν τρόπο σκέψης που οδηγεί σε ηθικές αποφάσεις. Τα συμπεράσματα στα οποία οδηγήθηκαν οι ερευνητές στις παραπάνω δύο περιπτώσεις ήταν πως οι ερωτήσεις που χρησιμοποίησαν αποτέλεσαν ένα ισχυρό εργαλείο προώθησης ηθικής έρευνας. Οι Stutchbury και Fox (2009) θεωρούν ότι το ηθικό πλέγμα που πρότειναν μπορεί να εφαρμοστεί στην εκπαιδευτική έρευνα γιατί δίνει τη δυνατότητα να εξεταστούν παράλληλα ζητήματα σχετικά με τον τρόπο συμπεριφοράς και μεθοδολογικά ζητήματα. Θεωρούν πως η χρήση του πλέγματος δίνει τη δυνατότητα στους ερευνητές να αναπτύξουν ηθική επίγνωση. Αποτελεί έναν πρακτικό οδηγό συμπεριφοράς με στόχο την ακεραιότητα και τη διαφάνεια της έρευνας καθώς και την επικέντρωσή της στις θετικές συνέπειες.

Η έρευνα των Stutchbury και Fox (2009) είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο περιοδικό *Cambridge Journal of Education*, όπου και δίνονται στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Θέτει σαφή ερευνητικά ερωτήματα και έχει συνάφεια με την παρούσα εργασία. Οι συγγραφείς παρέχουν σύνδεση με άλλες έρευνες που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη μελέτη.

Οι McAuliffe και Chenoweth (2008) στην έρευνά τους με τίτλο *“Leave No Stone Unturned: The Inclusive Model of Ethical Decision Making”* που πραγματοποιήθηκε στην Αυστραλία

προτείνουν, βασισμένοι στην εμπειρία τους στην εκπαίδευση, στον τομέα της ψυχικής υγείας και της κοινωνικής εργασίας, ένα περιεκτικό μοντέλο λήψης ηθικών αποφάσεων που βασίζεται σε προηγούμενα μοντέλα και επικεντρώνεται σε αξίες όπως η ανθρωπιά, ο σεβασμός προς τους άλλους, η μοναδικότητα του ανθρώπου, ο σεβασμός στη διαφορετικότητα και η εκτίμηση της επιλογής. Κατηγοριοποιούν τα υπάρχοντα μοντέλα ηθικής λήψης αποφάσεων σε τρία είδη: Σε όσα ακολουθούν μια γραμμική δόμηση και επικεντρώνονται στην τήρηση βημάτων για τον εντοπισμό και την επίλυση ηθικών προβλημάτων, σε όσα βασίζονται σε φεμινιστικές θεωρήσεις και θέτουν ζητήματα συμπερίληψης τονίζοντας τον αυτοστοχασμό και το ρόλο των συναισθημάτων στην ηθική λήψη των αποφάσεων και σε όσα δίνουν μεγάλη βαρύτητα στο πολιτιστικό πλαίσιο και στο σεβασμό της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας. Οι McAuliffe και Chenoweth (2008) δεν απορρίπτουν τα παραπάνω μοντέλα αλλά θεωρούν πως στην πράξη απαιτείται ο συνδυασμός τους. Για το λόγο αυτό προτείνουν το περιεκτικό μοντέλο το οποίο βασίζεται σε τέσσερις άξονες: Την υπευθυνότητα, τον κριτικό στοχασμό, την πολιτιστική ευαισθησία και τη διαβούλευση. Η υπευθυνότητα συνδέεται με την αιτιολόγηση των αποφάσεων του ερευνητή και συνδέεται με τη λογοδοσία. Ο κριτικός στοχασμός είναι η βάση των καλών πρακτικών στην έρευνα και εμπεριέχει τις ηθικές αξίες του ερευνητή αλλά και τις επιπτώσεις της έρευνας στην κοινωνία. Η πολιτιστική ευαισθησία εμπεριέχει το σεβασμό στις αξίες των άλλων και η διαβούλευση είναι η επίδραση που έχει η γνώση των άλλων πιο έμπειρων ερευνητών στο έργο του νέου ερευνητή. Οι McAuliffe και Chenoweth (2008) θεωρούν πως οι παραπάνω άξονες βοηθούν στην αντιμετώπιση των ηθικών διλημάτων όταν δηλαδή ηθικές αρχές συγκρούονται και χρειάζεται να παρθούν αποφάσεις από τον ερευνητή. Έχοντας στο κέντρο τους παραπάνω άξονες ο ερευνητής μπορεί να κάνει κάποια βήματα που θα τον βοηθήσουν να αντιμετωπίσει τα ηθικά διλήματα. Αρχικά είναι απαραίτητο να καθοριστεί το ηθικό δίλημμα. Προκειμένου όμως να γίνει αυτό θα χρειαστεί η διαβούλευση δηλαδή η συμβουλή από κάποιον πιο έμπειρο, η πολιτιστική ευαισθησία για τυχόν επιπτώσεις σε άλλους και βέβαια ο κριτικός στοχασμός. Στη συνέχεια θα πρέπει να εξεταστεί η νομιμότητα. Και εδώ για να οριοθετηθεί η νομιμότητα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο παράγοντας πολιτιστική ευαισθησία αλλά και η διαβούλευση και ο κριτικός στοχασμός. Έπειτα ακολουθεί η συλλογή των πληροφοριών. Στο σημείο αυτό η υπευθυνότητα για την τήρηση κωδίκων, ο κριτικός προβληματισμός που αφορά τη λήψη αποφάσεων, η διαβούλευση που αφορά τη βιβλιογραφία αλλά και η πολιτιστική ευαισθησία εμπλέκονται. Επόμενο βήμα είναι οι κατεύθυνση της έρευνας με βάση το κοινό καλό και ο επαναπροσδιορισμός της δράσης εάν χρειάζεται. Και εδώ η υπευθυνότητα, η πολιτιστική ευαισθησία, η διαβούλευση και ο κριτικός προβληματισμός παίζουν μεγάλο ρόλο. Τελικό βήμα είναι η κριτική επαναξιολόγηση σχετικά με όλους τους

άξονες που αποτέλεσαν τα θεμέλια δράσης του ερευνητή. Ο αναστοχασμός για τη χρήση των αξόνων. Ο ερευνητής πρέπει να προβληματιστεί αν έγινε πιο ώριμος σχετικά με τη λήψη ηθικών αποφάσεων, αν υπήρξε πολιτισμικά ευαίσθητος, αν χρησιμοποίησε τη διαβούλευση και αν επέδειξε υπευθυνότητα. Το παραπάνω μοντέλο αποτελεί προϊόν εμπειρίας των ερευνητών και αφορά περιβάλλοντα κοινωνικής εργασίας, ψυχικής υγείας και εκπαίδευσης.

Η μελέτη των McAuliffe και Chenoweth (2008) είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο περιοδικό *Ethics and social Welfare* όπου και δίνονται στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Οι συγγραφείς παρέχουν σύνδεση με άλλες έρευνες που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη μελέτη. Η έρευνα είναι συναφής με την παρούσα εργασία.

Οι Watts, Todd, Mulhearn, Medeiros, Mumford, και Connolly (2017) στην έρευνά τους, μια συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση με τίτλο “*Qualitative Evaluation Methods in Ethics Education: A Systematic Review and Analysis of Best Practices*” που πραγματοποιήθηκε στην Οκλαχόμα των Ηνωμένων Πολιτειών εξέτασαν προγράμματα ηθικής κατάρτισης που απευθύνονταν σε μαθητές, φοιτητές και επαγγελματίες προκειμένου να διαπιστώσουν βασικές προσεγγίσεις ποιοτικής αξιολόγησης και βέλτιστες πρακτικές στην ποιοτική έρευνα. Παρατηρώντας πως για την αξιολόγηση προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης χρησιμοποιούνται κυρίως ποσοτικές μέθοδοι αξιολόγησης, αναζήτησαν ποιοτικές μεθόδους αξιολόγησης προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης. Εντόπισαν 24 τέτοιες μελέτες που χρησιμοποιούν αμιγώς ποιοτικές μεθόδους αξιολόγησης (22 δημοσιεύσεις και 2 διατριβές). Διαπίστωσαν πως η θεματική ανάλυση και η θεμελιωμένη θεωρία είναι οι πιο συνηθισμένες προσεγγίσεις. Επιπλέον διαπίστωσαν 16 βέλτιστες πρακτικές για την αξιολόγηση της ποιοτικής έρευνας στην εκπαίδευση ηθικής τις οποίες ομαδοποίησαν σε τρεις κατηγορίες: Την περιγραφική σαφήνεια, τη συλλογή δεδομένων και την ανάλυση. Οι ερευνητές συστήνουν τη βελτίωση της περιγραφικής σαφήνειας προκειμένου να μπορούν να υποστηριχθούν προσπάθειες αναπαραγωγής των μελετών στο μέλλον και επέκταση του εύρους των μεθόδων που χρησιμοποιούνται ώστε η ποιοτική έρευνα στην ηθική εκπαίδευση να μπορεί να συνεισφέρει σχετικά με τις πολύπλοκες διαδικασίες που αφορούν την ηθική λήψη αποφάσεων.

Η μελέτη των Watts κ.ά (2017) είναι δημοσιευμένη στο έγκριτο περιοδικό *Accountability in Research* όπου και δίνονται στοιχεία επικοινωνίας με τους συγγραφείς. Οι συγγραφείς παρέχουν σύνδεση με άλλες έρευνες που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη μελέτη η οποία είναι συστηματική ανασκόπηση που χρησιμοποιεί μεγάλο δείγμα επιτρέποντας την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Η έρευνα είναι συναφής με την παρούσα εργασία.

Μέρος δεύτερο: Ερευνητικός σχεδιασμός

5. Μεθοδολογική προσέγγιση

5.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθούν οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, η σημασία της ηθικής στην έρευνα και η εμπειρία των Ελλήνων ερευνητών/-τριών σχετικά με τις βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, της σημασίας της ηθικής στην έρευνα σύμφωνα με αυτούς, του βαθμού κατάρτισής τους στις ηθικές αξίες και της εξέτασης του βαθμού και της κατεύθυνσης που η επιμόρφωση επηρεάζει τη συμπεριφορά τους.

Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι τα εξής:

1. Ποιες είναι οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας;
2. Ποια είναι η σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές;
3. Ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες και
4. Σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία;

5.2 Ερευνητική μέθοδος, εργαλεία συλλογής δεδομένων

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τον εντοπισμό και την επιλογή της βιβλιογραφίας η οποία συμπεριλήφθηκε στην ανασκόπηση είναι η συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση ενώ για τη διερεύνηση της εμπειρίας των Ελλήνων ερευνητών/-τριών η υιοθέτηση της δομημένης συνέντευξης.

Στην παρούσα εργασία παρατηρήθηκε πως όλες οι έρευνες που εξετάστηκαν έχουν γίνει σε: Αυστραλία, Η.Π.Α., Ηνωμένο Βασίλειο, Νορβηγία, Καναδά, Βραζιλία και Ιρλανδία ενώ δεν βρέθηκαν αντίστοιχες έρευνες στην Ελλάδα. Θεωρήθηκε λοιπόν σημαντικό να καλυφθεί αυτό το κενό στην έρευνα σχετικά με την κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής έρευνας.

Πραγματοποιήθηκαν 12 δομημένες συνεντεύξεις για την καταγραφή της εμπειρίας των Ελλήνων ερευνητών/-τριών (Mills, Gay και Airasian, 2017). Με τη δομημένη συνέντευξη επιτυγχάνεται ευκολότερα, σε σχέση με την ημι-δομημένη, συλλογή μεγαλύτερου δείγματος. Περιλαμβάνει προκαθορισμένες, ίδιες ερωτήσεις για όλους τους συμμετέχοντες καθιστώντας τη διαδικασία συλλογής δεδομένων πιο γρήγορη και εύκολη σε σχέση με την ημι-δομημένη συνέντευξη. Επιπλέον η ομοιογένεια των ερωτήσεων επιτρέπει την εύκολη σύγκριση και

ανάλυση των απαντήσεων και επιτρέπει την ασφαλή γενίκευση των ευρημάτων, την τυποποίηση και την αναπαραγωγικότητα αλλά και την επίτευξη της αντικειμενικότητας και της συνέπειας εφόσον όλοι οι συμμετέχοντες απαντούν στις ίδιες ερωτήσεις με τον ίδιο τρόπο. Επίσης δεδομένου ότι οι συνεντεύξεις είναι πιο σύντομες και άμεσα στοχευμένες, ο χρόνος που απαιτείται για τη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων είναι μικρότερος σε σχέση με την ημιδομημένη συνέντευξη. Τέλος επειδή οι ερωτήσεις είναι προκαθορισμένες και τυποποιημένες η επιρροή του συνεντευκτή στα αποτελέσματα είναι μικρότερη σε σύγκριση με την ημιδομημένη συνέντευξη. Όταν μάλιστα, όπως στην παρούσα έρευνα, πρόκειται για συνεντεύξεις με ειδήμονες σε ένα συγκεκριμένο θέμα εξασφαλίζεται η εστίαση στις πτυχές του συγκεκριμένου θέματος και διασφαλίζεται η κάλυψη όλων των στόχων της έρευνας με τις εξειδικευμένες πληροφορίες που παρέχονται.

Συμπερασματικά, η δομημένη συνέντευξη προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα όσον αφορά την ποιότητα των αποτελεσμάτων, ειδικά όταν πρόκειται για συνεντεύξεις με ειδήμονες. Η τυποποίηση, η αντικειμενικότητα, η αξιοπιστία, η εστίαση σε συγκεκριμένα θέματα και η ευκολία στην ανάλυση συμβάλλουν στην υψηλή ποιότητα των αποτελεσμάτων.

Οι δομημένες συνεντεύξεις επιχείρησαν να μετρήσουν κυρίως το τρίτο και το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας έρευνας (ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες και σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας). Ωστόσο έδωσαν απαντήσεις παράλληλα και σχετικά με τις βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας που αποτελεί το πρώτο ερώτημα της παρούσας εργασίας καθώς και τη σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές/-τριες που αποτελεί το δεύτερο ερώτημα της παρούσας εργασίας. Τα δύο πρώτα ερευνητικά ερωτήματα ωστόσο κυρίως διερευνήθηκαν μέσω της συστηματικής βιβλιογραφικής ανασκόπησης.

Η ενδελεχής μελέτη της βιβλιογραφίας σχετικά με τους τρόπους κατάρτισης των ερευνητών/-τριών, τους τρόπους ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής και δεοντολογίας στην έρευνα, τις πιθανές κατευθυντήριες γραμμές των κωδίκων σχετικά με την κατάρτιση καθώς και την κριτική των προγραμμάτων εκπαίδευσης στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας καθοδήγησε τη σύνταξη των ερωτήσεων της συνέντευξης. Ελήφθησαν υπόψη οι παρακάτω μελέτες που συμπεριλήφθηκαν στη βιβλιογραφική επισκόπηση: Οι Crean, Gordijn, και Kearns (2023) αναζήτησαν τους τρόπους που οι κώδικες αντιμετωπίζουν τη διδασκαλία και την κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες. Οι Antes, Murphy, Waples, Mumford, Brown, Connolly, κ.ά (2009) μελέτησαν τον τρόπο που επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών

από την επιμόρφωση. Βασισμένοι σε 26 προσπάθειες αξιολόγησης προγραμμάτων επιμόρφωσης διαπίστωσαν πως τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αποτελεσματικότητα ήταν ο τύπος του κριτηρίου, τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού της μελέτης, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, οι αξιολογήσεις ποιότητας, το εκπαιδευτικό περιεχόμενο, τα γενικά διδακτικά χαρακτηριστικά και τα χαρακτηριστικά των διδακτικών μεθόδων. Οι Steele, Mulhearn, Medeiros, Watts, Connelly και Mumford (2016) σε ανασκόπηση 243 μελετών και 380 εκπαιδευτικών προγραμμάτων ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας που βασίζονταν σε 617 μέτρα ηθικών κριτηρίων από το 1979-2015 ερεύνησαν τα κριτήρια και τους τύπους εκπαίδευσης για να απαντηθεί το ερώτημα ποιες είναι οι πιο αποτελεσματικές τεχνικές στην εκπαίδευση ηθικής και βρήκαν πως τα κριτήρια ήταν ο ηθικός συλλογισμός, η γνώση, η ηθική επίγνωση, η ηθική απόφαση, η αυτοαποτελεσματικότητα, η ηθική κρίση, οι μεταγνωστικές στρατηγικές, η εννοιολογική ανάπτυξη, οι αντιλήψεις για την αντίδραση των άλλων, οι αξίες, η συμπεριφορά, η φιλοσοφία, οι στάσεις και οι αντιδράσεις. Οι Mumford, Devenport, Brown, Connelly, Murphy, Hill, κ.ά. (2006) βρήκαν πως η ηθική λήψη αποφάσεων σχετίζεται με την αξιολόγηση του εαυτού και των άλλων, με την ανησυχία για τη σοβαρότητα της παραβίασης και την τιμωρία, ενώ οι πρακτικές που υιοθετούνταν στο ερευνητικό περιβάλλον επηρέαζαν τις αποφάσεις των ερευνητών. Οι Mumford, Steele, και Watts (2015) συμπέραναν πως κάποια προγράμματα έχουν αξιολογηθεί με βάση τη γνώση που παρέχουν σχετικά με τις ηθικές αρχές, τη δυνατότητα λήψης ηθικών αποφάσεων, την απόκτηση ηθικής ευαισθησίας ή την εξέταση των επιπτώσεων των ενεργειών των ερευνητών. Οι επιδιωκόμενοι στόχοι που τίθενται σε κάθε πρόγραμμα αποτελούν επίσης μια παράμετρο αξιολόγησης του προγράμματος. Επιπλέον η συμπεριφορά, οι γνώσεις και οι αντιδράσεις καθώς και τα θεσμικά αποτελέσματα αποτελούν κριτήρια μέτρησης αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων. Οι Watts, Medeiros, Mulhearn, Steele, Connelly, και Mumford (2017) προσθέτουν στις παραμέτρους τη διδακτική αποτελεσματικότητα και τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτή αλλά και τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευόμενων. Οι Fisher, Fried και Feldman (2009) με ερωτηματολόγιο που διένειμαν σε 968 φοιτητές ψυχολογίας και απόφοιτους διδακτορικών προγραμμάτων ενδιαφέρθηκαν να διαπιστώσουν πώς οι ερευνητικές εμπειρίες των συμμετεχόντων στην έρευνα τους εξοικείωσαν με τις ηθικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην έρευνα και πώς το κλίμα του τμήματος ηθικής εκπαίδευσης και η καθοδήγηση τους επηρέασε. Οι Stutchbury και Fox (2009) προτείνουν ως μεθοδολογία για την εκπαιδευτική έρευνα τη χρήση ενός ηθικού πλέγματος ως οδηγού και ως τρόπου σκέψης και όχι τόσο τη γραμμική τήρηση δεοντολογικών κανόνων. Όταν ο ερευνητής ακολουθεί το ηθικό πλέγμα οφείλει να κάνει ερωτήσεις οι οποίες θα τον βοηθήσουν να αποκτήσει ηθική επίγνωση.

Οι Stutchbury και Fox (2009) χρησιμοποίησαν τη μεθοδολογία των ερωτήσεων σε 2 περιπτώσεις εκπαιδευτικής έρευνας. Σε μία στο πανεπιστήμιο Cambridge στην Αγγλία και σε άλλη στο Ανοικτό πανεπιστήμιο. Οι McAuliffe και Chenoweth (2008) προτείνουν ένα περιεκτικό μοντέλο λήψης ηθικών αποφάσεων που βασίζεται σε ανθρωπιστικές αξίες.

Έτσι η δομημένη συνέντευξη 40 ερωτήσεων αναπτύχθηκε στους εξής άξονες: μορφωτικό επίπεδο, βαθμίδα (1 ερώτηση), είδος κατάρτισης στις ηθικές αξίες (1 ερώτηση), τρόπος ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας (14 ερωτήσεις), τρόποι με τους οποίους η επιμόρφωση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους, βαθμός που επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας, παράγοντες που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας (24 ερωτήσεις).

Πιο συγκεκριμένα για το 3^ο ερευνητικό ερώτημα: «ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/τριών στις ηθικές αξίες;» Οι ερωτήσεις της συνέντευξης είναι :

- Ποια κατάρτιση έχετε στις ηθικές αξίες; (Μεταπτυχιακό που επικεντρώνεται σε ηθικά ζητήματα που προκύπτουν στον τομέα της επιστημονικής έρευνας με την οποία ασχολείστε, διδακτορικά προγράμματα σπουδών, επιμορφωτικά προγράμματα σχετικά με την ηθική της έρευνας, επιμορφωτικά σεμινάρια σχετικά με την ηθική της έρευνας, παρακολούθηση συνεδρίων σχετικών με την ηθική της έρευνας, πανεπιστημιακό μάθημα) και
- Με ποιον/ποιους τρόπους ενσωματώνετε τις αρχές ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας; (Με την τήρηση καθορισμένων αρχών και δεοντολογικών κανόνων που θα καθοδηγήσουν την έρευνα, με τη διαφάνεια και την ανοιχτή επικοινωνία σχετικά με τους στόχους, τις μεθόδους και τα αποτελέσματα της έρευνας, με τη συνεχή αξιολόγηση των ηθικών πτυχών της έρευνας, με την αποφυγή διακρίσεων και την ισότιμη μεταχείριση των υποκειμένων της έρευνας, με το σεβασμό στην προσωπική αυτονομία των υποκειμένων της έρευνας, με την προστασία της ιδιωτικότητας των υποκειμένων της έρευνας, με την ελαχιστοποίηση της βλάβης των υποκειμένων της έρευνας, με την πρόσβαση των υποκειμένων της έρευνας στα αποτελέσματά της, με την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας, με την εντιμότητα σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας, με το σεβασμό προς τους συνεργάτες ερευνητές, με το σεβασμό προς την κοινωνία σχετικά με την ωφελιμότητα

της έρευνας, με τη λογοδοσία κατά τη σύλληψη, την οργάνωση και την εποπτεία της έρευνας, με όλα τα παραπάνω ή με κάτι άλλο).

Για το 4^ο ερευνητικό ερώτημα «σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία;» Οι ερωτήσεις της συνέντευξης είναι:

- Με ποιον/ποιους από τους παρακάτω τρόπους θεωρείτε ότι η επιμόρφωση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους; (Να αυξήσει την επίγνωση των επιστημόνων σχετικά με τα ηθικά προβλήματα, να βελτιώσει την ικανότητά τους να αντιμετωπίζουν τα ηθικά προβλήματα, να μειώσει τις πιθανότητες για ηθικές παραβάσεις και επιστημονική απάτη, να οδηγήσει σε βελτιωμένη μεθοδολογία έρευνας, να διατηρήσει την εμπιστοσύνη του κοινού στην επιστήμη, να ενισχύσει την κοινωνική ευθύνη των επιστημόνων και τη συνειδητοποίησή τους για τις επιπτώσεις της έρευνας στην κοινωνία, με όλα τα παραπάνω ή με κάτι άλλο).
- Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών /-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας;
- Ποιος/ποιοι παράγοντες πιστεύετε ότι επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας; (Το είδος του κριτηρίου κατάρτισης (ο στόχος), τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού του προγράμματος, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, η γενικότερη ποιότητα του προγράμματος, το περιεχόμενο του προγράμματος, τα χαρακτηριστικά των διδακτικών μεθόδων, η τεχνογνωσία των συμμετεχόντων, ο σχεδιασμός των προγραμμάτων βάσει της εφαρμογής του σε διαφορετικούς πληθυσμούς, τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτή, η ανησυχία που εγείρουν για τη σοβαρότητα της παραβίασης και την τιμωρία, η δυνατότητα να προκαλέσουν αντίδραση στους εκπαιδευόμενους και δυνατότητα ηθικής συλλογιστικής, η ανησυχία που εγείρουν για το αποτέλεσμα των πράξεων των ερευνητών /-τριών στους άλλους).

Οι ερευνητικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν από τους ερευνητές των άρθρων ήταν ποσοτικές μετα-αναλύσεις, ποιοτικές, μεικτές (συνεντεύξεις σε συνδυασμό με διαδικτυακή έρευνα και ομάδες εστίασης), συστηματικές βιβλιογραφικές επισκοπήσεις ενώ σε κάποια δεν υπήρχε ξεκάθαρη μέθοδος.

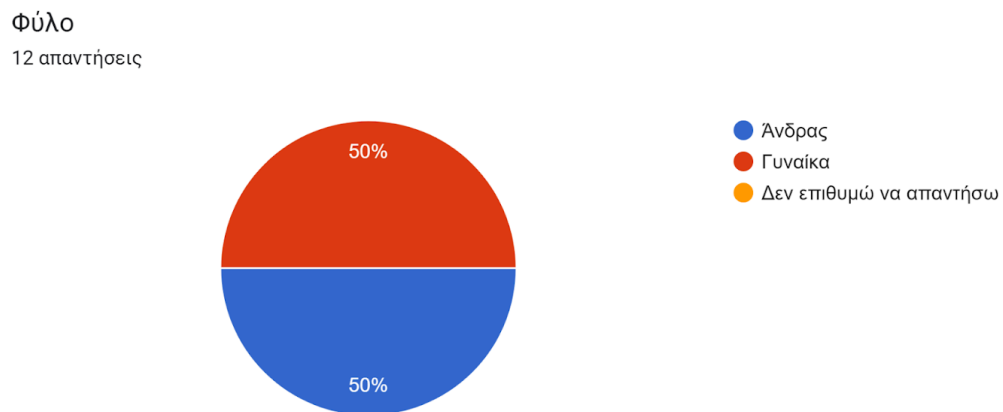
5.3 Δείγμα

Εφαρμόστηκε η τεχνική δειγματοληψίας διαθέσιμου δείγματος. Η αξιοπιστία της έρευνας (reliability) βασίστηκε στα κριτήρια του Guba εξασφαλίζοντας Πιστότητα και Επιβεβαιωσιμότητα ενώ η εγκυρότητα της έρευνας (validity) βασίστηκε στα κριτήρια του Maxwell εξασφαλίζοντας Περιγραφική εγκυρότητα (descriptive) και Εγκυρότητα αξιολόγησης (evaluative validity).

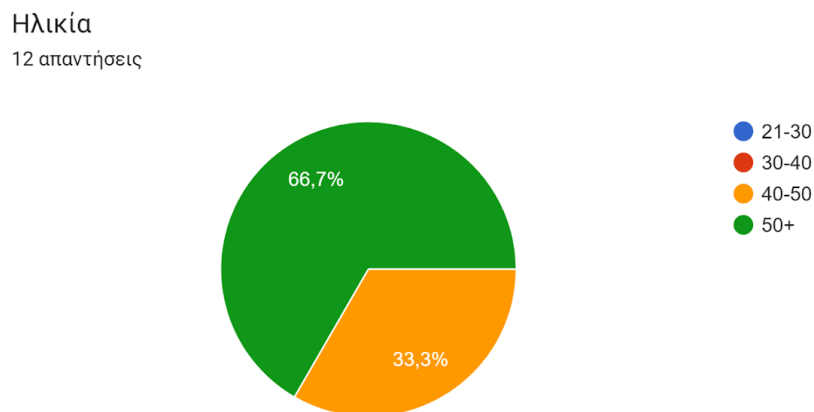
Οι συνεντεύξεις στάλθηκαν αρχικά διαδικτυακά μέσω e-mail. Οι διευθύνσεις των παραληπτών ελήφθησαν από τις ιστοσελίδες ελληνικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ανθρωπιστικών επιστημών. Οι αποδέκτες της δομημένης συνέντευξης ενημερώθηκαν για το σκοπό της έρευνας και τη σημαντικότητά της. Τονίστηκε πως η συμμετοχή στην έρευνα είναι ανώνυμη, εθελοντική και εμπιστευτική και ότι οι πληροφορίες θα αξιοποιηθούν αποκλειστικά για τους σκοπούς της έρευνας και δεν θα δημοσιευθούν/ κοινοποιηθούν. Τονίστηκε η ανάγκη ειλικρινών απαντήσεων βασισμένων στην εμπειρία των συμμετεχόντων στην έρευνα. Επιπλέον ενημερώθηκαν με σημείωμα που συνόδευε τις συνεντεύξεις για όλους τους δεοντολογικούς κανόνες διεξαγωγής τους. Ο χρόνος που χρειάστηκε να πραγματοποιηθεί η έρευνα για κάθε συμμετέχοντα ήταν περίπου 30 λεπτά.

Στις δομημένες συνεντεύξεις συμμετείχε δείγμα 12 ατόμων. Από αυτά 50% (6 άτομα) ήταν γυναίκες και 50% (6 άτομα) ήταν άντρες, ηλικίας 50+ ετών 66,7% (8 άτομα) και 33,3% (4 άτομα) 40-50 ετών. Το μορφωτικό τους επίπεδο ήταν 66,7% (8 άτομα) διδακτορικής έρευνας και 33,3% (4 άτομα) μεταδιδακτορικής έρευνας. Το 54,5% (6 άτομα) των ερωτώμενων είχαν τη βαθμίδα του επίκουρου καθηγητή, το 27,3% (3 άτομα) του καθηγητή και το 18,2% (2 άτομα) του αναπληρωτή καθηγητή. (Γραφήματα 5.3.1 -5.3.4).

Γράφημα 5.3.1 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με το φύλο

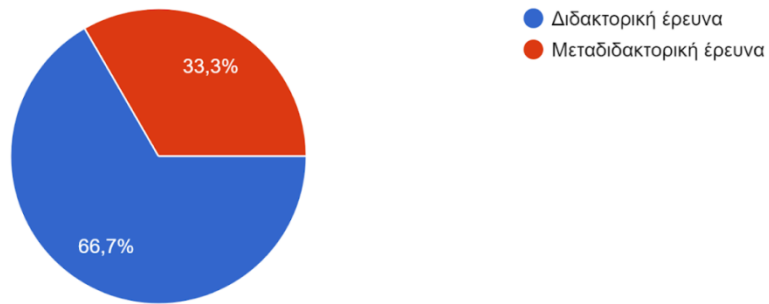

Γράφημα 5.3.2 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με την ηλικία

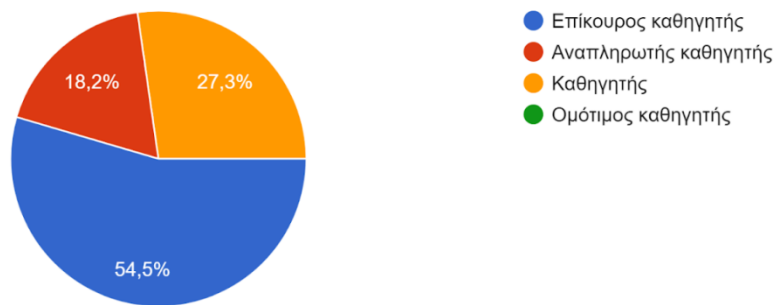
Γράφημα 5.3.3 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο

Μορφωτικό επίπεδο
12 απαντήσεις

Γράφημα 5.3.4 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τη βαθμίδα

Βαθμίδα
11 απαντήσεις

6. Αποτελέσματα έρευνας

Οι δομημένες συνεντεύξεις επιχείρησαν να μετρήσουν κυρίως το τρίτο και το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας.

Σχετικά με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα ‘‘ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες’’ οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν αρχικά στην ερώτηση ‘‘ποια κατάρτιση έχουν οι ίδιοι στις ηθικές αξίες’’ (γράφημα 6.1). Σε σύνολο 10 απαντήσεων το 10% (1 άτομο) απάντησε ότι έχει μεταπτυχιακό που επικεντρώνεται σε ηθικά ζητήματα που προκύπτουν στον τομέα επιστημονικής έρευνας με τον οποίο ασχολείται, το 20% (2 άτομα) ότι έχει παρακολουθήσει επιμορφωτικά προγράμματα σχετικά με την ηθική της έρευνας, το 40% (4 άτομα) ότι έχει παρακολουθήσει σεμινάρια σχετικά με την ηθική της έρευνας, το 50% (5 άτομα) ότι έχει παρακολουθήσει συνέδρια σχετικά με την ηθική της έρευνας, το 40% (4 άτομα) ότι έχει παρακολουθήσει πανεπιστημιακό μάθημα ή μαθήματα σχετικό/-ά με την ηθική της έρευνας και το 20% (2 άτομα) απάντησαν ‘‘κάτι άλλο’’ χωρίς να το διευκρινίζουν. Στις παραπάνω ερωτήσεις οι συμμετέχοντες μπορούσαν να απαντήσουν και σε παραπάνω από ένα εφόδιο κατάρτισης.

Ο δεύτερος άξονας ερωτήσεων που αφορούσε το τρίτο ερευνητικό ερώτημα ήταν ‘‘με ποιον /ποιους τρόπους ενσωματώνουν οι ερευνητές/-τριες τις αρχές ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας (γράφημα 6.2). Στον άξονα αυτό οι ερευνητές μπορούσαν επίσης να αναφέρουν παραπάνω από έναν τρόπο. Σε σύνολο 12 απαντήσεων το 58,3% (7 άτομα) των ερωτηθέντων απάντησε ‘‘με την εξέταση και τήρηση καθορισμένων αρχών και δεοντολογικών κανόνων που θα καθοδηγήσουν την έρευνα’’. Το 50% (6 άτομα) απάντησε ‘‘με τη διαφάνεια και την ανοιχτή επικοινωνία σχετικά με τους στόχους, τις μεθόδους και τα αποτελέσματα της έρευνας’’. Το 8,3% (1 άτομο) απάντησε ‘‘με τη συνεχή αξιολόγηση των ηθικών πτυχών της έρευνας’’. Το 50% (6 άτομα) απάντησε ‘‘με την αποφυγή διακρίσεων, την ισότιμη μεταχείριση των υποκειμένων της έρευνας’’. Το 50% (6 άτομα) απάντησε ‘‘με το σεβασμό στην προσωπική αυτονομία των υποκειμένων της έρευνας. Το 50% (6 άτομα) απάντησε με την προστασία της ιδιωτικότητας των υποκειμένων της έρευνας’’. Το 50% (6 άτομα) απάντησε ‘‘με την ελαχιστοποίηση της βλάβης των υποκειμένων της έρευνας’’. Το 41,7% (5 άτομα) απάντησε ‘‘με την πρόσβαση των υποκειμένων της έρευνας στα αποτελέσματά της . Το 41,7% (5 άτομα) απάντησε ‘‘με την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας’’. Το 50% (6 άτομα) απάντησε ‘‘με την εντιμότητα σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας. Το 50% (6 άτομα) απάντησε ‘‘με το σεβασμό προς τους συνεργάτες ερευνητές/-τριες’’. Το 41,7% (5 άτομα) απάντησε ‘‘με

το σεβασμό προς την κοινωνία σχετικά με την ωφελιμότητα της έρευνας”. Το 33,3% (4 άτομα) απάντησε “με τη λογοδοσία κατά τη σύλληψη, την οργάνωση και την εποπτεία της έρευνας”. Τέλος το 58,3% (7 άτομα) απάντησε “με όλα τα παραπάνω”.

Σχετικά με το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα: “Σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωση στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας”, ο πρώτος άξονας των ερωτήσεων της δομημένης συνέντευξης αφορούσε “με ποιον/ποιους τρόπους θεωρούσαν οι ερευνητές/-τριες ότι η επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας θα μπορούσε να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους”(γράφημα 6.3). Σε 12 απαντήσεις τα αποτελέσματα ήταν: Το 41,7% (5 άτομα) απάντησε “με την αύξηση της επίγνωσής τους σχετικά με τα ηθικά διλήμματα”. Το 33,3% (4 άτομα) απάντησε “με τη βελτίωση της ικανότητάς τους να αντιμετωπίζουν τα ηθικά προβλήματα”. Το 25% (3 άτομα) απάντησε “με τη μείωση των πιθανοτήτων για ηθικές παραβάσεις και επιστημονική απάτη”. Το 33,3% (4 άτομα) απάντησε πως ο τρόπος με τον οποίο θεωρεί πως η επιμόρφωση των ερευνητών/-τριών επηρεάζει τη συμπεριφορά τους είναι “να οδηγήσει τους ερευνητές/-τριες σε βελτιωμένη μεθοδολογία έρευνας”. Το 25% (3 άτομα) απάντησε πως η επιμόρφωση στην ηθική και δεοντολογία “μπορεί να διατηρήσει την εμπιστοσύνη του κοινού στην επιστήμη”. Το 25% (3 άτομα) απάντησε πως η επιμόρφωση “μπορεί να ενισχύσει την κοινωνική ευθύνη των επιστημόνων”. Τέλος το 16,7% (2 άτομα) απάντησε πως η επιμόρφωση “μπορεί να ενισχύσει τη συνειδητοποίηση των ερευνητών/-τριών για τις επιπτώσεις της έρευνας”.

Ο δεύτερος άξονας των ερωτήσεων αφορούσε “σε ποιο βαθμό θεωρούσαν οι ερευνητές/-τριες πως επηρεάζεται η συμπεριφορά τους από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας” (γράφημα 6.4). Σε 12 απαντήσεις το 58,3% (7 άτομα) απάντησε σε “πάρα πολύ μεγάλο βαθμό” ενώ το 41,7% (5 άτομα) απάντησε “σε μεγάλο βαθμό”.

Ο τελευταίος άξονας των ερωτήσεων αφορούσε “τους παράγοντες που πιστεύουν οι ερευνητές/-τριες ότι επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας”. Οι συμμετέχοντες μπορούσαν να αναφερθούν σε παραπάνω από έναν παράγοντα (γράφημα 6.5). Το 25% (3 άτομα) απάντησε ως παράγοντα αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων “τη σημαντικότητα που προσδίδουν στα αποτελέσματα των πράξεων των ερευνητών/-τριών στους άλλους”. Το 8,3% (1 άτομο) απάντησε “τη σημαντικότητα που προσδίδουν στη σοβαρότητα της παράβασης και την τιμωρία”. Το 16,7% (2 άτομα) απάντησε “το περιεχόμενο του προγράμματος”. Το 8,3% (1 άτομο) απάντησε “τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων”. Το 16,7% (2 άτομα) απάντησε “τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού του προγράμματος”. Το 8,3% (1 άτομο) απάντησε “το είδος

του κριτηρίου κατάρτισης” (ο στόχος) και το 8,3% (1 άτομο) “τίποτε από αυτά”. Επιπλέον το 8,3% (1 άτομο) απάντησε “η δυνατότητα ανάπτυξης στους εκπαιδευόμενους ηθικής συλλογιστικής”. Επίσης το 16,7% (2 άτομα) απάντησε “η παιδαγωγική επάρκεια του εκπαιδευτή”.

Συνολικά η εικόνα των απόψεων και των αντιλήψεων των συμμετεχόντων έχει ως εξής: το υψηλότερο ποσοστό των συμμετεχόντων, το 50% έχει αποκτήσει κατάρτιση στις ηθικές αξίες από παρακολούθηση συνεδρίων σχετικών με την ηθική της έρευνας και ένα πολύ μεγάλο ποσοστό (40%) με την παρακολούθηση πανεπιστημιακού μαθήματος ή μαθημάτων σχετικού/ών με την ηθική της έρευνας. Η παρακολούθηση συνεδρίων, μεταπτυχιακού που επικεντρώνεται σε ηθικά ζητήματα που προκύπτουν στον τομέα της επιστημονικής έρευνας με την οποία ασχολείται ο ερευνητής/-τρια αφορούν σχεδόν σε ισοκατανομή τον υπόλοιπο πληθυσμό. Σχετικά με τους τρόπους ενσωμάτωσης των ηθικών αρχών στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας το μεγαλύτερο ποσοστό (58,3%) απάντησε ως τρόπο “την εξέταση και τήρηση καθορισμένων αρχών και δεοντολογικών κανόνων που θα καθοδηγήσουν την έρευνα” και επίσης το 58% απάντησε πως η ενσωμάτωση γίνεται ταυτόχρονα και “με τη διαφάνεια και την ανοιχτή επικοινωνία σχετικά με τους στόχους, τις μεθόδους και τα αποτελέσματα της έρευνας, με τη συνεχή αξιολόγηση των ηθικών πτυχών της έρευνας, με την αποφυγή διακρίσεων, την ισότιμη μεταχείριση των συμμετεχόντων στην έρευνα, με το σεβασμό στην προσωπική αυτονομία των υποκειμένων της έρευνας, με την προστασία της ιδιωτικότητας των υποκειμένων της έρευνας, με την πρόσβαση των υποκειμένων της έρευνας στα αποτελέσματά της, με την εντιμότητα σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας, με το σεβασμό προς τους συνεργάτες ερευνητές, με το σεβασμό προς την κοινωνία σχετικά με την ωφελιμότητα της έρευνας και με τη λογοδοσία κατά τη σύλληψη, την οργάνωση και την εποπτεία της έρευνας. Σχετικά με τον τρόπο/-ους που η επιμόρφωση στην ηθική και δεοντολογία μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών, το μεγαλύτερο ποσοστό (41,7%) απάντησε “με την αύξηση της επίγνωσης του ερευνητή/-τριας σχετικά με τα ηθικά διλήμματα. Το αμέσως μικρότερο ποσοστό (33,3%) απάντησε “με τη βελτίωση της ικανότητας των ερευνητών/-τριών να αντιμετωπίζουν ηθικά προβλήματα” και “με την ανάπτυξη βελτιωμένης μεθοδολογίας της έρευνας” ενώ σε ποσοστό 25% ισοκατανέμονται “η μείωση των πιθανοτήτων για ηθικές παραβάσεις και επιστημονική απάτη, η διατήρηση της εμπιστοσύνης του κοινού στην επιστήμη και η ενίσχυση της κοινωνικής ευθύνης των επιστημόνων”. Σχετικά με το βαθμό που επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας, το μεγαλύτερο ποσοστό (58,3%) απαντά “σε πάρα πολύ μεγάλο

βαθμό” ενώ το υπόλοιπο ποσοστό (41,7%) σε “πολύ μεγάλο βαθμό”. Σχετικά με ποιους/ποιοι παράγοντες πιστεύουν οι ερευνητές/-τριες ότι επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, το μεγαλύτερο ποσοστό (25%) απάντησε “η σημαντικότητα που προσδίδουν στα αποτελέσματα των πράξεων των ερευνητών/-τριών στους άλλους” ενώ το αμέσως μικρότερο ποσοστό (16,7%) απάντησε “το περιεχόμενο του προγράμματος και τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού του”. Το υπόλοιπο ποσοστό σχεδόν ισοκατανέμεται στους εξής παράγοντες: Το είδος του κριτηρίου κατάρτισης, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων και η σημαντικότητα που προσδίδουν τα προγράμματα στη σοβαρότητα της παραβίασης και την τιμωρία”.

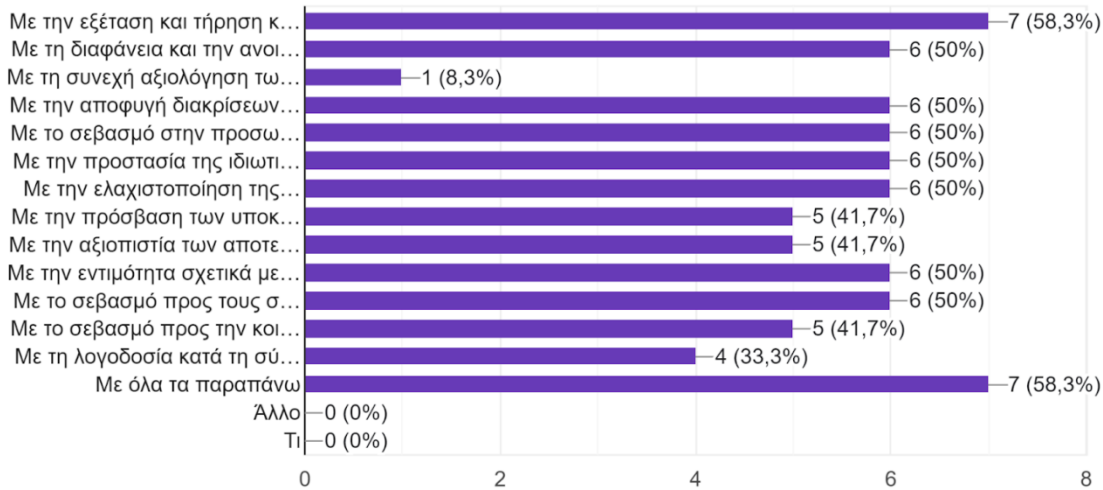
Γράφημα 6.1 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με το είδος κατάρτισής τους στις ηθικές αξίες

Γράφημα 6.2 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τον τρόπο ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας

Με ποιον/ποιους τρόπους ενσωματώνετε τις αρχές ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας;

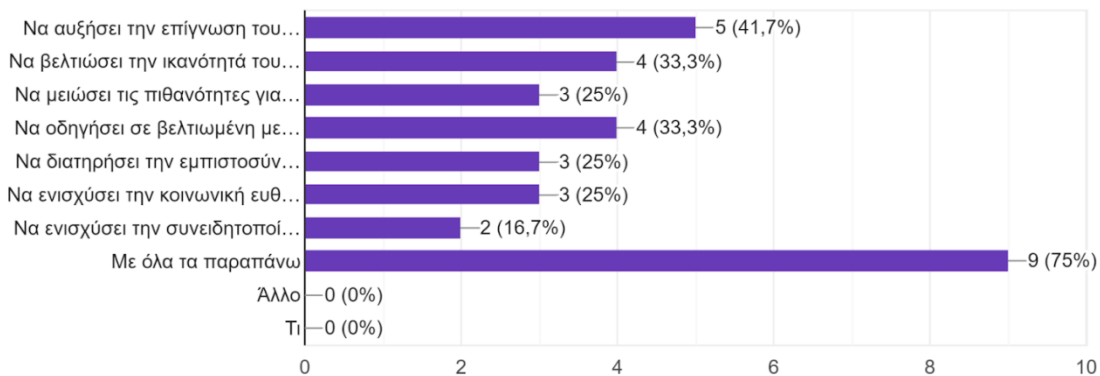
12 απαντήσεις

Γράφημα 6.3 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τον τρόπο θεώρησης επίδρασης της επιμόρφωσης στη συμπεριφορά των ερευνητών

Με ποιον/ποιους από τους παρακάτω τρόπους θεωρείτε ότι η επιμόρφωση των ερευνητών/τριών στην ηθική και δεοντολογία της...ας μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους;

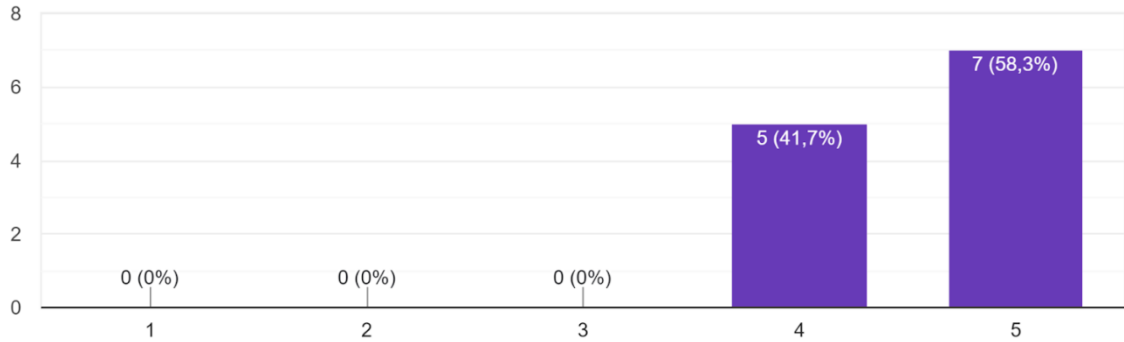
12 απαντήσεις

Γράφημα 6.4 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τη θεώρηση του βαθμού επίδρασης της επιμόρφωσης στη συμπεριφορά των ερευνητών/τριών

Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών /-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας;

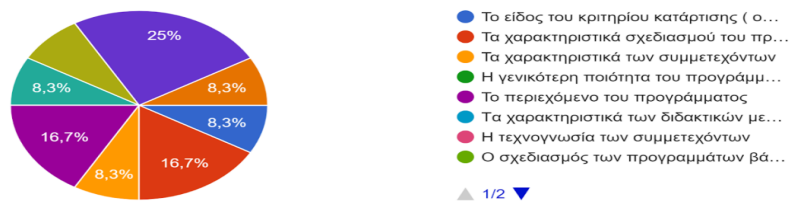
12 απαντήσεις

Γράφημα 6.5 Ποσοστιαία κατανομή ερωτώμενων ανάλογα με τη θεώρηση των παραγόντων που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ηθικής και δεοντολογίας

Ποιος/ποιοι παράγοντες πιστεύετε ότι επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας;

12 απαντήσεις

7.Συζήτηση

Η συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση σχετικά με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα ‘‘ποιες είναι οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας’’ κατέδειξε την ύπαρξη πολλών συγκεκριμένων δεοντολογικών κανόνων και αρχών που στοχεύουν στην ποιότητα της ίδιας της έρευνας, στο συμφέρον των συμμετεχόντων στην έρευνα αλλά και στο καλό της κοινωνίας γενικότερα. Η βιβλιογραφία όμως φέρνει στην επιφάνεια και πολλά ηθικά διλήμματα μέσα από τα οποία φαίνεται η ανεπάρκεια του κανονιστικού πλαισίου των δεοντολογικών αρχών. Επίπτωση της παραπάνω παρατήρησης είναι η ανάγκη επίγνωσης όλων όσων εμπλέκονται με την έρευνα, των συγκρούσεων των αρχών και γενικότερα των αναφύμενων προβλημάτων που προκύπτουν στο χώρο της επιστημονικής έρευνας. Η ανάγκη εκπαίδευσης των ερευνητών/-τριών αναφέρεται ξεκάθαρα. Ωστόσο ο ερευνητής/-τρια δεν θα πρέπει να αναμένει από μια τέτοια εκπαίδευση αρχών έτοιμες λύσεις για όλα τα ηθικά ζητήματα που θα συναντήσει, γιατί κάτι τέτοιο όπως φαίνεται από τη βιβλιογραφία, είναι αδύνατο, αλλά περισσότερο ηθική ευαισθητοποίηση. Η βιβλιογραφία μας οδηγεί στη σκέψη πως η ηθική στην πράξη δεν θα πάψει να απασχολεί τους ερευνητές αλλά αυτό είναι ίσως και το ζητούμενο. Έτσι κύριο σημείο συμφωνίας με το υπό διερεύνηση αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η σπουδαιότητα της κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας.

Η συστηματική βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα ‘‘ποια είναι η σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές/-τριες’’ κατέδειξε μια δημιουργική σύγκρουση ανάμεσα σε πολλούς ερευνητές/-τριες και τις επιτροπές δεοντολογίας. Η αμφισβήτηση του κανονιστικού πλαισίου των επιτροπών δεοντολογίας πηγάζει από τα αναφύμενα προβλήματα στους χώρους έρευνας. Η βιωμένη εμπειρία των ερευνητών/-τριών φτάνει κάποιες φορές στη ριζοσπαστική αντίληψη της θεώρησης των επιτροπών δεοντολογίας ως εχθρών της έρευνας. Δίνεται προτεραιότητα από τους ερευνητές /-τριες στο άκουσμα των φωνών όλων των εμπλεκόμενων στην έρευνα και ιδιαιτέρως των ευάλωτων ομάδων. Ειδικά στο χώρο της εκπαιδευτικής έρευνας ευάλωτες ομάδες όπως μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή το άκουσμα της φωνής ισότιμα τόσο των μαθητών όσο και των εκπαιδευτικών δίνουν αφορμή για προβληματισμό. Ωστόσο δε λείπουν και οι φωνές όσων θεωρούν πως η παραπάνω αμφισβήτηση των επιτροπών οδηγεί σε επικίνδυνη υποκειμενικότητα. Οι συγκρουόμενες απόψεις αποτελούν ένα πεδίο ερευνών αλλά ταυτόχρονα κάνουν ακόμα μεγαλύτερη την ανάγκη για κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας. Η ηθική στην έρευνα είναι κύριο σημείο συμφωνίας όλων όσων εμπλέκονται σε αυτή αλλά η οπτική που αυτή αναζητείται διαφέρει. Η παρούσα έρευνα διερευνά την αντίληψη της

ηθικής στους Έλληνες ερευνητές/-τριες. Η διερεύνηση αυτή μπορεί να αποτελέσει αφορμή εποικοδομητικού διαλόγου μεταξύ όλων των εμπλεκομένων στην έρευνα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα “ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/ -τριών στις ηθικές αξίες” και τον βασικό άξονά του “με ποιον /ποιους τρόπους ενσωματώνουν οι ερευνητές /-τριες τις αρχές ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας” συμφωνούν με τη βιβλιογραφία. Οι Hammersley & Traianou, (2012) θεωρούν πως η ηθική μεταχείριση των συμμετεχόντων αποτελεί βασική ηθική αρχή της έρευνας. Οι ερωτώμενοι δήλωσαν σε ποσοστό 50% το ίδιο, εφόσον η αποφυγή διακρίσεων, η ελαχιστοποίηση βλάβης των συμμετεχόντων, ο σεβασμός της αυτονομίας και η προστασία της ιδιωτικής ζωής αποτελούν για αυτούς τρόπους ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας. Επιπλέον τα αποτελέσματα συμφωνούν με τους Weinbaum, Landree, Blumenthal, Piquado και Gutierrez (2018), οι οποίοι ισχυρίζονται ότι οι ηθικές αρχές της έρευνας κατηγοριοποιούνται σε τρία πεδία: Στην ηθική ποιότητα της έρευνας, στην ηθική συμπεριφορά των ερευνητών και στην ηθική μεταχείριση των συμμετεχόντων. Η ηθική ποιότητα της έρευνας φαίνεται πως παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο για τους συμμετέχοντες στην έρευνα, εφόσον ως τρόπους ενσωμάτωσης θεώρησαν κατά 58,3% την εξέταση και τήρηση καθορισμένων αρχών και δεοντολογικών κανόνων αλλά και κατά 41,7% την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας. Τα ευρήματα συμφωνούν και με τον Tangen (2014) ο οποίος συσχετίζει την ηθική της ερευνητικής κοινότητας με την προστασία των συμμετεχόντων και την αξία της έρευνας στην κοινωνία. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα απάντησαν κατά 41,7% πως ο σεβασμός προς την κοινωνία αποτελεί βασική αρχή ενσωμάτωσης της ηθικής στην έρευνα. Χαμηλό ωστόσο ποσοστό (8,3%) εκτίμησε ως τρόπο ενσωμάτωσης τη συνεχή αξιολόγηση των ηθικών πτυχών της έρευνας. Αντίθετα, οι Taquette, S. R., & Borges da Matta Souza, L. M. (2022), επισημαίνουν πως η ηθική πρέπει να είναι διαδραστική, σχεσιακή, περιστασιακή. Επιπλέον θεωρούν πολύ σημαντικό τον αναστοχασμό και τις συνεχείς διαδικασίες αξιολόγησης των ηθικών πτυχών της έρευνας. Το ίδιο επισημαίνουν και οι McAuliffe και Chenoweth (2008) οι οποίοι τονίζουν πως ο κριτικός στοχασμός αποτελεί βασικό μέτρο λήψης ηθικών αποφάσεων. Η διαφορά αυτή ίσως αφορά την εμπιστοσύνη που δείχνουν σε μεγάλο βαθμό οι Έλληνες ερευνητές στους δεοντολογικούς κανόνες. Σχετικά με το ερώτημα “ποια κατάρτιση έχουν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα, στις ηθικές αξίες”, παρατηρείται ότι το 20% έχει παρακολουθήσει επιμορφωτικά προγράμματα σχετικά με την ηθική της έρευνας, το 40% ότι έχει παρακολουθήσει κάποιο μάθημα/-ατα στο Πανεπιστήμιο σχετικό/-ά με την ηθική στην έρευνα, το 40% επίσης ότι έχει παρακολουθήσει σεμινάρια ενώ

το μεγαλύτερο ποσοστό (50%) ότι έχει παρακολουθήσει συνέδρια. Τα παραπάνω ευρήματα τονίζουν αφενός την ανάγκη πραγματοποίησης προγραμμάτων εκπαίδευσης στην ηθική της έρευνας και αφετέρου το ενδιαφέρον των ερευνητών/-τριών για κατάρτιση, εφόσον οι ίδιοι αναζητούν πόρους μάθησης όπως σεμινάρια και συνέδρια σε μεγάλο ποσοστό.

Σχετικά με το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα “σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας” και τον πρώτο άξονα του ερωτήματος “με ποιον /ποιους τρόπους οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι η επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας θα μπορούσε να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους” τα ευρήματα συμφωνούν με τη βιβλιογραφία. Οι Antes, Murphy, Waples, Mumford, Brown, Connelly, κ.ά (2009), αναφέρουν πως τα προγράμματα ηθικής στοχεύουν κυρίως στην ηθική λήψη αποφάσεων και ακολουθεί η ηθική ευαισθησία και η ηθική ανάπτυξη. Οι ερευνητές διαπίστωσαν πως αποτελεσματικά ήταν τα μαθήματα που επικεντρώνονταν σε στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων και είχαν γνωστικό χαρακτήρα. Επιπλέον οι Mumford, Steele, και Watts (2015), έδειξαν πως η αξιολόγηση των προγραμμάτων αφορά τη γνώση που παρέχουν σχετικά με τις ηθικές αρχές, τη δυνατότητα λήψης ηθικών αποφάσεων, την απόκτηση ηθικής ευαισθησίας και την απόκτηση δεξιοτήτων όπως της εξέτασης των επιπτώσεων των ενεργειών των ερευνητών/-τριών ή του αυτοστοχασμού. Οι συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα απάντησαν στο μεγαλύτερο ποσοστό (41,7%) πως η συμπεριφορά όσων συμμετέχουν στα προγράμματα ηθικής επηρεάζεται σχετικά με την αύξηση της ηθικής επίγνωσης και κατά 33,3% σχετικά με τη βελτίωση της ικανότητας των ερευνητών/-τριών να αντιμετωπίσουν ηθικά προβλήματα. Επιπλέον οι Mumford κ.ά. (2015), επισημαίνουν πως κριτήριο αξιολόγησης των προγραμμάτων ηθικής αποτελεί η τροποποίηση της συμπεριφοράς των συμμετεχόντων για παράδειγμα της μείωσης ποσοστών παραβιάσεων όπως της κατασκευής αποτελεσμάτων και τη δυνατότητα αναγνώρισης και διαχείρισης ηθικών καταστάσεων που συνεπάγονται κινδύνους. Οι συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα έδωσαν επίσης βαρύτητα στην τροποποίηση της συμπεριφοράς εφόσον κατά ποσοστό 25% τοποθετήθηκαν πως η επιμόρφωση μπορεί να μειώσει τις πιθανότητες για ηθικές παραβάσεις και επιστημονική απάτη, σε ποσοστό 33% πως μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτηση βελτιωμένης μεθοδολογίας έρευνας από τους ερευνητές /-τριες και σε ποσοστό 16,7% μπορεί να ενισχύσει τη συνειδητοποίηση στις επιπτώσεις της έρευνας. Επιπλέον τα αποτελέσματα της έρευνας είναι σύμφωνα με τις απόψεις των Brock, Vert, Kligyte, Waples, Sevier και Mumford (2008) οι οποίοι υποστηρίζουν πως τα

προγράμματα ηθικής αξιολογούνται με κριτήριο την αλλαγή που επιφέρουν στα νοητικά μοντέλα των ανθρώπων.

Σχετικά με το δεύτερο άξονα του τέταρτου ερευνητικού ερωτήματος ‘‘σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία’’ τα αποτελέσματα της έρευνας συμφωνούν με τη βιβλιογραφία. Οι Mumford, Steele, και Watts (2015), έδειξαν πως πολλά προγράμματα δεν έχουν αξιολογηθεί διότι θεωρείται αυταπόδεικτο πως η ηθική εκπαίδευση είναι έτσι κι αλλιώς θετική αφ εαυτή. Οι Fisher, Fried και Feldman (2009), βρήκαν πως η εμπειρία που αποκτούσαν οι εκπαιδευόμενοι σε προγράμματα ηθικής κατάρτισης ήταν σημαντική και ότι οι συμμετέχοντες είχαν ικανοποιητική αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας. Οι Antes κ.ά (2009), υποστηρίζουν επίσης πως η διδασκαλία ηθικής μπορεί να είναι πολύ αποτελεσματική αν γίνει προσεκτικός σχεδιασμός. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα δήλωσαν σε ποσοστό 58,3% πως η συμπεριφορά των ερευνητών μπορεί να επηρεαστεί σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό από την ηθική κατάρτιση ενώ σε ποσοστό 41,7% σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Σχετικά με τον τρίτο άξονα του τέταρτου ερευνητικού ερωτήματος ‘‘ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ηθικής κατάρτισης’’ τα αποτελέσματα της έρευνας συμφωνούν με τη βιβλιογραφία. Οι Antes κ.ά (2009), έδειξαν ότι η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων συνδέεται με: τη συνολική ποιότητα των προγραμμάτων, τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού τους, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, το εκπαιδευτικό περιεχόμενο, τα γενικά χαρακτηριστικά των διδακτικών μεθόδων και τον τύπο του κριτηρίου. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα έδωσαν επίσης μεγάλη βαρύτητα σε μεγαλύτερο ποσοστό (16,7%) στο περιεχόμενο του προγράμματος και στα χαρακτηριστικά σχεδιασμού του και σε μικρότερο ποσοστό (8,3%) στο είδος του κριτηρίου και στα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων. Οι Steele κ.ά. (2016), βρήκαν ότι ο πιο συνηθισμένος τύπος εκπαίδευσης μέσω των προγραμμάτων εκπαίδευσης στην ηθική της επιστημονικής έρευνας ήταν η εκπαίδευση συμμόρφωσης και τα πιο συνηθισμένα μέτρα ήταν τα μέτρα αντίδρασης και ηθικής συλλογιστικής. Και οι συμμετέχοντες στην έρευνα έκριναν πως το μεγαλύτερο ρόλο στην αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων παίζει η σημαντικότητα που προσδίδουν στα αποτελέσματα των πράξεων των ερευνητών/-τριών στους άλλους (μέτρα αντίδρασης). Οι Mumford κ.ά. (2006), διερεύνησαν τους παράγοντες που σχετίζονται με την ηθική λήψη αποφάσεων σε ερευνητές που συμμετείχαν σε προγράμματα ηθικής κατάρτισης και βρήκαν ότι η σοβαρότητα της παραβίασης και η τιμωρία συσχετίστηκε στενά με την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων. Οι ερωτώμενοι κατά 83,3% απάντησαν το ίδιο. Οι Watts κ.α. (2017),

σχετικά με τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτή βρήκαν πως παίζει πολύ σημαντικό ρόλο η εμπειρογνωμοσύνη. Το ίδιο και στην παρούσα έρευνα ένα ποσοστό 16,7% των συμμετεχόντων θεώρησε πως η παιδαγωγική επάρκεια του εκπαιδευτή, η οποία σχετίζεται με την εμπειρογνωμοσύνη, αποτελεί παράγοντα αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων κατάρτισης στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας.

8.Συμπεράσματα

Η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής έρευνας αποτελεί μέσο αντιμετώπισης πολλών ηθικών και δεοντολογικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει η έρευνα. Η παρούσα εργασία επικεντρώθηκε στην αποτύπωση των βασικών αρχών ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, στη σημασία της ηθικής στην έρευνα, στο βαθμό κατάρτισης των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες και στη εξέταση του βαθμού και της κατεύθυνσης που η επιμόρφωση επηρεάζει τη συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών. Σύμφωνα με το παραπάνω πλαίσιο η διερεύνηση των τεσσάρων ερευνητικών ερωτημάτων που τέθηκαν έδωσε πολύ διαφωτιστικές απαντήσεις.

Πρώτο ερευνητικό ερώτημα: Σχετικά με το ερώτημα ‘‘ποιες είναι οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας’’, έχουν διατυπωθεί και έχουν κατοχυρωθεί ποικίλες αρχές. Ωστόσο η σύγκρουση κάποιων αρχών που οδηγούν σε ηθικά διλήμματα τους ερευνητές/-τριες (Hammersley & Traianou, 2012, Burke, Baker, Molla, Cabiles, και Fox 2023), καταδεικνύει αφενός την ανάγκη συνεχούς επαγρύπνησης όλων όσων εμπλέκονται στην έρευνα, ερευνητών, επιτροπών δεοντολογίας και ερευνητικών ιδρυμάτων και αφετέρου την ανάγκη περαιτέρω ερευνών για την καλύτερη αποτύπωση των συγκρούσεων. Επιπλέον η ηθική ποιότητα της έρευνας, η ηθική συμπεριφορά των ερευνητών και η ηθική μεταχείριση των συμμετεχόντων αποτελούν τρία ευδιάκριτα πεδία ηθικής που πρέπει να συνδέονται και να διαμορφώνονται είτε με την καθοδήγηση δεοντολογικών κωδίκων είτε με την καλλιέργεια ηθικής κουλτούρας. Ωστόσο τα κριτήρια λήψης ηθικών επιλογών δεν είναι ευδιάκριτα. Έρευνες έχουν ασχοληθεί με την ανεύρεσή τους. Ο χαρακτηρισμός όμως των κινήτρων ως ‘‘σύνθετα’’ από τη βιβλιογραφία αποτελεί έναυσμα περαιτέρω έρευνας γι αυτά. Τα ποικίλα χαρακτηριστικά των ατόμων που συμμετέχουν στην έρευνα, ερευνητών και ερευνόμενων, τα ποικίλα πολιτισμικά περιβάλλοντα από τα οποία προέρχονται και η διαφορετικότητα των εκπαιδευτικών αναγκών έχουν ως αποτέλεσμα τις διαφορετικές στρατηγικές που υιοθετούνται στην έρευνα. Η αποτύπωση αυτών των στρατηγικών δεν είναι απλή και η νοηματοδότηση του κόσμου μέσα από την έρευνα αποτελεί ένα ερευνητικό ερώτημα που όχι μόνο δεν έχει εξαντληθεί αλλά φαίνεται να αποτελεί βασικό ερώτημα της έρευνας που χρήζει συνεχούς διερεύνησης γιατί ο τρόπος επιλογής των θεμάτων, των μεθόδων και η ερμηνεία των αποτελεσμάτων εξαρτάται κατά πολύ από αυτή. Έτσι μπορεί από τη μία να αποτελέσει το υπόβαθρο για την ελευθερία του ερευνητή και την προσπάθεια αποτύπωσης όλων των φωνών που συνθέτουν το κοινωνικό σύνολο (Sun, Blewitt, Edwards, Fraser, Newman, Cornelius, κ.α 2023), ή μπορεί να οδηγήσει σε έναν επικίνδυνο σκεπτικισμό που δίνει έδαφος στις προκαταλήψεις και στον περιορισμό της

έρευνας εφόσον η ανάγκη των ερευνητών να επιβεβαιώσουν τις θέσεις τους μπορεί να τους οδηγήσει στη μονομέρεια και στην έλλειψη αντικειμενικότητας. Ο ρόλος των επιτροπών δεοντολογίας συνδυαστικά με την προσωπική στάση των ερευνητών/-τριών στην ποικιλομορφία των πραγματικοτήτων που καλούνται να ερευνήσουν, υποδεικνύει επίσης ένα ευρύ ακόμα πεδίο ερευνών. Η μέτρηση της ηθικής επίγνωσης επομένως της επιστημονικής κοινότητας δεν αποτελεί μια εύκολη μέτρηση και οπωσδήποτε δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Η έρευνα ειδικά σε ‘‘εύθραυστα’’ περιβάλλοντα περιθωριοποίησης και ανασφάλειας δημιουργεί περισσότερες ηθικές πολυπλοκότητες. Θέματα έμφυλης βίας, μετανάστευσης, επανένταξης και πολιτιστικής περιθωριοποίησης εγείρουν ζητήματα ανάγκης ενθάρρυνσης των νέων ερευνητών, αναζήτησης του ρόλου των εποπτών και ερεισμάτων τόσο για τους νέους ερευνητές όσο και για τους επόπτες. Η ηθική στην πράξη δεν είναι μια εύκολη πρακτική και αποτελεί ένα καίριο ερώτημα της έρευνας.

Δεύτερο ερευνητικό ερώτημα: Η σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές/-τριες γίνεται αντιληπτή στη βιβλιογραφία από τη στάση τους απέναντι στις θεσμοθετημένες επιτροπές δεοντολογίας της έρευνας. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία η στάση των επιτροπών δεοντολογίας δεν είναι πάντα φιλική. Οι ερευνητές θεωρούν πως οι επιτροπές δεν είναι πάντα σύμμαχοί τους και θέτουν ως προϋπόθεση την αναγνώριση της αξίας της βιωμένης εμπειρίας των ερευνητών/-τριών. Στην αντίθετη περίπτωση οι επιτροπές επιτελούν ένα διοικητικό έργο και δε συμβάλλουν στην καλλιέργεια της ηθικής στην έρευνα (Brown, Spiro, & Quinton (2020), Sikes & Piper (2010), Head (2020), White και Fitzgerald (2010), Denzin και Lincoln (2018)). Τα παραπάνω ευρήματα σε συνδυασμό με τη ριζοσπαστική αντίληψη της ηθικής στην έρευνα σε μια μερίδα ερευνητών/-τριών, (Denzin και Lincoln 2018), που θεωρούν πως είναι απαραίτητη η ελεύθερη αμοιβαία συνεργασία ερευνητών συμμετεχόντων, δημιουργεί ένα αχαρτογράφητο πεδίο έρευνας. Επιπλέον το άκουσμα της φωνής ευάλωτων ομάδων στην έρευνα και η εμπορευματοποίηση της έρευνας (Denzin και Lincoln 2018), αποτελούν διαστάσεις ηθικής στην έρευνα που δεν έχουν διερευνηθεί αρκετά και είναι ανάγκη να διερευνηθούν περαιτέρω. Ακόμη η επισήμανση των κινδύνων που μπορεί να προκύψουν από την υιοθέτηση της υποκειμενικής ηθικής και την αμφισβήτηση των γραφειοκρατικών οδηγιών των επιτροπών οδηγεί στην υιοθέτηση ενός σκεπτικισμού απέναντι σε κάθε σημείο αναφοράς και στην ανάγκη υιοθέτησης ενός γνήσιου διαλόγου μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων στην ερευνητική διαδικασία. Ωστόσο ο σκεπτικισμός δημιουργεί ένα μεγάλο πεδίο έρευνας. Επιπλέον η εξέταση του ερευνητή ως ηθικού υποκειμένου (Bazzul, 2017), συνδέεται με το μετασχηματισμό της εκπαίδευσης και με την πολιτική. Η ηθική εκπαιδευτική έρευνα στοχεύει

στην κοινωνική και οικολογική δικαιοσύνη και το ηθικό υποκείμενο έχει ευθύνη εφόσον οι σχέσεις με τον εαυτό του, τους άλλους και τον κόσμο γενικότερα διαμορφώνουν διαφορετική εκπαίδευση. Η διερεύνηση επομένως της έννοιας του ηθικού υποκειμένου κρίνεται αναγκαία.

Τρίτο ερευνητικό ερώτημα: Η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες ανιχνεύεται στη βιβλιογραφία από τον τρόπο που οι κώδικες δεοντολογίας προσεγγίζουν τις ηθικές προκλήσεις και κατευθύνουν στην ανάγκη εκπαίδευσης. Οι τρόποι ενσωμάτωσης των ηθικών αρχών ωστόσο χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης εφόσον σχετίζονται άμεσα από την αντίληψη για την ηθική που υιοθετούν οι ερευνητές/-τριες. Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στους Έλληνες ερευνητές κατέδειξε πως υπάρχει ανάγκη δημιουργίας ειδικών προγραμμάτων κατάρτισης στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας. Οι ερευνητές/-τριες ωστόσο αναζητούν κατάρτιση μέσω συνεδρίων σε ένα μεγάλο ποσοστό. Σχετικά με την ενσωμάτωση των ηθικών αξιών στη σχεδίαση και υλοποίηση της έρευνας οι Έλληνες ερευνητές θεωρούν πως ο καλύτερος τρόπος είναι η εξέταση και τήρηση καθορισμένων αρχών και δεοντολογικών κανόνων που θα καθοδηγήσουν την έρευνα. Επιπλέον τρόποι είναι η ποιότητα της έρευνας και η προστασία των συμμετεχόντων σε αυτή. Μικρό ποσοστό θεώρησε πως η ενσωμάτωση μπορεί να γίνει με τη συνεχή αξιολόγηση των ηθικών πτυχών της έρευνας.

Τέταρτο ερευνητικό ερώτημα: Ο βαθμός στον οποίο επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας καταδεικνύεται στη βιβλιογραφία από μελέτες που αφορούν την κριτική των προγραμμάτων ηθικής και δεοντολογίας. Διερευνώνται οι τύποι εκπαίδευσης, τα κριτήρια αποτελεσματικότητας, εξετάζεται η εγκυρότητα του μέτρου ηθικής λήψης ηθικών αποφάσεων, οι διαδικασίες για την αξιολόγηση των προγραμμάτων, τα χαρακτηριστικά που προσδίδουν ανωτερότητα σε κάποια από αυτά, η συμβολή του κλίματος και οι καθοδηγούμενες εμπειρίες στο αίσθημα αυτοαποτελεσματικότητας των εκπαιδευομένων και η χρήση ενός γενικότερου και ενός περιεκτικού πλαισίου ηθικού πλαισίου σκέψης στην εκπαιδευτική έρευνα (McAuliffe και Chenoweth ,2008). Η βιβλιογραφία καταδεικνύει έτσι πως η μέτρηση της αλλαγής της συμπεριφοράς των ερευνητών/-τριών από την επιμόρφωσή τους είναι μια δύσκολη διαδικασία (Steele, Mulhearn, Medeiros, Watts, Connolly και Mumford 2016), εφόσον εκτός από παράγοντες που αφορούν τη φύση των ίδιων των προγραμμάτων όπως κάποια πιθανά χαρακτηριστικά ανωτερότητας, το ηθικό πλαίσιο σκέψης δεν μπορεί να οριστεί με μετρήσιμη ακρίβεια. Περαιτέρω έρευνες ωστόσο που θα συσχέτιζαν την κριτική των προγραμμάτων ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας και το αίσθημα αυτοαποτελεσματικότητας των ερευνητών θα ήταν χρήσιμες. Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στους Έλληνες ερευνητές

κατέδειξε πως η επιμόρφωση στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας μπορεί να επηρεάσει σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά τους. Η επιμόρφωση θεωρούν ότι θα αυξήσει την επίγνωσή τους σχετικά με τα ηθικά διλήμματα, θα τους βοηθήσει στην αντιμετώπισή τους και γενικότερα θα βελτιώσει την ποιότητα της έρευνας. Όσον αφορά τα προγράμματα κατάρτισης, η έρευνα έδειξε πως οι κυριότεροι παράγοντες που συμβάλλουν στην αποτελεσματικότητά τους είναι η σημαντικότητα που προσδίδουν στα αποτελέσματα των πράξεων των ερευνητών/-τριών στους άλλους, το περιεχόμενο του προγράμματος και τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού τους.

9. Περιορισμοί της μελέτης και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Στην παρούσα εργασία εφαρμόστηκε αρχικά η συστηματική βιβλιογραφική έρευνα. Η χρήση της παραπάνω μεθόδου θέτει αυτομάτως τον εξής περιορισμό: Υπάρχει περίπτωση να μην έχουν εντοπιστεί, παρά τις προσπάθειες της ερευνήτριας, όλες οι πηγές από όπου θα μπορούσαν να αντληθούν στοιχεία για το υπό διερεύνηση θέμα. Στη συστηματική βιβλιογραφική επισκόπηση η συνεργασία περισσότερων του ενός ερευνητών είναι πιο αποτελεσματική.

Επιπλέον υιοθετήθηκε η τεχνική της δειγματοληψίας διαθέσιμου δείγματος και η πραγματοποίηση 12 δομημένων συνεντεύξεων για την καταγραφή της εμπειρίας Ελλήνων ερευνητών/-τριών σχετικά με το θέμα της έρευνας εφόσον δεν ήταν προσβάσιμοι ή διαθέσιμοι άλλοι συμμετέχοντες. Οι περιορισμοί που τίθενται σε αυτή την περίπτωση είναι:

- Περιορισμένο δείγμα: Μια δειγματοληπτική διαδικασία που περιλαμβάνει 12 συνεντεύξεις μπορεί να παρουσιάζει περιορισμούς στην αντιπροσώπευση της ποικιλομορφίας του πληθυσμού.
- Ενδεχόμενη υποκειμενικότητα: Οι απαντήσεις μπορεί να επηρεάζονται από την υποκειμενικότητα του ερωτώμενου.
- Περιορισμένη ευελιξία: Οι δομημένες συνεντεύξεις προσφέρουν λίγο χώρο για ανατροφοδότηση ή εξερεύνηση νέων θεμάτων που μπορεί να προκύψουν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.
- Χρονικός περιορισμός: Οι δομημένες συνεντεύξεις είναι περιορισμένες σε χρόνο, οπότε οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις πρέπει να είναι συγκεκριμένες και συνοπτικές.
- Περιορισμένη ανάλυση πολυπλοκότητας: Λόγω της περιορισμένης ποσότητας δεδομένων που προέρχονται από τις δομημένες συνεντεύξεις, η ανάλυση της πολυπλοκότητας μπορεί να είναι περιορισμένη.

Ωστόσο κάποιοι μελετητές θεωρούν πως για το μέγεθος του δείγματος δεν υπάρχουν αριθμητικοί περιορισμοί στην ποιοτική έρευνα και πως καταλληλότερο μέγεθος δείγματος είναι εκείνο το οποίο απαντά με επάρκεια στα ερευνητικά ερωτήματα (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Εντούτοις για να περιορίσει η ερευνήτρια κατά τα δυνατόν τα μειονεκτήματα της δομημένης συνέντευξης και της τεχνικής της δειγματοληψίας διαθέσιμου δείγματος προέβη σε προσεκτικό σχεδιασμό των ερωτήσεων οι οποίες κάλυπταν τους στόχους των ερευνητικών ερωτημάτων που τέθηκαν.

Επιπλέον διασφάλισε πως οι συμμετέχοντες γνώριζαν το στόχο της έρευνας και το γεγονός πως οι απαντήσεις τους θα χρησιμοποιηθούν ανώνυμα και με σεβασμό, προκειμένου οι απαντήσεις τους να είναι ειλικρινείς.

Ασφαλώς βελτιωμένη μεθοδολογία θα αποτελούσε ένα μεγαλύτερο δείγμα συμμετεχόντων που θα αντιπροσώπευε μεγαλύτερη ποικιλία απόψεων και εμπειριών, εφόσον αυτό ήταν δυνατό, αλλά και η χρήση συμπληρωματικών μεθοδολογικών εργαλείων όπως του ερωτηματολογίου και της ημι-δομημένης συνέντευξης η οποία δίνει την ευκαιρία της κατανόησης σε βάθος της ανθρώπινης εμπειρίας, της ανάδειξης της “φωνής” των συμμετεχόντων στην έρευνα και της διαδραστικής επικοινωνίας ερευνητή και ερωτώμενου (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Η παρούσα έρευνα ανοίγει προοπτικές σε περαιτέρω έρευνες, ειδικά στην Ελλάδα. Θα μπορούσαν να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των ερευνητών/-τριών σχετικά με τα ακόλουθα θέματα: την ισότιμη μεταχείριση ατόμων ή πληθυσμιακών ομάδων που είναι υποκείμενα έρευνας, το σεβασμό στην προσωπική αυτονομία ειδικά σε ευάλωτα άτομα/ πληθυσμούς, την εμπιστευτικότητα των δεδομένων, τις πιθανές βλάβες στους συμμετέχοντες κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, το συσχετισμό πολιτιστικού περιβάλλοντος και της πρόκλησης πιθανής βλάβης, το δίλημμα της πλήρους ή της μερικής ενημέρωσης των υποκειμένων της έρευνας, του πιθανού επηρεασμού της συμπεριφοράς του δείγματος από την ενημέρωση των υποκειμένων, την πιθανή παραβίαση της ελεύθερης συναίνεσης σε περίπτωση θεσμικής ανωτερότητας, τις προϋποθέσεις αξιοπιστίας, την εντιμότητα στην έρευνα και ειδικότερα τη διαφάνεια, την πληρότητα, την αμεροληψία, την επιλογή θέματος ανάλογα με την επαγγελματική ανέλιξη των ερευνητών/-τριών ή τη χρηματοδότηση της έρευνας, τον τρόπο επίδειξης του σεβασμού, τη λογοδοσία κατά τη σύλληψη, την οργάνωση, την εποπτεία και τις ευρύτερες συνέπειες της έρευνας, τα χαρακτηριστικά του ηθικού ερευνητή, τα αναδυόμενα προβλήματα ηθικής στην έρευνα, τις κύριες ηθικές συγκρούσεις και τον τρόπο αντιμετώπισής τους, την αλληλεπίδραση μεταξύ ηθικής της ερευνητικής κοινότητας, της προστασίας των συμμετεχόντων και της αξίας της έρευνας στην κοινωνία, τις ηθικές προκλήσεις σχετικά με την έρευνα στα μικρά παιδιά, τις εντάσεις μεταξύ ερευνητών και επιτροπών δεοντολογίας, τη σημασία της κατανόησης των πολιτισμικών διαφορών στην έρευνα, τη σημασία του αναστοχασμού, της εμπειρίας και της ενσυναίσθησης του ερευνητή/-τριας στην ερευνητική διαδικασία, το ρόλο της εκπαίδευσης και της θεσμικής εποπτείας στην ηθική διεξαγωγή της έρευνας καθώς και τη συσχέτιση της ηθικής των ερευνητών/-τριών με την τήρηση του πλαισίου δεοντολογίας της έρευνας.

10.Βιβλιογραφία

ALLEA. (2011). THE EUROPEAN CODE OF CONDUCT FOR RESEARCH INTEGRITY. Ανακτήθηκε από <https://allea.org/portfolio-item/the-european-code-of-conduct-for-research-integrity-2/>

ALLEA. (2017). THE EUROPEAN CODE OF CONDUCT FOR RESEARCH INTEGRITY. Ανακτήθηκε από <https://allea.org/european-code-of-conduct-2017/>

ALLEA. (2023). The European Code of Conduct for Research Integrity. Ανακτήθηκε από <https://allea.org/wp-content/uploads/2023/06/European-Code-of-Conduct-Revised-Edition-2023.pdf>

Anderson, M. S., Ronning, E. A., DeVries, R., & Martinson, B. C. (2007). The perverse effects of competition on scientists' work and relationships. *Science and Engineering Ethics*, 13(4), 437-461.

Antes, A. L., Murphy, S. T., Waples, E. P., Mumford, M. D., Brown, R. P., Connelly, S., & Devenport, L. D. (2009). A Meta-Analysis of Ethics Instruction Effectiveness in the Sciences. *Ethics & Behavior*, 19(5), 379-402. <https://doi.org/10.1080/10508420903035380>

Bazzul, J. (2017). The 'subject of ethics' and educational research OR ethics or politics? Yes please! *Educational Philosophy and Theory*, 49(10), 995–1005.

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.

British Educational Research Association. (2018). Ethical guidelines for educational research (4th ed.). London. Διαθέσιμο στο: www.bera.ac.uk/researchers-resources/publications/ethical-guidelines-for-educational-research-2018

Brock, M. E., Vert, A., Kligyte, V., Waples, E. P., Sevier, S. T., & Mumford, M. D. (2008). Mental models: An alternative evaluation of a sensemaking approach to ethics instruction. *Science and Engineering Ethics*, 14, 449–472.

Brown, C., Spiro, J., & Quinton, S. (2020). The role of research ethics committees: Friend or foe in educational research? An exploratory study. *British Educational Research Journal*, 46(4), 747–769. <https://doi.org/10.1002/berj.3654>

Burke, R., Baker, S., Molla, T., Cabiles, B., & Fox, A. (2023). How do higher degree research students and supervisors navigate ethics-in-practice for educational research in sensitive or 'fragile' contexts? *British Educational Research Journal*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1002/berj.3945>

Committee on Publication Ethics. (χ.η.). Ανακτήθηκε από: <http://publicationethics.org/>

Crean, D., Gordijn, B., & Kearns, A. J. (23 Nov 2023). Teaching research integrity as discussed in research integrity codes: A systematic literature review. *Accountability in Research*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/08989621.2023.2282153>

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.

Declaration of Helsinki, World Medical Association (www.wma.net)

Denzin, N. K. and Giardina, M. D. (2007) *Ethical Futures of Qualitative Research: Decolonizing the politics of knowledge*, Walnut Creek, CA: Left Coast Press.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. University of Illinois, Texas A&M University.

Douglas, H., Forsyth, R., Baderin, A., Tait, J., & editors, K. (2015). Enhancing transparency in research ethics: Building ethical awareness in education research. *Educational Researcher*, 44(3), 151-160.

Dowling, P., & Whiteman, N. (2020). Authority and ethics: A case for estrangement in educational research and research education. *British Educational Research Journal*, 46(4), 770–785. <https://doi.org/10.1002/berj.3639>

Dubois, J. M., Anderson, E. E., & Chibnall, J. T. (2016). Empirical development of an abbreviated version of the Moral Sensitivity Questionnaire. *Journal of Medical Ethics*, 42(12), 769-772.

European Parliament. (2000). Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.

Fisher, C. B., Fried, A. L., & Feldman, L. G. (2009). Graduate Socialization in the Responsible Conduct of Research: A National Survey on the Research Ethics Training Experiences of Psychology Doctoral Students. *Ethics & Behavior*, 19(6), 496-518. DOI: 10.1080/10508420903275283

Flinders, D. (1992). Searching for ethical guidance: Creating a basis for dialogue. *Qualitative Studies in Education*, 5(2), 101-115.

Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annual Review of Psychology*, 55, 591-621.

GUBA, E. G., & LINCOLN, Y. S. (1989). *Fourth Generation Evaluation*. SAGE Publications, Inc.

Guillemin, M., & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and "ethically important moments" in research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280.

Guillemin, M., Gillam, L., Rosenthal, D., & Bolitho, A. (2012). Human research ethics committees: Examining their roles and practices. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 7(3), 38–49. <https://doi.org/10.1525/jer.2012.7.3.38>

- Hammersley, M., & Traianou, A. (2012). Ethics and Educational Research. *British Educational Research Association*.
- Head, G. (2020). Ethics in educational research: Review boards, ethical issues and researcher development. *European Educational Research Journal*, 19(1), 72–83. DOI: 10.1177/1474904118796315
- Τσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα, Ελλάδα: ΣΕΑ
- InterAcademy Council. (χ.η.). Ανοικτή πρόσβαση και ανοικτές εκπαιδευτικές πόρτες: Ηθικές προκλήσεις στην εκπαίδευση σε έναν ανοικτό κόσμο. Ανακτήθηκε από: <http://www.interacademycouncil.net/File.aspx?id=28253>
- Κάβουρας, Π., Φανάρας, Β., & Χαριτίδης, Κ. (11-13 Νοεμβρίου 2016). Η Ηθική της Επιστημονικής Έρευνας μέσα από την Ιστορία και η ανάγκη εισαγωγής της στην Εκπαίδευση. Στο "ΙΣΤΟΡΙΑ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου" (σελ. 47-54). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Kalichman, M. W. (2014). Responding to challenges in educating for the responsible conduct of research. *Academic Medicine*, 89(3), 478-480.
- Kidwell, L. A., Rinaldo, C., Wadewitz, P., Brien, B.O., Torniy, T., & editors, K. (2013). Badges to acknowledge open practices: A simple, low-cost, effective method for increasing transparency. *PLoS Biology*, 9(5), e1001080
- Labib, K., Evans, N., Pizzolato, D., Aubert Bonn, N., Widdershoven, G., Bouter, L., & Konach, T., Langendam, M., Dierickx, K., & Tjldink, J. (2023). Co-Creating Research Integrity Education Guidelines for Research Institutions. *Science and Engineering Ethics*, 29(4), 28. <https://doi.org/10.1007/s11948-023-00444-2>.
- Lynch, H. F. (2018). Opening closed doors: Promoting IRB transparency. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 46(1), 145–158. <https://doi.org/10.1177/1073110518766028>
- Maxwell, J. A. (2013). *Qualitative research design: An interactive approach* (3rd ed.). SAGE Publications, Inc.
- McAuliffe, D., & Chenoweth, L. (2008). Leave No Stone Unturned: The Inclusive Model of Ethical Decision Making. *Ethics and Social Welfare*, 2(1), 38-49. DOI: 10.1080/17496530801948739
- Mills, G. E., Gay, L. R., & Airasian, P. (2017). *Εκπαιδευτική Έρευνα*. Εκδόσεις ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ.
- Moscovici, S. (1976). *Social influence and social change*. Academic Press.

- Mumford, M. D., Connelly, S., Brown, R. P., Murphy, S. T., Hill, J. H., Antes, A. L., Waples, E. P., & Devenport, L. D. (2008). A Sensemaking Approach to Ethics Training for Scientists: Preliminary Evidence of Training Effectiveness. *Ethics & Behavior*, 18(4), 315-339. DOI: 10.1080/10508420802487815
- Mumford, M. D., Devenport, L. D., Brown, R. P., Connelly, S., Murphy, S. T., Hill, J. H., & Antes, A. L. (2006). Validation of Ethical Decision Making Measures: Evidence for a New Set of Measures. *Ethics & Behavior*, 16(4), 319-345. DOI: 10.1207/s15327019eb1604_4
- Mumford, M. D., Waples, E. P., Antes, A. L., Brown, R. P., Connelly, S., Murphy, S. T., & Devenport, L. D. (2010). Creativity and ethics: The relationship of creative and ethical problem-solving. *Creativity Research Journal*, 22, 74–89.
- Mumford, M. D., Steele, L., & Watts, L. L. (2015). Evaluating Ethics Education Programs: A Multilevel Approach. *Ethics & Behavior*, 25(1), 37-60. <https://doi.org/10.1080/10508422.2014.917417>
- Pain, E. (2013). *The Social Responsibilities of Scientists*.
- Rivera, R., Borasky, D., Rice, R., & Carayon, F. (2005). Many worlds, one ethic: Design and development of a global research ethics training curriculum. *Developing World Bioethics*, 5(2), 224-237. <https://doi.org/10.1111/j.1471-8847.2005.00116.x>
- Ruhr University Bochum. (1947). Nuremberg Code. Retrieved from <http://www.ruhr-uni-bochum.de/zme/Nuernberg.htm>
- Salas, E., Milham, L. M., & Bowers, C. A. (2003). Training evaluation in the military: Misconceptions, opportunities, and challenges. *Military Psychology*, 15, 3–16.
- Shammout, N. A., & Resnik, D. B. (2019). Teaching research ethics to STEM graduate students. *Accountability in Research*, 26(6), 359-379.
- Sikes, P., & Piper, H. (2010). Ethical research, academic freedom and the role of ethics committees and review procedures in educational research. *International Journal of Research & Method in Education*, 33(3), 205-213.
- Sikes, P. (2006). On dodgy ground? Problematics and ethics in educational research. *International Journal of Research & Method in Education*, 29(1), 105-117. <https://doi.org/10.1080/01406720500537502>
- Sandergaard, E., & Reventlow, S. (2021). Drawing as a facilitating approach when conducting research among children. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1–11. <https://doi.org/10.1177/160940691882255>
- Seedhouse, D. (1998b). *Ethical grid*.
- Smith, J. K. (2017). Privacy considerations in scientific research. *Journal of Privacy Studies*, 12(3), 45-58.

Steele, L. M., Mulhearn, T. J., Medeiros, K. E., Watts, L. L., Connelly, S., & Mumford, M. D. (2016). How Do We Know What Works? A Review and Critique of Current Practices in Ethics Training Evaluation. *Accountability in Research*, 23(6), 319-350. DOI: 10.1080/08989621.2016.1186547

Stutchbury, K., & Fox, A. (2009). Ethics in educational research: Introducing a methodological tool for effective ethical analysis. *Cambridge Journal of Education*, 39(4), 489-504. <https://doi.org/10.1080/03057640903354396>

Sun, Y., Blewitt, C., Edwards, S., Fraser, A., Newman, S., Cornelius, J., & Skouteris, H. (2023). Methods and Ethics in Qualitative Research: Exploring Young Children's Voice: A Systematic Review. *International Journal of Qualitative Methods*, 22, 1–15. <https://doi.org/10.1177/1609406923115>

Tangen, R. (2014). Balancing Ethics and Quality in Educational Research—the Ethical Matrix Method. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58(6), 678-694. <https://doi.org/10.1080/00313831.2013.821089>

Taplin, S., Chalmers, J., Brown, J., Moore, T., Graham, A., & McArthur, M. (2022). Human Research Ethics Committee Experiences and Views About Children's Participation in Research: Results From the MESSI Study. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 17(1-2), 70–83. <https://doi.org/10.1177/15562646211048294>

Taquette, S. R., & Borges da Matta Souza, L. M. (2022). Ethical Dilemmas in Qualitative Research: A Critical Literature Review. *International Journal of Qualitative Methods*, 21, 1–15. <https://doi.org/10.1177/16094069221078731>

UNESCO. (2005). Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Retrieved from <https://www.unesco.org>

Watts, L. L., Medeiros, K. E., Mulhearn, T. J., Steele, L. M., Connelly, S., & Mumford, M. D. (2017). Are Ethics Training Programs Improving? A Meta-Analytic Review of Past and Present Ethics Instruction in the Sciences. *Ethics & Behavior*, 27(5), 351-384. DOI: 10.1080/10508422.2016.1182025

Watts, L. L., Todd, E. M., Mulhearn, T. J., Medeiros, K. E., Mumford, M. D., & Connelly, S. (2017). Qualitative evaluation methods in ethics education: A systematic review and analysis of best practices. *Accountability in Research*, 24(4), 225-242. <https://doi.org/10.1080/08989621.2016.1274975>

Weinbaum, C., Landree, E., Blumenthal, M. S., Piquado, T., & Gutierrez, C. I. (2019). Ethics in Scientific Research: An Examination of Ethical Principles and Emerging Topics. *Rand national defense research institute*.

Weinstein, N. D., & Sandman, P. M. (1992). A model of the precaution adoption process: Evidence from home radon testing. *Health Psychology*, 11(3), 170-180.

White, L. G., & Black, S. M. (2018). Ethical considerations in the use of human data in research. *Journal of Human Studies*, 37(1), 88-102.

White, J., & Fitzgerald, T. (2010). Researcher tales and research ethics: The spaces in which we find ourselves. *International Journal of Research & Method in Education*, 33(3), 273–285.

World Medical Association. (1995). Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human subjects (as revised in Edinburgh 2000). Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1884510/>
http://www.wma.net/en/20activities/10ethics/10helsinki/draft_historical_contemporary_perspectives.pdf

Χαριτίδης, Κ., Κούμουλος, Η., Κάβουρας, Π., Κρητικός, Μ., & Γκαράνη-Παπαδάτου, Τ. (2016). Η Ακεραιότητα στην Ερευνητική Πρακτική σε Ευρώπη και Ελλάδα. *BIOHΘΙΚΑ*, 2(1), 26-38.

Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil*. Random House.

Παραρτήματα

Παράρτημα Α- Πλάνο δομημένης συνέντευξης

Οδηγίες για τη διεξαγωγή της συνέντευξης

Η συμμετοχή στη συνέντευξη είναι εθελοντική και η παρούσα ερευνητική διαδικασία έχει σκοπό να αντλήσει γνώση για εξειδικευμένα θέματα από άτομα που κατέχουν θέση ερευνητή/-τριας σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ειδικότερα αναμένεται η καταγραφή των απόψεών τους σχετικά με τις έννοιες: Είδος κατάρτισης στις ηθικές αξίες, τρόπος ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας και επίδραση της επιμόρφωσης στη συμπεριφορά των ερευνητών/τριών.

Τα αποτελέσματά της θα αξιοποιηθούν για την εκπόνηση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας με θέμα “Η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της εκπαιδευτικής έρευνας”. Η έρευνα είναι σημαντική γιατί θα αποτελέσει ένα μέσο προώθησης καλών πρακτικών στην εκπαιδευτική έρευνα.

Υπεύθυνοι για τη διενέργεια και ανάλυση της συνέντευξης είναι οι εξής:

Συνεντευκτής: Κακαφίκα Μαρία

Ονομασία Ιδρύματος : Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επόπτης του σχεδίου εργασίας: Τραντάς Πέτρος Επίκουρος Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε.
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Εκπαιδευτική Έρευνα

Η έρευνα διεξάγεται σε συνθήκες ανωνυμίας. Θα γίνει εμπιστευτική επεξεργασία όλων των δεδομένων και μόνο για το σκοπό που αναφέρθηκε παραπάνω. Θα σας παρακαλούσα να απαντήσετε με ειλικρίνεια βασισμένοι στην εμπειρία σας. Προσδοκώντας η διερευνητική μελέτη μέσω της συνέντευξης να δώσει απαντήσεις στα ερευνητικά μας ερωτήματα αναμένουμε τη θετική σας ανταπόκριση και συνεργασία .

Με εκτίμηση
Μαρία Κακαφίκα
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης

Ερωτήσεις

1) Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο και ποια η βαθμίδα σας;

Είδος κατάρτισης στις ηθικές αξίες

2) Ποια κατάρτιση έχετε στις ηθικές αξίες; Έχετε για παράδειγμα μεταπτυχιακό που επικεντρώνεται σε ηθικά ζητήματα που προκύπτουν στον τομέα της επιστημονικής έρευνας με τον οποίο ασχολείστε ή έχετε παρακολουθήσει επιμορφωτικά προγράμματα, σεμινάρια, συνέδρια ή πανεπιστημιακό μάθημα/μαθήματα σχετικό/-ά με την ηθική της έρευνας;

Τρόπος ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας

3) Με ποιον/ποιους τρόπους ενσωματώνετε τις αρχές ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας; Τις ενσωματώνετε για παράδειγμα με την εξέταση και τήρηση καθορισμένων αρχών και δεοντολογικών κανόνων που θα καθοδηγήσουν την έρευνα;

4) Τις ενσωματώνετε με τη διαφάνεια και την ανοιχτή επικοινωνία σχετικά με τους στόχους, τις μεθόδους και τα αποτελέσματα της έρευνας;

5) Τις ενσωματώνετε με τη συνεχή αξιολόγηση των ηθικών πτυχών της έρευνας;

6) Τις ενσωματώνετε με την αποφυγή διακρίσεων και την ισότιμη μεταχείριση των υποκειμένων της έρευνας;

7) Τις ενσωματώνετε με το σεβασμό στην προσωπική αυτονομία των υποκειμένων της έρευνας;

8) Τις ενσωματώνετε με την προστασία της ιδιωτικότητας των υποκειμένων της έρευνας;

9) Τις ενσωματώνετε με την ελαχιστοποίηση της βλάβης των υποκειμένων της έρευνας;

10) Τις ενσωματώνετε με την πρόσβαση των υποκειμένων της έρευνας στα αποτελέσματα της έρευνας;

11) Τις ενσωματώνετε με την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας;

12) Τις ενσωματώνετε με την εντιμότητα σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας;

13) Τις ενσωματώνετε με το σεβασμό προς τους συνεργάτες ερευνητές;

14) Τις ενσωματώνετε με το σεβασμό προς την κοινωνία σχετικά με την ωφελιμότητα της έρευνας;

15) Τις ενσωματώνετε με τη λογοδοσία κατά τη σύλληψη, την οργάνωση και την εποπτεία της έρευνας;

16) Υπάρχει κάτι άλλο που θα θέλατε να προσθέσετε σχετικά με τον τρόπο ενσωμάτωσης των αρχών ηθικής στη σχεδίαση και στην υλοποίηση της έρευνας;

Επίδραση επιμόρφωσης στη συμπεριφορά των ερευνητών/τριών

17) Με ποιον/ποιους τρόπους θεωρείτε ότι η επιμόρφωση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους; Μπορεί για παράδειγμα να αυξήσει την επίγνωση τους σχετικά με τα ηθικά διλήμματα;

18) Μπορεί να βελτιώσει την ικανότητά τους να αντιμετωπίζουν τα ηθικά προβλήματα;

19) Μπορεί να μειώσει τις πιθανότητες για ηθικές παραβάσεις και επιστημονική απάτη;

20) Μπορεί να οδηγήσει σε βελτιωμένη μεθοδολογία έρευνας;

21) Μπορεί να διατηρήσει την εμπιστοσύνη του κοινού στην επιστήμη;

22) Μπορεί να ενισχύσει την κοινωνική ευθύνη των επιστημόνων;

23) Μπορεί να ενισχύσει την συνειδητοποίησή τους για τις επιπτώσεις της έρευνας;

24) Υπάρχει κάποιος άλλος τρόπος με τον οποίο θεωρείτε ότι η επιμόρφωση των ερευνητών/-τριών στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους;

- 25) Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών /-τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία της έρευνας;
- 26) Ποιος/ποιοι παράγοντες πιστεύετε ότι επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας; Πιστεύετε ότι επηρεάζει για παράδειγμα το είδος του κριτηρίου κατάρτισης (ο στόχος);
- 27) Πιστεύετε ότι επηρεάζουν τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού του προγράμματος;
- 28) Πιστεύετε ότι επηρεάζουν τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων;
- 29) Πιστεύετε ότι επηρεάζει η γενικότερη ποιότητα του προγράμματος;
- 30) Πιστεύετε ότι επηρεάζει το περιεχόμενο του προγράμματος;
- 31) Πιστεύετε ότι επηρεάζουν τα χαρακτηριστικά των διδακτικών μεθόδων;
- 32) Πιστεύετε ότι επηρεάζει η τεχνογνωσία των συμμετεχόντων;
- 33) Πιστεύετε ότι επηρεάζει ο σχεδιασμός των προγραμμάτων βάσει της εφαρμογής τους σε διαφορετικούς πληθυσμούς;
- 34) Πιστεύετε ότι επηρεάζει το μορφωτικό επίπεδο του εκπαιδευτή;
- 35) Πιστεύετε ότι επηρεάζει η επιστημονική επάρκεια του εκπαιδευτή;
- 36) Πιστεύετε ότι επηρεάζει η παιδαγωγική επάρκεια (μεταδοτικότητα) του εκπαιδευτή;
- 37) Πιστεύετε ότι επηρεάζει η σημαντικότητα που προσδίδουν στη σοβαρότητα της παραβίασης και την τιμωρία;
- 38) Πιστεύετε ότι επηρεάζει η δυνατότητα ανάπτυξης στους εκπαιδευόμενους ηθικής συλλογιστικής;
- 39) Πιστεύετε ότι επηρεάζει η σημαντικότητα που προσδίδουν στα αποτελέσματα των πράξεων των ερευνητών/-τριών στους άλλους;
- 40) Πιστεύετε ότι κάποιος άλλος παράγοντας επηρεάζει την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας;

Παράρτημα Β- Αποδελτίωση άρθρων

Έρευνα	Είδος	Δείγμα	Ερωτήματα	Ευρήματα
Hammersley & Traianou, (2012) Ηνωμένο Βασίλειο	Βιβλιογραφική έρευνα		Ποια διλήμματα δημιουργούν οι δεοντολογικές αρχές έρευνας;	Σύγκρουση αρχών, ποικίλες ερμηνείες.
Weinbaum, Landree, Blumenthal, Piquado και Gutierrez (2018) Η.Π.Α.	Βιβλιογραφική ανασκόπηση ποιοτική έρευνα (συνεντεύξεις)	147 έγγραφα 15 συνεντεύξεις	Ποιες είναι οι κοινές ηθικές αρχές στην επιστημονική έρευνα; Πώς οι αρχές ποικίλουν γεωγραφικά; Ποιοι είναι οι κώδικες συμπεριφοράς ανά επιστημονικό κλάδο; Ποια τα αναδυόμενα προβλήματα ηθικής στην έρευνα;	Υπάρχουν κοινές αρχές ηθικής αλλά και αχαρτογράφητες αρχές που αφορούν ηθική επιστημονική συμπεριφορά και ηθική μεταχείριση συμμετεχόντων στην έρευνα. Σκοπός ηθικών αρχών η υπεύθυνη, αξιόπιστη έρευνα. Πυλώνες στήριξης ερευνητών η εκπαίδευση και κατάρτιση, οι κώδικες δεοντολογίας και η θεσμική εποπτεία. Επιλογές ερευνητών : σύνθετο πλέγμα κινήτρων . Υπαρξη ηθικών κινήτρων : απαραίτητη αλλά ανεπαρκής. Ανάγκη εσωτερίκευσης ηθικού κώδικα με κατάρτιση και ηθική κουλτούρα στο χώρο της έρευνας . Κατανόηση πολιτισμικών διαφορών .
Tangen (2014) Νορβηγία	Βιβλιογραφική έρευνα		Ποια είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ ηθικής της έρευνας και της ποιότητας αυτής;	Συσχέτιση ηθικής της ερευνητικής κοινότητας με την προστασία των συμμετεχόντων και την αξία της έρευνας στην κοινωνία. Πρόταση ερευνητή: Χρήση ηθικής μήτρας ως πλαίσιο αναγνώρισης και ανάλυσης των ηθικών διλημμάτων.
Sun, Blewitt, Edwards, Fraser, Newman, Cornelius, κ.α (2023) Αυστραλία	Συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση		Ποιες μέθοδοι έχουν χρησιμοποιηθεί από τους ερευνητές για τη διερεύνηση της φωνής των μικρών παιδιών (3-6 ετών) και πως αντιμετωπίζουν οι ερευνητές τις	Τα μικρά παιδιά ακούγονται όλο και περισσότερο αλλά ανάγκη για περαιτέρω προώθηση της συνεχούς συγκατάθεσης . Η συμπερίληψη πολλαπλών μεθόδων συλλογής δεδομένων ενεργοποιεί πολλαπλούς τρόπους έκφρασης . Κενά στη

			ηθικές προκλήσεις στην εκπαιδευτική έρευνα;	διεξαγωγή έρευνας με μικρά παιδιά.
Denzin και Lincoln (2018) Η.Π.Α.			Ποια πρέπει να είναι η ηθική των ερευνητών/-τριών;	Ριζοσπαστική ηθική που βασίζεται σε ελεύθερες σχέσεις αμοιβαίας συνεργασίας μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων.
Taquette, S. R., & Borges da Matta Souza, L. M. (2022) Βραζιλία	Βιβλιογραφική επισκόπηση		Ποιες είναι οι κύριες ηθικές συγκρούσεις που αντιμετώπισαν οι ερευνητές στην πρακτική της έρευνας και πώς τις αντιμετώπισαν;	Παραβίαση εμπιστευτικότητας , ανωνυμίας, παραβίαση αυτονομίας, κίνδυνος πρόκλησης βλάβης στους συμμετέχοντες και ερευνητές. Η ηθική δεν εξασφαλίζεται μόνο από την έγκριση των επιτροπών δεοντολογίας αλλά πρέπει να είναι διαδραστική , σχεσιακή , περιστασιακή. Σημαντικός ο αναστοχασμός, η προηγούμενη εμπειρία, η επικοινωνία με άλλους ερευνητές, η αυτογνωσία, η ηθική επίγνωση , η εγρήγορση , η ενσυναίσθηση του ερευνητή . Ανάγκη για συνεχή διαδικασία συναίνεσης και εξέτασης του αντίκτυπου της έρευνας στους συμμετέχοντες. Όχι μόνο γραφειοκρατικές δεσμεύσεις.
Burke, Baker, Molla, Cabiles, και Fox (2023) Αυστραλία	Ποιοτική έρευνα (συνεντεύξεις)	18 φοιτητές διδακτορικών σπουδών και επόπτες	Ποια δεοντολογικά διλήμματα αντιμετώπισαν οι φοιτητές και οι επόπτες σε εύθραυστα πλαίσια έρευνας; Με ποιο τρόπο οι επόπτες αναπτύσσουν τον ηθικό αναστοχασμό των φοιτητών; Πώς μπορούν να βοηθηθούν οι φοιτητές και οι επόπτες ώστε να ανταπεξέλθουν στις ηθικές προκλήσεις;	Προκλήσεις αποτελούν η τυπική απόσταση ανάμεσα στον ερευνητή και στον συμμετέχοντα, η πολυπλοκότητα της συναίνεσης, οι προσδοκίες των συμμετεχόντων στην έρευνα, η αμοιβαιότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας για τους ερευνητές και τους συμμετέχοντες. Αμφισβήτηση της επάρκειας της διοικητικής ηθικής και ανάγκη καθοδήγησης από τους επόπτες. Τρόποι ανάπτυξης ηθικού αναστοχασμού των φοιτητών από επόπτες: διάλογος, μοντελοποίηση ηθικής πρακτικής. Τρόποι

				βοήθειας φοιτητών και εποπτών για την αντιμετώπιση ηθικών προκλήσεων: βιωμένη μάθηση, αναζήτηση συμβουλών από συνερευνητές ή μέλη επιτροπών δεοντολογίας, μελέτη σχετικής βιβλιογραφίας, υποστήριξη από επόπτη, στοχευμένη εκπαίδευση, φόρουμ σχετικά με ηθικές προκλήσεις, συλλογικοί χώροι που προσφέρουν ευκαιρία για διάλογο, αναθεώρηση πρακτικών των επιτροπών δεοντολογίας, στήριξη από ερευνητικά ιδρύματα, συνέδρια, σεμινάρια.
Brown, Spiro, & Quinton (2020) Ηνωμένο Βασίλειο	Εμπειρική (διαδικτυακή έρευνα)	55 ερευνητές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	Ποιες είναι οι απόψεις των εκπαιδευτικών ερευνητών για τις επιτροπές δεοντολογίας;	Οι σύγχρονοι εκπαιδευτικοί ερευνητές θεωρούν τις επιτροπές ηθικής φιλικές στην περίπτωση που συνεργάζονται με διαφάνεια σε κοινή προσπάθεια με τους ερευνητές. Αν δεν υπάρχει σεβασμός προς αυτούς είναι εχθρικές .
Sikes & Piper (2010) Αγγλία	Ποιοτική		Ποιοι είναι οι τομείς ανησυχίας για τις επιτροπές ηθικής;	Ενδεχόμενο αδυναμίας εντοπισμού ανεπιθύμητων συνεπειών της έρευνας από τις επιτροπές δεοντολογίας. Οι επιτροπές δεν λαμβάνουν υπόψη τη βιωμένη εμπειρία των ερευνητών και επηρεάζουν τα είδη έρευνας που πραγματοποιούνται.
Head (2020) Ηνωμένο Βασίλειο	Βιβλιογραφική επισκόπηση		Ποια είναι τα προβληματικά ζητήματα στην εξέταση εκπαιδευτικών ερευνών από τις επιτροπές δεοντολογίας; Γιατί οι επιτροπές δεοντολογίας λειτουργούν σε ένα περιορισμένο πλαίσιο; Είναι η ηθική αρετή βάση της εκπαιδευτικής έρευνας; Τα ηθικά ζητήματα	Η ηθική έρευνα στην εκπαίδευση είναι ηθική και όχι διοικητική διαδικασία. Σημαντική η εμπειρία του ερευνητή . Δεν επαρκούν οι επιτροπές δεοντολογίας. Η καλλιέργεια ηθικής είναι μια εκπαιδευτική διαδικασία την ευθύνη της οποίας πρέπει να αναλάβουν οι έμπειροι ερευνητές και αφορά όλη τη σταδιοδρομία των ερευνητών.

			είναι σημαντικά για την ταυτότητα του ερευνητή;	
White και Fitzgerald (2010) Αυστραλία			Ποιος είναι ο ρόλος των επιτροπών δεοντολογίας όσον αφορά τους ευάλωτους νέους ή τις αυτόχθονες γυναίκες;	Ανάγκη κατανόησης των χώρων και των πολύπλοκων σχέσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα. Η ηθική στην έρευνα σχετίζεται με τη δράση των ερευνητών στους χώρους έρευνας και υπερβαίνει το έργο των επιτροπών δεοντολογίας.
Denzin και Lincoln (2018) Η.Π.Α.			Εμπορευματοποίηση της έρευνας;	Η έρευνα δεν είναι ουδέτερη. Υπάρχει πολύπλοκη σύνδεση μεταξύ τήρησης δεοντολογικών κανόνων, αγοράς της έρευνας και ανταγωνισμού μεταξύ ιδρυμάτων και ερευνητών.
Taplin, Chalmers, Brown, Moore, Graham, & McArthur, (2022) Αυστραλία	Μεικτή (συνεντεύξεις ,διαδικτυακές έρευνες, συνεντεύξεις σε ομάδες εστίασης)	64 συνεντεύξεις από ερευνητές σε επιτροπές δεοντολογίας, 229 μέλη επιτροπών δεοντολογίας, 29 διευθυντές επιτροπών δεοντολογίας.	Ποια είναι η τεχνογνωσία των Αυστραλιανών επιτροπών δεοντολογίας στην έγκριση αιτήσεων που αφορούν τη συμμετοχή παιδιών; Πώς αξιολογούν οι επιτροπές τους παράγοντες που θα επηρεάσουν τα παιδιά; Ποια ερευνητικά θέματα δεν θα ενέκριναν οι επιτροπές;	Δεν είχαν ειδική εκπαίδευση ηθικής για αποφάσεις με έρευνες με παιδιά . Παράγοντες που θα επηρεάσουν τη συμμετοχή των παιδιών στις έρευνες είναι ο κίνδυνος , η διασφάλιση του απορρήτου, η πιθανή βλάβη, το όφελος για το άτομο και τους άλλους. Έδειξαν απροθυμία να εξετάσουν θέματα σχετικά με βίαιο εξτρεμισμό και κακοποιητική συμπεριφορά σε παιδιά.
Dowling και Whiteman, (2020) Ηνωμένο Βασίλειο	Βιβλιογραφική έρευνα		Πώς εδραιώνεται η ηθική συνείδηση στην εκπαιδευτική έρευνα; Με ποιους τρόπους οι ερευνητές στην εκπαίδευση μπορούν να είναι ασφαλείς κατά την ερευνητική διαδικασία;	Προσοχή στην ηθική υποκειμενικότητα. Αμφισβητήσιμες τόσο η γραφειοκρατική όσο και η υποκειμενική ηθική. Υιοθέτηση σκεπτικισμού και κριτικού διαλόγου. Η απομάκρυνση από σημεία αναφοράς μπορεί να καταστεί επικίνδυνη.
Bazzul, (2017) Καναδάς	Βιβλιογραφική έρευνα		Ποια είναι η σχέση ηθικής και πολιτικής στην εκπαιδευτική έρευνα;	Βαρύτητα δίνεται στον ερευνητή ως ηθικό υποκείμενο.
Crean, Gordijn, & Kearns, (2023) Ιρλανδία	Συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση	52 ιρλανδικοί,14 διεθνείς κώδικες ακεραιότητας της	Ποιοι ιρλανδικοί και διεθνείς κώδικες	Η διδασκαλία της ακεραιότητας της έρευνας εντοπίζεται σε 46

		έρευνας σε 193 κράτη μέλη των Ηνωμένων Εθνών	ακεραιότητας της έρευνας αναφέρονται στη διδασκαλία της; Με ποιους τρόπους αντιμετωπίζουν οι κώδικες τη διδασκαλία της ακεραιότητας της έρευνας (στόχοι, προτεινόμενη προσέγγιση ηθικής, προκλήσεις);	ιρλανδικούς και 10 διεθνείς κώδικες. Δεν υπάρχουν λεπτομέρειες για τον προσδιορισμό της ηθικής προσέγγισης στους κώδικες. Λίγοι κώδικες αναγνωρίζουν προκλήσεις στη διδασκαλία της ακεραιότητας της έρευνας.
Antes, Murphy, Waples, Mumford, Brown, Connelly, κ.ά (2009) Η.Π.Α.	Ποσοτική μεταανάλυση	Βασισμένη σε 26 αξιολογήσεις προγραμμάτων ηθικής	Πόσο αποτελεσματική είναι η διδασκαλία της ηθικής ; Ποια χαρακτηριστικά συνδέονται με την αποτελεσματικότητα;	Η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ηθικής ήταν μέτρια. Παράγοντες που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα είναι; Ο τύπος του κριτηρίου, τα χαρακτηριστικά σχεδιασμού, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, οι αξιολογήσεις ποιότητας, το εκπαιδευτικό περιεχόμενο, τα γενικά διδακτικά χαρακτηριστικά διδακτικών μεθόδων .
Steele, Mulhearn, Medeiros, Watts, Connelly και Mumford (2016) Η.Π.Α.	Ανασκόπηση 1975-2015	243 μελέτες , 380 εκπαιδεύσεις δεοντολογίας, 617 κριτήρια	Ποιες είναι οι πιο αποτελεσματικές εκπαιδεύσεις στην ηθική της επιστημονικής έρευνας , (κριτήρια και τύποι εκπαίδευσης), τι μπορεί να βελτιωθεί ;	Τα προγράμματα ηθικής αξιολογούνται κυρίως με μέτρα αντίδρασης και δυνατότητα ηθικής συλλογιστικής. (αντιδράσεις εκπαιδευόμενων).Χαμηλό ποσοστό μέτρησης συμπεριφοράς γιατί δεν είναι εύκολη.
Mumford, Devenport, Brown, Connelly, Murphy, Hill, κ.ά. (2006) Η.Π.Α.	Εμπειρική έρευνα	102 μεταπτυχιακοί φοιτητές	Με τι σχετίζεται η ηθική λήψη αποφάσεων στους ερευνητές;(εγκυρότητα του μέτρου ηθικής λήψης αποφάσεων).	Η ηθική λήψη αποφάσεων σχετίζεται με ατομικές διαφορές που αφορούν την αξιολόγηση για τον εαυτό και τους άλλους, την ανησυχία για τα προσωπικά αποτελέσματα, τη σοβαρότητα της παραβίασης και την τιμωρία, τις εργασιακές εμπειρίες και τις πρακτικές που ακολουθούνται στο περιβάλλον του ερευνητή και την εκπαίδευση που επικεντρώνεται στις επιπτώσεις των πράξεων για τους άλλους. Η παραδοσιακή εκπαίδευση δεν αποδείχτηκε ιδιαίτερα

				αποτελεσματική ενώ η γνωστική επάρκεια, και η γενική προσωπικότητα του ερευνητή δεν φάνηκε να σχετίζονταν .
Mumford, Steele, και Watts (2015) Η.Π.Α.	Βιβλιογραφική έρευνα		Ποιες είναι οι διαδικασίες για την αξιολόγηση προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης;	Αξιολόγηση των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων, της γενίκευσης των επιπτώσεων, της αποτελεσματικότητας σε διαφορετικούς πληθυσμούς και της διαφορετικής τεχνογνωσίας των εκπαιδευόμενων. Επιπλέον η συμπεριφορά ,η γνώση ,οι αντιδράσεις και τα θεσμικά αποτελέσματα.
Watts, Medeiros, Mulhearn, Steele, Connelly, και Mumford (2017) Η.Π.Α.	Μεταανάλυση	Βασισμένη σε 66 εμπειρικές μελέτες , 106 μαθήματα ηθικής, 10.069 συμμετέχοντες.	Πόσο αποτελεσματική είναι η ηθική εκπαίδευση (RCR);Ποιοι τύποι μαθησιακών αποτελεσμάτων επηρεάζονται από την εκπαίδευση; Υπάρχει βελτίωση στην ηθική εκπαίδευση; Ποια χαρακτηριστικά προσδίδουν ανωτερότητα σε κάποια προγράμματα;	Μέτρια αποτελεσματικότητα. Συντονιστές αποτελεσματικότητας είναι το έτος έκδοσης, τα χαρακτηριστικά των κριτηρίων ,ο σχεδιασμός της μελέτης, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, η ποιότητα του προγράμματος, γενικές εκπαιδευτικές παράμετροι, τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτή, η εκπαιδευτική ανάπτυξη, το εκπαιδευτικό περιεχόμενο, οι μέθοδοι και οι δραστηριότητες παράδοσης, οι οδηγίες κατά περίπτωση και τα χαρακτηριστικά εξάσκησης.
Fisher, Fried και Feldman (2009) Η.Π.Α.	Ποσοτική έρευνα	968 διδακτορικοί φοιτητές ψυχολογίας και απόφοιτοι διδακτορικών προγραμμάτων ψυχολογίας	Ποια η αποτελεσματικότητα στην ηθική της ερευνητικής εμπειρίας; Πώς συμβάλλει το κλίμα και οι καθοδηγούμενες εμπειρίες στο αίσθημα ηθικής αυτοαποτελεσματικότητας; Σε ποιο βαθμό πιστεύουν οι φοιτητές ότι έχουν προετοιμαστεί ηθικά με την εκπαίδευσή τους;	Πρόκληση η ενημερωμένη συναίνεση και η εμπιστευτικότητα . Χωρίς εμπειρία σε έρευνα παρέμβασης και εθνοτικές μειονότητες. Θετική αξιολόγηση του κλίματος. Αυξημένο αίσθημα αυτοαποτελεσματικότητας. Το φύλο και η εθνικότητα των μεντόρων δεν επηρεάζει το αίσθημα ακεραιότητας της εκπαίδευσης στη ηθική αλλά ανάγκη για αμεσότερη εποπτεία .

			Σε ποιο βαθμό εμπιστεύονται την ακεραιότητα ηθικής εκπαίδευσης του κλάδου της ψυχολογίας; Σε ποιο βαθμό επηρεάζει η εθνικότητα και το φύλο των καθηγητών και των φοιτητών την ποιότητα της ηθικής εκπαίδευσης;	
Stutchbury και Fox (2009) Ηνωμένο Βασίλειο			Πώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν το ηθικό πλέγμα του Seedhouse και τα ηθικά πλαίσια του Flinders ως τρόπος ηθικής σκέψης στην εκπαιδευτική έρευνα;	Η χρήση ενός ηθικού πλέγματος βοηθά τους ερευνητές να αποκτήσουν μεγαλύτερη ηθική επίγνωση
McAuliffe και Chenoweth (2008) Αυστραλία			Ποιο ηθικό μοντέλο λήψης αποφάσεων πρέπει να ακολουθούν οι ερευνητές/-τριες;	Περιεκτικό μοντέλο λήψης ηθικών αποφάσεων βασισμένο στους άξονες: υπευθυνότητα, κριτικός στοχασμός, πολιτιστική ευαισθησία, διαβούλευση.
Watts, Todd, Mulhearn, Medeiros, Mumford, και Connolly (2017) Η.Π.Α.	Συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση	24 μελέτες που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους αξιολόγησης προγραμμάτων ηθικής εκπαίδευσης	Ποιες είναι οι βασικές προσεγγίσεις ποιοτικής αξιολόγησης και οι βέλτιστες πρακτικές στην ποιοτική έρευνα των προγραμμάτων ηθικής κατάρτισης;	Βασικές προσεγγίσεις: θεματική ανάλυση και θεμελιωμένη θεωρία. Ομαδοποίηση βέλτιστων πρακτικών για την αξιολόγηση της ποιοτικής έρευνας στην εκπαίδευση ηθικής σε 3 κατηγορίες: περιγραφική σαφήνεια, συλλογή δεδομένων και ανάλυση.

Αντιστοίχιση περιοδικών και αριθμού άρθρων

Περιοδικά	Αριθμός άρθρων
• Educational Philosophy and Theory	1
• Ethics and social Welfare	1
• Rand national defense research institute	1

• Cambridge Journal of Education	1
• Ethics & Behavior	5
• Accountability in Research	3
• Journal of Empirical Research on Human Research Ethics	1
• European Educational Research Journal	1
• International Journal of Research & Method in Education	2
• International Journal of Qualitative Methods	2
• British Educational Research Journal	4
• Scandinavian Journal of Educational Research	1

Και ένα βιβλίο (Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. ,2018)

Αντιστοίχιση ερευνητικών ερωτημάτων και μελέτες που εντοπίστηκαν

Ερευνητικό ερώτημα	Μελέτες που εντοπίστηκαν
1. Ποιες είναι οι βασικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας;	Hammersley & Traianou, (2012), Weinbaum, Landree, Blumenthal, Piquado και Gutierrez (2018), Tangen (2014), Sun, Blewitt, Edwards, Fraser, Newman, Cornelius, κ.α (2023), Denzin και Lincoln (2018), Taquette, S. R., & Borges da Matta Souza, L. M. (2022), Burke, Baker, Molla, Cabiles, και Fox (2023).
2. Ποια είναι η σημασία της ηθικής στην έρευνα κατά τους ερευνητές/-τριες;	Brown, Spiro, & Quinton (2020), Sikes & Piper (2010), Head (2020), White και Fitzgerald (2010), Denzin και Lincoln (2018), Taplin, Chalmers, Brown, Moore, Graham, & McArthur, (2022), Dowling και Whiteman, (2020), Bazzul, (2017).
3. Ποια είναι η κατάρτιση των ερευνητών/-τριών στις ηθικές αξίες;	Crean, Gordijn, & Kearns, (2023).

<p>4. Σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η συμπεριφορά των ερευνητών/τριών από την επιμόρφωσή τους στην ηθική και δεοντολογία;</p>	<p>Antes, Murphy, Waples, Mumford, Brown, Connelly, κ.ά (2009), Steele, Mulhearn, Medeiros, Watts, Connelly και Mumford (2016), Mumford, Devenport, Brown, Connelly, Murphy, Hill, κ.ά. (2006), Mumford, Steele, και Watts (2015), Watts, Medeiros, Mulhearn, Steele, Connelly, και Mumford (2017), Fisher, Fried και Feldman (2009), Stutchbury και Fox (2009), McAuliffe και Chenoweth (2008), Watts, Todd, Mulhearn, Medeiros, Mumford, και Connelly (2017).</p>
---	---